

תוכן

6.....	פרק א "אלוהים אחד" זו מהפכה דרמטית.....
6.....	על אמונה, כוח עליון ועל הספרה 7.....
6.....	בראשית ב משפחה לפני הכל.....
6.....	בראשית ג היזהרו מ'על אדם'.....
7.....	בראשית ד מדוע נכרתה שושלת קין המפוארת.....
7.....	בראשית ה איש הסוד ואיש הנחמה.....
8.....	בראשית ו זו הסיבה למבול.....
8.....	בראשית ז תיכנס נח, אני סוגר.....
9.....	בראשית ח שמש או ירח? שמש וירח!.....
9.....	בראשית ט הקשת והקורבן - ברית שמים וארץ.....
10.....	בראשית י על אימפריות ועל נדודים.....
10.....	בראשית יא - קריסת האימפריה.....
11.....	בראשית יב - מסע אברהם.....
11.....	בראשית יג - הארץ הזאת.....
12.....	בראשית יד - ככה לוותר למלך סדום?.....
12.....	בראשית טו - אלוהים מתחייב.....
13.....	בראשית טז - האם שרה חטאה?.....
13.....	בראשית יז - ברית המשפחה.....
14.....	בראשית יח - יש צדיק ויש צדיק.....
14.....	בראשית יט - ליל הסדר של לוט.....
15.....	בראשית כ - ההבדל בין צדיק לנביא.....
15.....	בראשית כא - מיהו בן האמה?.....
16.....	בראשית כב - קרבן אדם – תועבה.....
16.....	בראשית כג - רוצה מערה? קח את כל השדה.....
17.....	בראשית כד - אל תיקח את בני ל'שם'.....
17.....	בראשית כה - אב המון גויים.....
18.....	בראשית כו - החקלאי העברי הראשון.....
18.....	בראשית כז - איך הפכו ידי יעקב לידי עשיו.....
19.....	בראשית כח - בין חלום למציאות.....
19.....	בראשית כט - בין שידוך לאהבה ממבט ראשון.....
19.....	בראשית ל - זבולון? זה על שם הסבא?.....
20.....	בראשית לא - שאלה של רכוש.....
20.....	בראשית לב - כשאין ברירה צריך להילחם.....
21.....	בראשית לג - מפגש חם, שלום קר.....
21.....	בראשית לד - טוהר הנשק.....

- 22.....בראשית לה - הטרגדיה של יעקב נמשכת.
- 22.....בראשית לו - המדינה של עשיו
- 23.....בראשית לז - שמעון ולוי – החטא ועונשו
- 23.....בראשית לח - מבצע החילוץ של פרץ
- 24.....בראשית לט - השם עימו
- 24.....פרק ? - או ה' או פרעה
- 25.....בראשית מא - פותר חלומות, לא נביא
- 25.....בראשית מב - יוסף, מה עם טלפון לאבא
- 26.....בראשית מג - פרק של הכרעות
- 26.....בראשית מד - לא תשכח!
- 26.....בראשית מה - מחיר הפילוג – גלות
- 27.....בראשית מו - שם ה' נעלם
- 27.....בראשית מז - לו הייתי יועץ של יוסף
- 28.....בראשית מח - 17 שנה בלי לראות את הנכדים?
- 28.....בראשית מט - סיפורים מן העתיד
- 29.....בראשית נ - בני הערובה של השלטון המצרי
- 30.....שמות
- 30.....פרק א שקט, רוצחים פה
- 30.....פרק ב הנשים שסביבו
- 31.....שמות ג - אלוהים מחפש את הוויכוח
- 31.....שמות ד - מדוע התנגד משה למילת בנו?
- 32.....שמות ה - האל הרע
- 32.....שמות ו - האזינו למקהלה
- 33.....שמות ז - המכה הראשונה – תנין. לא דם
- 34.....שמות ח - האם יש קשר בין ערוב לעורב?
- 34.....שמות ט - משחקי אור וחושך
- 34.....שמות י - לא תישאר פרסה
- 35.....שמות יא - טירוף מערכות
- 36.....שמות יב - שני חגים באותו לילה
- 36.....שמות יג - מפגשי ירח ושמש
- 37.....שמות יד - בלי טובות מפרעה
- 37.....שמות טו - מגילת העצמאות הראשונה שלנו
- 38.....שמות טז - לא צריך לעשות קניות לשבת
- 38.....שמות יז - החולשות של משה
- 39.....שמות יח - החברים הכי טובים של בני ישראל
- 39.....שמות יט - עם – תורה – ארץ
- 42.....שמות ? - לפגוש את אלוהים ולהישאר בחיים
- 43.....שמות כא - 'אהל הדוד תום' התנ"כי
- 43.....שמות כב - את הזעקה הזאת אסור לפספס

- 44..... שמות כג - לאבותינו האביב לא היה חג
- 44..... שמות כד - להצליח לשלב יראה ואהבה
- 45..... שמות ? משכן הדיבור
- 45..... שמות כה - חופש ושוויון, ערכים הפוכים
- 46..... שמות כו - משכן הדיבור
- 47..... שמות כז - מה שמסתתר מאחורי המילים
- 47..... שמות כח - תנו כבוד!
- 48..... שמות כט - סל מצות, סל תלאות
- 48..... שמות ל - מזבח הקטורת - מה כל כך מיוחד בו?
- 49..... שמות לא - מקדש הזמן שחיללנו
- 49..... שמות לב - בואו ננסה לסנגר על אהרן
- 50..... שמות לג - האופציה לעם חילוני
- 50..... שמות לד - איך נוכל לדעת שסלחת
- 51..... שמות לה - איך הגעתם למספר הזה?
- 51..... שמות לו - לכל שבת יש מוצאי שבת
- 52..... שמות לז - מה רע בלהתייפייף?
- 52..... שמות לח - אדם נמדד בכיסו
- 53..... שמות לט - 39 מספר קדוש
- 53..... שמות מ - הגענו לצומת דרכים
- 55..... ויקרא
- 55..... ויקרא א - למה שאדם ירצה להקריב קרבן?
- 55..... ויקרא ב - זה מה שהבאת? מצה ומלח?
- 56..... ויקרא ג - מה רע בלשתות דם?
- 56..... ויקרא ד - בשבחי ההלקאה העצמית היהודית
- 57..... ויקרא ה - פתח לתקווה
- 57..... ויקרא ו - עכשיו תור הכהנים
- 58..... ויקרא ז - אז מה בתפריט?
- 58..... ויקרא ח - ימי המילואים כימי הכיפורים
- 58..... ויקרא ט - ימים נוראים
- 59..... ויקרא י - הקדושה מסוכנת
- 59..... ויקרא יא - חזון הצמחונות של ויקרא
- 60..... ויקרא יב - 41 יום לילדת זכר, 81 יום לנקבה
- 61..... ויקרא יג - מחלה מוסרית
- 61..... ויקרא יד - בלי סודות של כוהנים ורופאים
- 62..... ויקרא טו - ללכת על החבל הדק
- 62..... ויקרא טז - כפרה עכשיו
- 63..... ויקרא יז - כל הפולחנים להתאסף נא
- 63..... ויקרא יח - מקדושת המשכן לקדושת הארץ

- 64.....ויקרא יט - תמיד חוזרים למצרים
- 64.....ויקרא כ - הוצאות להורג – לא אצלנו
- 65.....ויקרא כא - כוהן בעל מום, במקדש?
- 65.....ויקרא כב - לא תכחיד
- 66.....ויקרא כג - זכר יציאת מצרים וחגיגת הכניסה לארץ
- 66.....ויקרא כד - עין תחת עין
- 67.....ויקרא כה - הזדמנות של פעם ביובל
- 67.....ויקרא כו - הארץ תמיד תמתין לשובנו
- 68.....ויקרא כז - אנשים לא נמדדים בכסף
- 69.....במדבר
- 69.....במדבר א - צבא העם נוסד במדבר
- 69.....במדבר ב - היינו ונשארנו מאלתרים
- 70.....במדבר ג - די לאנרכיה!
- 70.....במדבר ד – בין בני לוי לבני ישיבות
- 71.....במדבר ה - טיפול בגבר קנאי
- 71.....במדבר ו - את הכביסה המלוכלכת מכבסים בתוך המחנה
- 72.....במדבר ז - מה זה השעמום הזה
- 72.....במדבר ח - מנהיגות שצומחת מבפנים
- 73.....במדבר ט - משולחן הסדר איש בל ייעדר
- 73.....במדבר י - לא סומך על הענן
- 74.....במדבר יא - מי מעז לחשוף את חולשתו של המנהיג
- 74.....במדבר יב - האם יש גבול לחופש הדיבור?
- 75.....במדבר יג - מה באמת ביקש העם לבדוק?
- 75.....במדבר יד - המעפילים שנולדו בזמן הלא נכון
- 76.....במדבר טו - פריקת עול כללית
- 76.....במדבר טז - קואליציה לא יציבה
- 77.....במדבר יז - מה שגרם להתפרצות
- 77.....במדבר יח – האם נידונו הלוויים לעוני
- 78.....במדבר יט - איך מסכמים 38 שנים של מוות
- 79.....במדבר כ - הגיע הזמן להתבגר
- 79.....במדבר כא - מעם נודד לעם נוחל
- 80.....במדבר כב - להם יש מכשף, לנו יש עצמה
- 80.....במדבר כג - קרוב, קרוב, לא נוגע
- 81.....במדבר כד - דרושה פרספקטיבה חיצונית
- 81.....במדבר כה - בשטים החל עם ישראל לאבד את ייחודו
- 82.....במדבר כו - מיוצאי צבא למשפחות
- 82.....במדבר כז - דרוש יורש
- 83.....במדבר כח - יש קרבנות שמתאספים בשבילם
- 84.....במדבר כט - ראש השנה אין רק פעם בשנה

84	במדבר ל - אז יש או אין שוויון?
85	במדבר לא - קצת חוקי מלחמה
85	במדבר לב - זו שלנו זו גם כן?
86	במדבר לג - היה עוד אירוע מכונן, שכחתם?
86	במדבר לד - גבולות - אז והיום
87	במדבר ? - ללכת בעקבות בני ישראל במדבר
88	במדבר לה - המהפכות שהתורה לא הצליחה לחולל
89	דברים
89	דברים א - אלה הדברים לעם הלוחם
90	דברים ג - אני לא נכנס לארץ, לטובתכם
90	דברים ד - פרק מעצב זהות
91	דברים ה - שבת חברתית או שבת דתית
91	דברים ו - מצוות האמונה
92	דברים ז - מלחמת חרמה באלילות
92	דברים ח - ברכת המזון, גם אם לא אכלת לחם
93	דברים ט - כדי לתקן צריך קודם לשבור
94	דברים י - מצוות האמונה
94	דברים יא - קשה שלא לעבוד אלילים בארץ שכזו
95	דברים יב - היכן למקם את המקום
95	דברים יג - מבצע המזוזות של הרבי מלובביטש
96	דברים יד - עם של קודש בחיים של חול
96	דברים טו - במציאות הריאלית יש המוני אביונים ונזקקים
97	דברים טז - כשיש מה לתת יש שמחה
98	דברים יז - אתם תבחרו את המלך
98	דברים יח - נשמתו של ר' נחמן נמצאת בראש השנה רק בארץ ישראל
99	דברים יט - פרספקטיבה, זה העניין
100	דברים כ - מלחמה - קווים מנחים
100	דברים כא - זו לא רק המשטרה
101	דברים כב - ברוך השם שגדלנו מאז
102	דברים כג - שלושה קצרים על הפרק
102	דברים כד - למה בכלל להתחתן
103	דברים כה - דאע"ש, העמלק התורן
103	דברים כו - מה עושה כאן פרשיית הביכורים
104	דברים כז - לא רוצה, אל תחתום
105	דברים כח - הנשר הרומי
105	דברים כט - הנבואה, התקיימה או לא התקיימה? תשאלו את מרק טווין
106	דברים ל - אתם תבחרו איך להיגאל
106	דברים לא - מעגלים נסגרים
107	דברים לב - שירת האזינו רלוונטית מתמיד

108 דברים לג - השיר שלנו
109 דברים – שירת האיזונו - לצלול לשירה
115 דברים לד - מת כאיש ונקבר כאיש

פרק א "אלוהים אחד" זו מהפכה דרמטית

על אמונה, כוח עליון ועל הספרה 7

בפרק הפותח את התורה ואת התנך כולו, נמצא היסוד לאמונה הישראלית כולה: אלוהים אחד ברא את הכל!

מה שרגילים לקרוא 'האמונה המונותיאיסטית' הוא תרגום לא מדויק. התורה איננה אומרת 'בראשית ברא האל, האחד, מעין מה שאמר מלכיצדק מלך שלם לאברהם "ברוך אברם לאל עליון קנה שמים וארץ" (בראשית יד, ט), או כמו שאומרים גם היום 'כוח עליון'. התורה אומרת 'אלוהים אחד', כלומר, כל הכוחות כולם הם אחד! שמים וארץ, ימים ויבשה, שמש וירח וכוכבים, צומח וחי והאדם – זכר ונקבה. בלשון המדע – חוקיות אחת! השורש "איל' פירושו 'כוח' ("יש לאל ידי לעשות עמכם רע", בראשית לא, כט), ו'אלים' הם כוחות. על כן 'אלוהים אחד', זו מהפכה דרמטית – כל הכוחות בעולם הנברא באים מן האחד, ו"אין עוד מלבדו" (דברים ד, לה).

אמונת יסוד זו קשורה ומבוטאת בקדושת המספר 7 שהוא מספר ראשוני, בלתי מתחלק, כלומר מקביל למספר 1 – המספר 6 מתחלק בצורה הטובה ביותר (ויחד עמו 12 ו-24, 60 ו-360) ולכן הם מבטאים את הריבוי המלא שנברא בששת ימים, ואילו 7 הוא המספר הראשוני, שאיננו מתחלק, והוא השולט על כל הנברא ב-6. לכן היום השביעי, יום השבת, הוא הסיום המקודש של פרק א (כמו המסורת היהודית, ולא כחלוקת הפרקים הנוצרית שניסתה להתרחק מן השבת). על כך מעידים "השמים והארץ" שכלתה בריאתם, וכל אשר "ברא אלהים לעשות" (כלשון פרק א).

בראשית ב משפחה לפני הכל

על כן יעזב איש את אביו ואת אמו, ודבק באשתו והיו לבשר אחד - זה לא מובן מאליו

פרק א הוא פרק הבריאה, והוא חותם בשבת. פרק ב הוא הפרק של ה"גן בעדן מקדם", והוא חותם בהקמת משפחה, שתצדיק את הכותרת הפותחת – "אלה תולדות השמים והארץ פְּהַיְרָאִים" (ב, ד), ה'תולדות' הם אלה שייולדו – או בגן אשר בעדן, או מחוצה לו, אבל כל הסיפור מוביל למשפחה. וכרגיל, בסוף נמצא הפסוק המבטא את המטרה העליונה: "על כן יעזב איש את אביו ואת אמו, ודבק באשתו והיו לבשר אחד" (ב, כד).

זה לא מובן מאליו שאיש יעזוב את אביו ואת אמו, וכל שכן אישה. בעבר היו קיימות צורות חיים שבהן ילדים הפכו לחלק מן המשפחה הגדולה, במעמד של עבדות, וגם במובנים של גילוי עריות, ועדיין אנחנו שומעים על דברים כאלה, גם כיום. הפסוק אומר: "על כן יעזב איש את אביו ואת אמו" – וחשוב להבין שהוא גם ייתן כוח לאשתו לעזוב את אביה ואת אמה (וזה לפעמים קשה עוד יותר), כדי להיות "לבשר אחד", כלומר, להוליד ילדים שיצאו משניהם, להקים משפחה.

התיאור כולו על יצירת האדם, האיש והתרדמה והאישה ממנו, וכל זה בגן אשר בעדן, נועד למטרה הזאת – הקמת משפחה. פרק א מוביל לשבת; פרק ב מוביל למשפחה.

בראשית ג היזהרו מ'על אדם'

בני אדם מנסים ליצור משהו יותר מוצלח מבני-אדם, להיות כא-לוהים. וכאן התורה מזהירה אותנו: אתם עומדים על סוד החיים עצמם, ואתם עלולים להרוס את העולם כולו

פרק ג הוא הפרק של ההתמודדות עם הנחש. לשון הכתובים מעידה שיש דבר של אמת בדברי הנחש – "ויאמר ה'... הן האדם היה כאחד ממנו לדעת טוב ורע" (בראשית ג, כב), – אבל מה זה יכול להיות? אחת הדעות שמופיעה בתלמוד היא שהאדם הראשון נצטווה שלא לעסוק בהכלאת מינים – לשמור על הבריאה שנבראה ונוצרה, כל חי למינהו.

בדקתי ומצאתי שמכל מיני הצמחים שהאדם פיתח מהם צמחי תרבות, יש צמח אחד שבא על ידי הכלאה, והוא החיטה. החיטה נוצרה בדרך של הכלאה בטבע, פעמיים. לשעורה יש ארבעה עשר כרומוזומים, לחיטה יש ארבעים ושניים. והנה יש במדרש דעה, ש"עץ הדעת טוב ורע" – "חיטה היה".

והנה פיתוי הנחש: אם אפשר ליצור בהכלאה בטבע, ועוד משהו משובח כמו חיטה, אולי אפשר ליצור משהו מאוד משובח מהכלאה בין אישה לבין נחש? גם הדמיון של הסרטים, וגם כמה פיתוחים מדעיים, חותרים ליצור יצורים חזקים ומוצלחים יותר מבני אדם על ידי הכלאות של אנשים ובעלי חיים, או על ידי רובוטים עם בינה מלאכותית.

והנה אנחנו עומדים בדיוק בפרק הזה. בני אדם מנסים ליצור יצורים חדשים, ואולי ליצור משהו יותר מוצלח גם מבני-אדם, להיות כא-לוהים. התורה מזהירה אותנו – כאן אתם עומדים על סוד החיים עצמם, ואתם עלולים להרוס את העולם כולו. מי שניסה לעסוק בהכלאת מינים בגן העדן, גורש ממנו.

בראשית ד מדוע נכרתה שושלת קין המפוארת

השושלת של קין היא ציביליזציה יצירתית, מוצלחת, מפתחת את העולם. אבל יש משהו אחד שחסר בה

פרק ד מציג לפנינו אנושות מחוץ לגן העדן – משפחת האדם וצאצאי קין, אחרי שפיכת דמי אחיו. אנושות יצירתית מצליחה. יש בה אנשים מפתחי ציביליזציה – אחד יִבְל, "אבי ישב אהל ומקנה", אחד יוֹבֵל, "תִּפֶּשׁ כְּנֹר וְעֹגֵב", שלישי תוֹבֵל-קין, "לִטֵּשׁ כָּל תְּרֵשׁ נַחֲשֵׁת וּבְרָזֶל".

קין היה עובד אדמה, ואחרי ששפך את דמי אחיו גם בנה עיר. הוא נע ונד בארץ, אבל הצליח לפתח אותה בהיקף יוצא דופן. והנה, כל השמות שבשושלת קין – "חֲנוּךְ – עִירַד – מַחֲוִיָּאֵל – מִתְוֹשָׁאֵל – לִמְךָ" (פרק ד'), נמצא אותם ודומים להם אחר כך גם בשושלת שת – "קִינֶן – מַהֲלָאֵל – יֶרֶד – חֲנוּךְ – מִתְוֹשָׁלַח – לִמְךָ" (פרק ה'). רק "אנוש" ו"נח", אין להם מקבילה בשושלת קין.

השושלת של קין היא ציביליזציה יצירתית, מוצלחת, מפתחת את העולם אבל אין בה אנושיות. ראשיתה בשפיכות דמים וסופה בשפיכות דמים. קין נע ונד בגלל שפיכות הדמים, ולמך שר לנשיר שיר על שפיכות דמים – "כי איש הרגתי לפצעי, וילד לתִּבְרָתִי".

השושלת הזאת שיצרה ציביליזציה כל כך מפותחת אבל כל כך מלאה שפיכות דמים, לא ראויה ליצור עולם שיש לו תקווה ואחרית, עולם שיש בו אנושיות ומנוחה ונחמה, ולכן כל השושלת הזאת נכרתה ונעלמה, וספר תולדות אדם יצא משת, ולא משושלת קין.

בראשית ה איש הסוד ואיש הנחמה

ספר בראשית כולו בנוי על ספרי התולדות. מ"אלה תולדות השמים והארץ" (פרקים ב עד ד), עד "אלה תולדות יעקב" (מפרק לו), עשרה ספרי תולדות. אבל "ספר תולדות אדם" (ה, א) שונה מ"תולדות השמים והארץ" בזה שהוא מבטא בחירה. לא שושלת קין שנדחתה, אלא שושלת שת מאנוש ועד נח – השושלת שנבחרה.

בתוך השושלת הזאת נזכר איש אחד שלא נאמר עליו שמת – "ויתהלך חנוך את הא-להים, ואיננו, כי לקח אתו א-להים" (ה, כד). מספר השנים שלו, שלוש מאות שישים וחמש שנה, מרמז על כך שחנוך התהלך את הא-להים עם סודות היקום, ובמיוחד עם סודות שנת החמה, שלוש מאות שישים וחמישה ימים בשנת שמש. כך הבינו זאת אנשי בית שני בספר חנוך, שהוא כעין מדרש-סוד על סיפור חנוך.

אולם השורה התחתונה של הפרק איננו חנוך, אלא נח. נח שבשמו מקופלת גם מנוחה וגם נחמה – "זה ינחמנו ממעשנו ומעצבון ידינו, מן האדמה אשר אָרְרָה ה'" (ה, כט), כלומר מכל הקללות של הציביליזציה המושחתת.

והנה, חז"ל מסרו לנו דבר שלא נתפרש בכתוב – אשתו של נח הייתה אותה נעמה, האשה האחרונה שנזכרה בשושלת קין (ד, כב). נח משושלת שת, יחד עם נעמה משושלת קין הקימו את משפחת האדם שתשרוד, משפחת האדם שנבחרה לנחם את האנושות, ולבנות אותה מחדש.

בראשית ו זו הסיבה למבול

הסגידה לנשים יפות לא נעלמה, אבל החטיפה וההתעללות ולקחת נשים מכל אשר בחרו, הוכרו בתורה כפשע שהוביל למבול

פרק ו פותח בהשחתת הארץ שהביאה למבול. ההשחתה התבטאה בגילוי עריות.

קין שולח מעל פני האדמה בגלל שפיכות דמים, וההשחתה של דור המבול היא גילוי עריות, וביתר דיוק חטיפת נשים, "ויקחו להם נשים מכל אשר בחרו" (ו, ב) – כל אישה היא יעד לחטיפה ולשעבוד, בין אם היא פנויה, ובין אם היא נשואה. אם חשבנו שדברים כאלה נעלמו מן העולם, החדשות בזמן האחרון מעידות שהתופעה עדיין קיימת. אבל מי היו 'הנפילים', בני האלוהים' אשר לקחו להם נשים מכל אשר בחרו?

כל מפרשי הפשט דבקו בפירוש שיבני האלוהים' הם בני החשובים, בני השופטים, בני המלכים, בני הנשיאים, כל אלה שראו את עצמם כבני אלוהים, והרשו לעצמם לקחת להם נשים מכל אשר בחרו. התופעה הזאת ממשיכה ללוות את ספר בראשית. אברהם ושרה ידעו מראש ששרה מועדת לחטיפה אצל פרעה ואצל אבימלך, וכך היה אצל יצחק.

במכתבים שנמצאו מחוץ למקרא נזכר מלך מצרי ששלח את שר הצבא שלו לארץ כנען, לעיר גזר, להביא לו ארבעים נשים יפות ושלא תימצא אחת מהן רעה. השיא במקרא היה אחשוורוש.

מלכים, שליטים ונשיאים, חושבים שאישה היא יעד לחטיפה. בעיקר אישה יפה. הסגידה לנשים יפות לא נעלמה, אבל החטיפה וההתעללות ולקחת נשים מכל אשר בחרו, הוכרו בתורה כפשע שהוביל למבול, והוכרו על ידי רוב אנשי המוסר והתרבות בכל מקום, כאחד המעשים הנתעבים ביותר.

בראשית ז תיכנס נח, אני סוגר

לדעתי, נח לא יכול היה לסגור עליו את מכסה התיבה כי בזה הוא היה חורף דין על כל העולם, ולא היה לו כוח נפשי לעשות את זה

סיפור המבול הוא כפול. בשם אלוהים ובשם הווייה. בשם אלוהים, נצטוונו אך לקחת "מכל בשר שניים מכל" (בראשית ו, יט) כדי לקיים את המינים, זכר ונקבה. התורה אף מדגישה לפנינו "שניים שניים באו אל נח" (ז, ט) - מעצמם, אפילו לא היה צורך לקחת אותם, כי בעלי חיים בטבע העולם חשים בסכנה עוד לפני בני אדם ומחפשים דרך להינצל.

אבל בשם הווייה, אנו מוצאים שיש בהמה טהורה ויש בהמה שאיננה טהורה, ויש הבדלים בין העופות, ויש "שבעה שבעה" שנצטוונו לקחת רק מן הבהמה הטהורה. רק פסוק אחד בפרשת המבול אנחנו מוצאים בו גם את שם אלוהים וגם את שם הווייה - "והבאים זכר ונקבה מכל בשר באו כאשר צוה אתו אלהים ויסגר ה' בעדו" (ז, ט).

חוקרי המקרא שמחלקים את שני הסיפורים לשני מקורות השאירו את המילים "ויסגור ה' בעדו" תלויות באוויר כמן תאונה, הן לא מתחברות לא למעלה ולא למטה. בתורה הן מתחברות היטב. כי שם אלוהים הוא שם כללי, אובייקטיבי, אפשר לומר "האלוהים", את האלוהים התהלך נח", אפשר לומר אלוהיי ואלוהיך ואלוהיו ואלוהינו ואלוהי אבותינו. אי אפשר להוסיף הא הידיעה ולא הטיות לשם המפורש, כי הוא שם פרטי. שם פרטי מעיד על קשר בלתי אמצעי, על השגחה פרטית. העולם איננו פועל רק בחוקיות, יש קשר בלתי אמצעי, אינטימי, בין ה' לבין האדם ברמה של

השגחה פרטית. "ויסגור השם בעדו". נח לא היה מסוגל לסגור בעצמו את התיבה. מדוע? מה כל כך קשה להעמיד שני קרשים מתחת לפתח התיבה, להוציא אותם ולתת לפתח להיסגר מעצמו? לדעתי, נח לא יכול היה לסגור עליו את מכסה התיבה כי בזה הוא היה חורץ דין על כל העולם, ולא היה לו כוח נפשי לעשות את זה. הוא לא מסוגל לסגור על עצמו את התיבה, להפקיר את העולם ולהציל רק עצמו. ואם לא יסגור את הפתח, לא תועיל התיבה. על כן בא ה' וסגר עליו את הפתח בהשגחה פרטית "ויסגור השם בעדו".

בראשית ה שמש או ירח? שמש וירח!

בימי הבית השני פרץ ויכוח קשה מאוד בין הכיתות השונות. אנשי 'ספר היובלים' טענו, שלוח השמש לבדו הוא הלוח 'הנכון'. הפסוקים בפרשת נח מוכיחים את טעותם

המקום היחיד בספר בראשית שיש בו לוח שנה (אמנם חלקי), הוא פרשת המבול. המבול החל לרדת ב-17 יום לחודש ה-2, והארץ יבשה כעבור שנה, ב-27 בחודש ה-2. מדוע ?

רש"י אומר את המתבקש – התאריך בא להשלים את ימי שנת החמה. 12 חודשי לבנה הם 354 ימים (+1), ועוד 11 יום הם שנת חמה (365 ימים). לכן, דרך פסוקי שנת המבול מסופר לנו על הלוח של התורה. חודשי ירח ושנת שמש. שנת שמש שלמה היא גם שנה חקלאית – "זרע וקציר, וקר וחם, וקיץ וחורף..." "ששבתו במבול, "לא יִשְׁבְּתוּ" (ח, כב) עוד.

בימי הבית השני פרץ ויכוח קשה מאוד בין הכיתות השונות. אנשי 'ספר היובלים' טענו, שלוח השמש לבדו הוא הלוח 'הנכון', בניגוד למסורת, ובניגוד לנוסח התורה, על פי המסורה. הם עמדו מול הפסוקים בפרשת נח .

שני טקסטים 'מתקני נוסח' נמצאו. בטקסט אחד שנמצא בקומראן נכתב שהארץ התייבשה ב-17 יום לחודש ה-2; בטקסט אחר, בתרגום השבעים, נמצא שהמבול התחיל ב-27 לחודש ה-2. שני כותבים יהודים מימי בית שני שינו את פסוקי התורה כדי להתאים את הלוח של המבול ללוח השמש, הלוח 'הנכון' לפי השקפתם, אבל הם עשו זאת לשני כיוונים הפוכים – אחד קבע 'שנת מבול' מ-17 עד 17, ואחד קבע 'שנת מבול' מ-27 עד 27 .

ונמצאו שני עדי שקר מעידים על המסורה ועל הלוח היהודי, שהם אמת .

בראשית ט הקשת והקורבן - ברית שמים וארץ

סיפור המבול הכפול מסתיים בתיאור כפול. מצד אחד ברית הקשת בשם א-לוהים, ומצד שני הקורבן על המזבח בשם ה'. שני הסיומים מבטאים אמת אחת, ברית אחת: "ולא יהיה עוד מבול לשחת הארץ" (בראשית ט, יא). המבול הזה הוא האחרון .

הקשת היא תופעה בטבע, וסיפור המבול מבחינת שם א-לוהים הוא סיפור טבעי: "שנים שנים מכל הבשר" (ז, טו). הקשת שהיא תופעה בטבע, קיבלה מעתה את המשמעות של "אות ברית": "ולא יהיה עוד מבול לשחת הארץ" (ט, יא), כלומר, לא יהיה עוד גשם שלא נפסק .

רב סעדיה גאון (בתרגומו) והרמב"ן (בפירושו) כבר עמדו על דיוק הכתוב בתורה "את קשתי נתתי בענן" (ט, יג): "כבר נתתיה בענן", כתב רב סעדיה גאון ("מיוס הבריאה", הוסיף רמב"ן). "והיתה" – "אם כן תהיה" (מכאן ואילך), "לאות ברית ביני ובין [אנשי] הארץ" (ט, יד) .

הקורבן הוא עולם אחר. הקורבן שייך לעולם הדתי של עבודת ה', ושם יש מושגים שאינם בטבע - כמו 'טהורי' ו'לא טהורי', ורק מן הבהמה הטהורה יכול להיות קורבן .

המשותף לסיום הכפול הוא המצוות שבהן נצטווה נח, וזאת התורה שניתנה לכל בני האדם אחר המבול. במצוות האלה, העיקר שבעיקרים – "שֹׁפֵךְ דַם הָאָדָם, בָּאָדָם דָּמוֹ יִשְׁפָּךְ, כִּי בַצֶּלֶם אֱלֹהִים עָשָׂה אֶת הָאָדָם" (ט, ו).

בהתאם לכך, "ספר תולדות אדם" (ה, א) מסתיים רק אחרי המבול, בסיכום ימי נח (ט, כח-כט).

בראשית י על אימפריות ועל נדודים

מה הביא לנדודים במרחבים כה עצומים?

פרק י, ספר "תולדות בני נח" (בראשית י, א) הוא סיפור הציביליזציה המוכרת לנו. חז"ל מנו בפרק הזה שבעים אומות – ארבעה עשר בני יפת, שרגילים לקרוא להם – העמים ההודו-אירופים; שלושים בני חם, שרגילים לקרוא להם – העמים האפריקניים; עשרים ושישה בני שם, העמים השמיים.

יש בפרק הזה סיפור אחד על בני יפת – נמרוד, כנראה המלך הראשון שהקים אימפריה והשתלט על ערים וממלכות ועל המוני אנשים (כך פירש ר' יצחק אברבנאל). פירוש זה מתאים לפסוקים ולממצאים ההיסטוריים – "ותהי ראשית ממלכתו בבל, ואָרְךְ וּפְּלֶדָה וְכַלְנֶה בֶּאֱרֶץ שֶׁנֶּר; מִן הָאֲרֶץ הַהִוא יֵצֵא אֲשׁוּר" (י, י-יא).

האימפריה הראשונה הידועה לנו הייתה האימפריה של אֶפְד. בתעודות קדומות שנמצאו, נזכר איש בשם סָרְגוֹן, שמוצאו לא ידוע. הוא הקים אימפריה עצומה שהשתלטה על ערי המדינות בבבל ובאשור, מִיָּהִים הַתַּחְתּוֹן (המפרץ הפרסי), שוֹמֵר (אורוּךְ = אֶרְךְ) וּפְּלֶדָה, אשור ומקורות החידקל והפרת, עד יְהִים הָעֲלִיוֹן (בפינו, התיכון).

מן הצד האחר יש בפרק תיאור על התפלגות בני האדם, ועל נדידות עצומות. בני שם, עשרים ושישה (מספר השמות הנזכרים בפרק), נתפלגו בימי פלג (י, כה). ליוקטן אחיו נזכרים 13 צאצאים, שבחלקם נושאים שמות הידועים לנו מדרום ערב (חֶצְרֹמֹת), ומאתיופיה (שָׁבָא וְאוֹפִיר).

מחצית בני שם הנזכרים בפרק נדדו כנראה מזרחה ודרומה - "הר הקדס" (י, ל), וכבר בתקופה קדומה זו הגיעו שבטים שמיים ממסופוטמיה לדרום ערב ולאתיופיה. מה הביא לנדודים במרחבים כה עצומים? אולי זה הקשר בני שני הסיפורים – מצד אחד אימפריה משתלטת, ומצד שני נדודים.

וברשימת בני חם, מפורטים גבולות הכנעני (י, יט), לשם ינדדו אחר כך אברהם וביתו.

בראשית יא - קריסת האימפריה

סיפור מגדל בבל מתחיל במעבר של בני האדם מההרים אל הבקעה. מדוע הם עברו וכיצד המעבר גרם לבניית המגדל?

הפרק פותח בסיפור העיר והמגדל – "עִיר וּמְגִדָּל וְרֵאשׁוֹ בְּשָׁמַיִם" (יא, ד). הפסוק הראשון הוא מעין כותרת – איך הפכה הארץ ל"שפה אחת"?

הסיפור התחיל בירידת בני האדם מן ההרים ב"קדמת עדן" אל הבקעה "בארץ שֶׁנֶּר" (מסופוטמיה, ארץ הנהרות). מדוע ירדו בני האדם אל הבקעה?

בבקעה היו נהרות גדולים, הפֶּרַת והחידקל, כמויות עצומות של מים ואדמה, הנהרות שימשו דרכי תחבורה מפותחת, ושם היה אפשר להקים ציוויליזציה מפותחת. בהרים הגבוהים נשארו כפרים קטנים, עד היום. בבקעה צמחה ציוויליזציה חקלאית ועירונית. בני האדם למדו לבנות ערים

וארמונות. אבל הם התגעגעו להרים הגבוהים, נדמה היה להם שהאלים נמצאים שם למעלה בהרים הגבוהים (הרי אררט), והם רצו לבקש מהם יפה לרדת אליהם אל הבקעה.

בכל עיר מסופוטמית הם בנו זיגורט – בית יסוד לחיבור השמים והארץ, בתרגום חופשי המקדשים היו בראש המגדלים. היה צריך לטפס מדרגות רבות של הר מלאכותי כדי להגיע אל המקדש. כל זה כדי להבטיח את היציבות ואת העוצמה של העיר המסופוטמית הבנויה בתוך הבקעה. מכאן נולדו המלחמות הגדולות בין הערים על השליטה, ולבסוף צמחה המעצמה הגדולה שהשתלטה על כל מסופוטמיה, היא המעצמה האַכַּדית. השפה האַכַּדית הפכה לשפה בין לאומית (הראשונה), מכוח שלטונה – כך הפכה הארץ ל"שֵׁפָה אַחַת וְדְבָרִים אַחָדִים" (יא, א).

אחרי 150 שנות אימפריה בא חורבנה הפתאומי, ללא הסבר הגיוני, ואחריו מאות שנות נדודים. האימפריה הראשונה, נכשלה והתמוטטה.

בהמשך הפרק, נמצא שוב שושלת נבחרת "אַלֶּה תוֹלְדֵת שָׁם" (יא, י), שתוביל אל תרח ואברהם, ואברהם ילך לחפש מוצא מן הציוויליזציה שכשלה.

בראשית יב - מסע אברהם

לשם מה נשלח אברם, את מי הוא פגש בדרך, וגם - האם לוט היה שותף מלא למסע?

תרח כבר התחיל ללכת לארץ כנען לפני שה' אמר דבר לאברם. התורה אינה מספרת מדוע. לדעתי, היו תרח ואברם ממשפחת סוחרים עשירה, והם חיפשו להם מקום לפיתוח המסחר. תרח הסתפק בחרן, שנמצאת בדרום מזרח טורקיה של היום.

כאן התגלה ה' ואמר לאברם – "לֵךְ לְךָ... אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אֲרָאָךְ" (יב, א) ולוט, בן אחיו, הלך אתו. האם אברם המשיך את ההליכה של תרח? רבים יאמרו – לא, ואולם התורה אומרת כן. "וַיִּקַּח תָּרַח... וַיֵּצְאוּ אִתָּם מֵאוּרִכְּשִׁים לְלֶכֶת אֶרֶץ כְּנָעַן..."; "וַיִּקַּח אֲבָרָם... וַיֵּצְאוּ לְלֶכֶת אֶרֶץ כְּנָעַן, וַיָּבֹאוּ אֶרֶץ כְּנָעַן" (יב, ה);

אבל אברם הלך גם על פי ה', ובאמירת "לֵךְ לְךָ", לא נזכרת 'כנען'. לשם מה נשלח אברם? התשובה לא נאמרה בפירוש בפרק הזה, אך היא תתבהר בהמשך הפרקים.

נתאר לעצמנו את אברם בדרכו והוא פוגש אנשים שונים – אחד התגלה כבן משפחה רחוק, והשיחה קלחה ועל נְחֹר (הזקן והצעיר), אחר הציג את עצמו כסוחר, והפליגו בשיחות על עסקים שצלחו, ועל אלה שכשלו, איש קצת מוזר התחיל לשאול שאלות מוסריות ודתיות, ואברם שקע עמו בדברים על עולמות עליונים, ועל "דְרָךְ ה' לְעֲשׂוֹת צְדָקָה וּמִשְׁפָּט" (יח, יט).

לוט הלך עם אברם, אבל האם לוט היה שותף מלא? האם לוט הלך עם אברם רק כחלק מהמשפחה, או גם על פי ה'? לכאורה – "וַיִּלְךְ אֲבָרָם פְּאֶשֶׁר דְּבַר אֱלֹהֵי ה', וַיִּלְךְ אִתּוֹ לוֹט" (יב, ד), אך השאלות האלה יתבארו במלואן רק בפרק הבא.

בראשית יג - הארץ הזאת

"לְזַרְעֶךָ אֶתְּנֶה אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת" - מאין הגיע ה'לך'?

אבר(ה)ם חזר ממצרים, ולוט עדיין "עמו" – זהו המשך וסיום לסיפור הפרק הקודם.

בראשית דרכו של אבר(ה)ם בארץ, באלון מורה, נראה אליו ה' ואמר לו "לְזַרְעֶךָ אֶתְּנֶה אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת" (בראשית יב, ז). אבל לא לך. 'לך אתן את הארץ הזאת' לא כתוב בשום מקום. זה ניסוח שחצני שאנשים המציאו בימינו.

אחרי שלוט התעשר בעצמו הוא בחר להיפרד. הריב בין הרועים על מרחבי המרעה, היה בו גם ריב מוסרי – מי שחושב שהכול שייך לו (כמו רועי לוט) עלול גם לגזול ולרעות בשדות של אחרים (רש"י

לפסוק ז). לוט אמנם ייקח מאבר(ה)ם את מצוות הכנסת האורחים, אבל הם נפרדו "איש מעל אחיו" (יג, יא).

הפירוד הזה היה קשה לאבר(ה)ם, שניסה להציע הצעות גישור – לחלק את ההר בין שמאל (=צפון) לימין (=דרום). אבל לוט בחר לנתק את הקשר בכל המובנים, ופנה אל כיכר הירדן, עד סדום.

"וַיְהִי אָמַר אֶל אַבְרָם אַחֲרֵי הַפָּרֶד לוֹט מַעֲמוֹ – שָׂא נָא עֵינֶיךָ וּרְאֵה מִן הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אֶתָּה שָׁם צָפְנָה וְנִגְבְּהָ וְקִדְמָה וְיָמָה, כִּי אֵת כָּל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אֶתָּה רְאֵה לָךְ אֶתְנַנְנָה וּלְרַעַד עַד עוֹלָם" (יג, יד-טו).

רק כעת "לך אתננה ולזרעך" – אבל בלי לוט, מי יהיה זרעו של אבר(ה)ם, שילדים לא היו לו עדיין?

"קיום התהליך בְּאֶרֶץ לְאֶרְבֶּה וּלְרַחֲבָה כִּי לָךְ אֶתְנַנְנָה" (יג, יז), זה יפה מאוד (גם לימינו), אבל איפה זרעך? השאלה הזאת תלויה ועומדת לקראת הפרקים הבאים.

בראשית יד - ככה לוותר למלך סדום?

מה הוא הדבר היחיד שעניין את אברם במלחמה אותה הוא מנהל בפרקנו?

פרק יד הוא חריג בספר בראשית. הוא סיפור היסטורי קדום על קואליציה של מלכים מסופוטמיים (מבקעת הנהרות, הפרת והחידקל) שבאה להילחם בעבר הירדן המזרחי מצפון והרחק דרומה, אולי עד אזור אילת. בדרך חזרה היכו את סדום ועמורה, לקחו את לוט בשבי, וחזרו צפונה.

כדלעמר ואמרפל מייצגים נאמנה את המלכים המסופוטמיים. נמצאו תעודות קדומות על תקופת הקואליציות, שבה כל מלך מסופוטמי חשוב הוביל אחריו כ-15 עד 20 מלכים למסעות כיבוש ומלחמה. בסופו של דבר חמורבי הבבלי השתלט על מסופוטמיה כולה והקים אימפריה בבלי. זאת תקופת אברהם.

אבל הפרק בתורה לא בא לספר היסטוריה מסופוטמית. הוא בא לספר על המלחמה היחידה של אבר(ה)ם, וזהו גם המקום היחיד שאבר(ה)ם נקרא 'עברי'. חז"ל פירשו את הביטוי 'עברי', שאבר(ה)ם מעבר אחד, וכל העולם מעבר אחר. והנה אבר(ה)ם יצא למלחמה לא כדי לכבוש ארץ (כמו רוב השליטים), ולא כדי להיות למלך חשוב, ולעשות לו שם. כאשר עשו לו בשובו קבלת פנים גדולה בהנהגת מלכיצדק, סירב אבר(ה)ם לקחת לעצמו אפילו משהו מן השלל, כי הוא יצא למלחמה רק כדי להציל את לוט בן אחיו! בזה הוא 'עברי'. ההיסטוריה של כיבושים ושלל עם גאוות ניצחון לא עניינה אותו. רק הצלה של בן אחיו, ולא שום חלק בשלל.

חכמי התלמוד (נדריס לב) עוד יתווכחו בשאלה אולי אברהם לא צדק כאשר ויתר על כל דרישה ממלך סדום תמורת השבת הרכוש. למשל – להציב בסדום חוקי 'צדקה ומשפט' מבית אברהם, שלא יצטרך אחר כך להתפלל עליה כעני בפתח. אבל אבר(ה)ם יצא למלחמה רק כדי להציל את בן אחיו ולא שום דבר אחר.

בראשית טו - אלוהים מתחייב

נכון אברהם, אומה שתקום מזרעך לא תקום בימך ולא בימי בניך, אבל בא ואגלה לך עתיד רחוק יותר

פרק ברית בין הבתרים הוא המשך לפרק המלחמה שאבר(ה)ם נלחם נגד ארבעת המלכים להצלת לוט. אבר(ה)ם לא רצה להפוך את המלחמה ואת הניצחון לקרש קפיצה לשלטון על ערים כנעניות, לא רצה לבנות ממלכה של בית אברהם, ולא רצה לעשות לו שם וגם לא לקחת שלל. לכן הוא ירא. הקואליציה הזאת של כדלעומר ואמרפל עלולה לחזור ולחפש את 'הבנדיט' ההוא מחברון שהתנפל עליהם באמצע הלילה. והנה ה' אמר לו – "אל תיָרָא אַבְרָם אֲנֹכִי מִגֵּן לָךְ שְׂכָרְךָ הַרְבֵּה מְאֹד" (בראשית טו, א); אז אמר אבר(ה)ם לפני ה' – "מה תִּתֶּן לִּי? וְאֲנֹכִי הוֹלֵךְ עֲרִירִי" (טו, ב) – איפה כל ההבטחות? "לזרעך", "לך ... ולזרעך", אנוכי הולך ערירי! רק בן משק ביתי, דמשק אליעזר, יירש אותי.

והנה ה' נגלה אליו, ומראה לו את כוכבי השמיים כמשל על זרעו שיצא ממעיו, גם מביא אותו בתזיון התרדמה אל ברית בין הבתרים ומגלה לפניו עתידות: היסטוריה ארוכה, ארבע מאות שנה.

נכון אברהם, אומה שתקום מזרעך לא תקום בימיך ולא בימי בניך, כי זה יימשך דורות שלמים – ה' כבר גילה לו גם את הגלות הראשונה, וגם את היציאה ממנה. והחזיון אפוף "אֵימָה, חֲשִׁכָה גְדֹלָה" (טו, יב), אשר נפלה על אבר(ה)ם.

אבל בפעם הראשונה והיחידה, בברית חד צדדית בין הבתרים, ברית בלתי תלויה במעשי הבנים, ה' התחייב לאברהם ולזרעו לכל הדורות – גם על הזרע וגם על הארץ.

בראשית טז - האם שרה חטאה?

את פרק טז בספר בראשית קשה להבין אם אין מכירים את החוקים ואת החוזים שנהגו בארצות המוצא של האבות. מי שלא היו לו בנים, האישה יכלה לתת לו את שפחתה כדי להוליד בנים ממנה. אם ייוולדו אחר כך בנים טבעיים לאישה ייחשבו בני האישה הבנים העיקריים, ובני השפחה הגדולים מהם ייחשבו בנים משניים.

גם מעמדה של השפחה וגם מעמדם של הילדים היו תלויים באב. האב יכול היה להפוך את בני השפחה לבנים יורשים, יורשי נחלה עם זכויות מלאות. כך יעשה יעקב עם בני בלהה וזלפה שיהפכו להיות שבטים בישראל.

אבל גם הקדמונים ידעו שהאישה המקורית עלולה להיפגע אם שפחתה תרים את הראש ותתגאה עליה, והחוקים נתנו רשות לאישה להחזיר את השפחה למעמדה ולא לתת לה להרים את הראש.

כאן ההתנגשות הראשונה בין שרה לבין אבר(ה)ם. אבר(ה)ם איש החסד היה רוצה לראות בישמעאל בן הגר את בנו לכל דבר. אבל הגר הרימה את ראשה עוד לפני שילדה, ושרה נפגעה ונגרם לה עוול (=חמס).

העימות הזה בין שרה שדאגה למשפחה הגרעינית, לבין אברהם שרצה לנטות חסד ולחבק את ישמעאל ואת הגר, היה אחד המשברים הקשים במשפחת אברהם ואולי בתולדות ישראל בכלל. הרמב"ן עורר את השאלה האם חטאה אימנו שרה בעינוי הגר? ושמה אנחנו נענשים על כך לדורות?

הרמב"ן חשב שהיה כאן חטא של שרה, אבל המשפט הקדום בארצות מוצא האבות התיר לשרה להחזיר את הגר לעבדותה; אמנם אבר(ה)ם במידת החסד, רצה לנהוג אחרת, אלא שהיה אסור לו בשום פנים לפגוע בשרה והוא נאלץ לשמוע בקולה ולנהוג על פי דרכה.

בראשית יז - ברית המשפחה

ברית המילה המשפחתית, זו של יצחק, תִּעָצֵב את משפחת האבות ואת משפחת ישראל עד היום פרק יז הוא פרק ברית המילה.

ברית בין הבתרים הייתה בתרדמה, בלילה, בחזיון, ובה נכרתה הברית בנבואה העתידית על האומה העתידה לקום, על הגלות ועל היציאה. אברהם בתרדמת הלילה צופה היה בהיסטוריה עתידה של אומה מזרעו, שבחיי האבות עוד לא יכלה להיות קיימת.

בברית המילה אברהם ער, ביום, והוא בעצמו כרת את הברית במעשה. ברית מילה היא ברית המשפחה, משפחת האבות החיה בתוך המציאות, והיא תהפוך (מלידת יצחק) לברית הכניסה למשפחה של כל בן שיוולד ביום השמיני.

המילה עצמה הייתה ידועה בין שבטים ועמים עתיקים, במצרים היו רבים נימולים בחבורות גדולות בגילאי ההתבגרות. אבל רק בישראל הפכה המילה כברית למאפיין המשפחתי שאחרי הלידה.

המילה של בית אברהם הייתה מילה של חבורה גדולה, וישמעאל נימול בן שלוש עשרה שנה, בדומה לחבורות המתבגרים שהיו נימולים במצרים. אכן, הגר הייתה שפחה מצרית וגם במשפחת ישמעאל יש שפחה מארץ מצרים. ברית המילה של יצחק תהיה שונה לחלוטין ממילת ישמעאל עם "כָּל זָכָר בְּאַנְשֵׁי בֵּית אַבְרָהָם" (יז, כג).

אברהם כבר חשב שרק ישמעאל הוא זרעו וכבר לא ראה תקווה לבן משרה. אבל בברית המילה שבפרק יז א-לוהים קרא מחדש את השמות – אברם יהיה לאברהם, שרי תהיה לשרה, ולמשפחה הזאת שנולדה מחדש ייוולד יצחק.

ברית המילה המשפחתית, זו של יצחק, תעצב את משפחת האבות ואת משפחת ישראל עד היום.

בראשית יח - יש צדיק ויש צדיק

פרק הכנסת האורחים בביתו של אברהם הוא הפרק שבו התברר הייעוד, לשם מה נבחר אברהם – "כי ידעתיו (=יעדתיו, בחרתיו) למען אשר יצוה את בניו ואת אחריו ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט" (בראשית יח, יט).

הבחירה הזאת נתנה לאברהם את זכות העמידה לפני ה' במשפט על סדום כי מכוחה ה' גילה לו את "צעקתה", ואת חורבנה.

אנחנו קוראים עד היום לתפילה 'תפילת עמידה', והיא נפתחת ב"מגן אברהם". בזכותו של אברהם אנחנו עומדים. באמת איך אפשר לעמוד לפני "שפט כל הארץ"?

אברהם עצמו יאמר מיד בתום התפילה, כשהוא מתחיל להתחנן: "ואנכי עפר ואפר" (יח, כז).

באמת, מי אדם שיכול לעמוד לפני ה' ולהתפלל?

"ויגש אברהם ויאמר האף תספה צדיק עם רשע" (יח, כג) – אברהם ניגש להתפלל במובן המקורי של השורש 'פלילים', להתווכח כמו בדיון משפטי – אברהם עמד בתפילה כסגור ואמר לא פחות ולא יותר: "השפט כל הארץ לא יעשה משפט?" (יח, כה)?

מאלף להשוות את התיאור הזה לאיוב, שצעק ובכה והתחנן על ייסוריו. איוב רצה לעמוד לפני השם ולהישפט "שם ישר נזכר עמו" (איוב כג, ז), והיה בטוח שיצא זכאי במשפטו אם רק יינתן לו לעמוד במשפט ישר, נוכח פני השופט. איוב לא זכה לזה בעוד אברהם הוזמן לעמוד ולהתפלל, כי השם גילה לאברהם מה הוא עומד לעשות בסדום אך לא הסביר לאיוב על מה ולמה הוא סובל.

את ההבדל הזה הסביר יחזקאל הנביא (טו, יב-כ) בכך שאיוב כמו צדיקים רבים אחרים, כמו נח, דאג לעצמו, בכה על עצמו, נאבק על מעמדו שלו, והתאמץ להציל את עצמו. אברהם לעומת זאת לא עמד בתפילה על עצמו ולא התווכח עם השם על עצמו, אפילו לא על משפחתו שלו, רק על לוט בן אחיו ועל אנשי סדום. כשם שהוא יצא למלחמה כדי להציל את לוט, כך הוא עמד בתפילה כדי להתווכח עם שופט כל הארץ על משפטה של סדום. לזה הוא נבחר, למען משפט וצדקה.

בראשית יט - ליל הסדר של לוט

אין ספק שסיפור לוט מתואר בתורה כפסח. חוץ מן השה או הגדי שלא היה שם, כל השאר היה. הבית הסגור, המצות, המלאכים, ההצלה הפלאית

לפרק הזה אני קורא 'פסח לוט'. לוט אירח את המלאכים בביתו, עשה להם משתה, ואפה מצות. רד"ק הסביר שלוט היה צריך להכין במהירות אוכל עבור האורחים ומצות אופים מהר, ואילו רש"י כתב "פסח היה".

בצעירותי הייתי תמה על רש"י - איך יכול להיות פסח לפני יציאת מצרים? וכי מפני שלוט אפה מצות היה זה פסח? רק אחרי שנים קראתי את הפרק בתשומת לב.

בית סגור, מלאכים על פתח הבית מצילים את אנשי הבית ומוציאים אותם החוצה, לוט אומר לחתניו "קומו צאו מן המקום הזה כי משחית ה' את העיר" (יט, יד) וכל זה מקביל בדיוק לתיאור פסח מצרים – זאת השפה של פסח ומצרים: בתים סגורים, מלאך מציל על הפתח "ולא יתן המשחית לבא אל בתיכם לנגף" (שמות יב, כג). ההכרעה נמצאת במילה הנדירה "וַיִּתְמַהֲמַה" (יט, טז) אצל לוט, "ולא יכלו להתמהמה" (שמות יב, לט) אצל בני ישראל בפסח מצרים.

גם לוח הזמנים הוא אותו לוח זמנים – מן הלילה אל הבוקר.

היציאה מסדום, ההצלה הפלאית, המכות הגדולות על סדום והצלת לוט ומשפחתו בזכות הכנסת האורחים של בית אברהם, ושני עמים שייולדו ללוט מתוך ההצלה הזאת.

אין ספק שסיפור לוט מתואר בתורה כפסח. חוץ מן השה או הגדי שלא היה שם, כל השאר היה. הבית הסגור, המצות, המלאכים, ההצלה הפלאית. מדרש חז"ל ורש"י קלעו למטרה בדיוק.

כאשר העמים עמון ומואב, צאצאי לוט, לא ינהגו בעם ישראל שיצא ממצרים את מנהגי הכנסת האורחים של בית אברהם, תגזור עליהם התורה הרחקה מחיתון עם עם ישראל לעולם.

בראשית כ - ההבדל בין צדיק לנביא

אברהם לא מוגדר בתורה כצדיק ולא כסופר צדיק, אלא כנביא. מה פירוש נביא?

שרה מול אבימלך כמו מול פרעה. אישה יפה הם לוקחים. מימי דור המבול זה הרגל ההשחתה של המלכים והשליטים וכל בעלי הכוח. אבל אבימלך היה בכל זאת שונה. אבימלך הרגיש שיש בעיה, יש מחלות שלא אפשרו לו לגשת אל שרה. והוא אמר לפני הא-לוהים בחלום, בדומה למה שאמר אברהם על סדום – "הֲגֹי גַם צְדִיק פְּהָרֵג? הֲלֹא הוּא אָמַר לִי אֲחֹתִי הוּא וְהִיא גַם הוּא אֲמָרָה אֲחִי הוּא בְּתֵם-לְבָבִי וּבְנִקְלִין פִּי עָשִׂיתִי זֹאת" (כ, ד-ה).

א-לוהים לא דיבר עם פרעה ולא עם כל השליטים האחרים, אבל עם אבימלך הוא דיבר.

א-לוהים לא אישר לו ניקיון כפיים כי הוא לקח אותה, אבל הוא בהחלט אישר לו תום לבב – "גַם אֲנִכִּי יִדְעֵתִי כִּי בְּתֵם-לְבָבְךָ עָשִׂיתָ זֹאת" (כ, ו), ולכן הוא פתח לו פתח" – הֲשֵׁב אֶשְׁתְּ-הָאִישׁ כִּי-נָבִיא הוּא וַיִּתְפַּלֵּל בְּעַדְךָ וְחִיָּה" (כ, ז).

אבימלך השיב את שרה לאברהם, ערך להם חופה ("כסות עינים", כ, טז) על חשבונו, ונתן להם לשבת במקום שירצו. אברהם התפלל לרפואת אבימלך וביתו.

כאן אנחנו לומדים על מדרגת אברהם. אברהם לא מוגדר בתורה כצדיק ולא כסופר צדיק, אלא כנביא. מה פירוש נביא? מי שמתפלל בעד אחרים, אפילו בעד אלה שפגעו בו.

איוב (בפרק האחרון בספר), השם גילה לו את הסוד הזה – תתפלל בעד הרעים שפגעו בך ואז תיגאל מייסוריך" – וְהָיָה שְׁבִיבֵי אִיּוֹב בְּהִתְפַּלְלוֹ בְּעַד רָעֵהוּ" ("איוב מב, י).

בראשית כא - מיהו בן האמה?

בקריאה ראשונה ברור שבן האמה המגורש עם אימו אל המדבר הוא ישמעאל. אך ישמעאל בשלב זה כבר לא ילד קטן וחסר ישע. אולי הילד הוא נכדה של הגר?

"בן האמה" נראה בפרק כילד קטן, על שכם אמו או שאחזה בידו – והפסוק "וַיִּתְּשֶׁלֶף אֶת-הַיֶּלֶד וַתַּחַת אֶחָד הַשִּׁיחִים" (בראשית כא, טו) מתאר בוודאי ילד קטן.

וישמעאל – בברית המילה הוא כבר היה בן שלוש עשרה, כשנולד יצחק הוא היה בן ארבע עשרה וכשיצחק נגמל הוא היה בן שש עשרה, אם לא יותר. התיאור הזה לא מתאים לישמעאל, והשם ישמעאל לא נזכר כלל, בפרק.

לא מצאתי דעה כזאת במפרשים, אבל לעניות דעתי "בן האמה" הוא בן של ישמעאל: "ותרא שרה את בן הגר המצרית אשר ילדה לאברהם מִצִּחָק" (כא, ט), כלומר "בן הגר" שכב עם אחת האמהות שהיו שם בבית אברהם, והוליד ממנה בן, אולי נְבִיֹת, אולי קָדָר (מבני ישמעאל). ישמעאל עצמו

כבר בחור בוגר, מוביל שיירות, הולך לדרכו, יוצא ובא. לא הטריד אותו כלל הילד הקטן הזה שנולד מהאמה הזאת, גם היא לא רצתה אותו במיוחד. מי גידלה את הילד הזה? הגר, אמו של ישמעאל הפכה להיות 'אימו' של הנכד הקטן.

והנה "בן האמה" משחק עם יצחק – אברהם איש החסד מוכן לחבק גם את "בן האמה". ושרה מתפוצצת ורואה בו איום על יצחק ועל עתידו – את הגר לאברהם ואת הולדת ישמעאל היא יזמה, אבל גם "בן האמה" יירש עם יצחק?

א-לוהים אומר שהפעם שרה צודקת, וזה הביא לשילוחו של "בן האמה" עם אָמו, שהיא בעצם סבתו, עם הבטחה לאברהם שגם הוא יהיה לגוי, גם הוא יגדל ויהיה חשוב, אבל "לא יירש בן-האָמָה הזאת עם בְּנֵי עַם יִצְחָק" (כא, י).

הבן הזה ניצל ממוות בצמא כי א-לוהים שמע את בכיו (בזכות שם אביו, ישמעאל), והראה להגר את הבאר. בהמשך נמצא שמלאך ה' התייבב להציל את יצחק ממזבח העקדה. שני הילדים האלה ניצלו בנס, אבל "בן האמה" יגדל במדבר, בדרך למצרים.

בראשית כב - קרבן אדם – תועבה

הפרשה והניסיון לא באו בשביל העקדה, אלא כדי ללמד לדורות שה', רק הוא, יבחר את המקום ואת הקרבן, והוא איננו חפץ בקרבן אדם

פרק העקדה. הביטוי 'לך לך' נאמר רק פעמיים בכל התנך – "לך לך אל הארץ אשר אראך" (יב, א), "ולך לך אל ארץ המריה" (כב, ב). מהביטוי הראשון יש לנו 'הארץ', מן השני יש לנו המקום המקודש אשר "ה' יְרָאָה" – את מה הוא יְרָאָה?

"וַיִּשָּׂא אֲבִרְהָם אֶת-עֵינָיו וַיַּרְא אֶת-הַמָּקוֹם מֵרְחֹק" (כב, ד). ואחר כך – "וַיִּשָּׂא אֲבִרְהָם אֶת-עֵינָיו וַיַּרְא וְהִנֵּה אֵיל... (כב, יג). כאשר יצחק שאל "וַאֲיֵה הַשָּׂה לְעֵלָה" (כב, ז), אמר לו אברהם – "אֵל-הַיְהוָה יְרָאָה לוֹ הַשָּׂה לְעֵלָה" (כב, ח).

הפרשה והניסיון לא באו בשביל העקדה, אלא כדי ללמד לדורות שה', רק הוא, יבחר את המקום ואת הקרבן, והוא איננו חפץ בקרבן אדם. דבר ה' בפרשה מופיע שלוש פעמים ולא פעם אחת – מלאך ה' הודיע לאברהם "אֵל תִּשְׁלַח דָּדְךָ אֶל הַנְּעָר וְאֵל תַּעַשׂ לוֹ מְאוּמָה" (כב, יב), לא כי אין צורך, אלא כי זה אסור. כי הקרבת ילדים היא תועבת ה' "אֲשֶׁר שָׁנְאָה" כמו שכתוב בספר דברים (טז, כב), ובנבואת ירמיהו (יט, ה), וכך פירשו חז"ל (תענית ד ע"א).

ה' הוא אשר 'יְרָאָה' (=יבחר) גם את המקום וגם את הקרבן הראוי. לשם כך באה פרשת העקדה וייסדה לדורות את המקום אשר "ה' יְרָאָה" (כב, יד), הוא הוא המקום אשר "יִבְחַר ה' לְשֶׁכֶן שְׁמוֹ" (דברים יב, יא, ועוד).

בראשית כג - רוצה מערה? קח את כל השדה

ברגע שאברהם שמע את "השדה", התהפך סדר העדיפויות – לקנות שדה בארץ ישראל ולו אפילו שדה טרשים הופך לעדיפות ראשונה

בפרק הזה אנו מוצאים את אברהם משתחוה פעמיים לפני עם הארץ, בני חת. איך יכול אברהם אבינו להשתחוות לפני עם הארץ? את זה יכולים לשאול רק עמי ארצות שאינם יודעים שהביטוי עם הארץ בתורה אין לו דבר וחצי דבר עם עמי ארצות שבלשונו. 'עם הארץ' שבתורה, במקרא, פירוש האנשים החשובים, בעלי הנחלות, בעלי האדמות, בעלי הזכויות. מי לא יודע שבעלי אדמות הם בעלי נכסים ובעלי זכויות. אברהם הוא נשיא האלוהים בעיני בני חת אבל אין לו זכויות באדמה, הוא גֵר ותושב. הוא מבקש לקנות בכסף מלא את מערת המכפלה בקצה שדהו של עפרון החתי כדי לקבור את שרה.

בני חת אמרו לאברהם: למה לך - "בְּמִבְחַר קְבָרֵינוּ קָבַר אֶת מֵתְךָ" (בראשית כג, ו). עפרון יאמר לו השדה והמערה, "הַשָּׂדֶה נְתַתִּי לְךָ וְהַמְּעָרָה אֲשֶׁר בּוֹ לְךָ נְתַתִּיהָ" (כג, יא), ואחר כך גם יאמר לו "אֶרְצָךְ

אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁקֶל-כֶּסֶף בֵּינִי וּבֵינְךָ מֵה-הוּא" (כג, טו)? כאילו בא אדם לקנות דירה ואומרים לו: אתה יכול לקנות את כל המגדל אם אתה רוצה, או את כל הגבעה הזאת.

ברגע שאברהם שמע את "השדה", התהפך סדר העדיפויות – לקנות שדה בארץ ישראל ולו אפילו שדה טרשים הופך לעדיפות ראשונה. קבורת שרה הדחופה, נדחתה לרגע קט כדי לקנות שדה עם "הַעֵץ ... אֲשֶׁר בְּכַל-גְּבֻלוֹ סָבִיב" (כג, יז). זו הפעם הראשונה והיחידה שהוצע לאברהם לקנות שדה. "ארץ ארבע מאות שקל כסף"? אין בעיה. אברהם מוציא את זה ישר על המאזניים. עובר לסוחר, ומכאן ואילך לא מדובר רק על מערת המכפלה, אלא על השדה והמערה.

הפרק הזה בא לתת לאברהם ולזרעו אחיזה בארץ לא רק בקברי אבות, אלא קודם כול בשדה נחלה.

בראשית כד - אל תיקח את בני ל'שם'

שלוש פעמים קרא אברהם לחוץ לארץ 'שם' ו'שמה', הארץ היא הארץ הזאת, כי זה הייעוד של אברהם וזרעו

אברהם שלח את עבדו זקן ביתו המושל בכל אשר לו אל משפחתו בארם נהריים כדי להביא משם אישה ליצחק.

שאל העבד "אולי לא-תאבה האשה ללכת אחרי אל-הארץ הזאת הקשוב אָשִׁיב אֶת-בְּנֶדְךָ אֶל-הָאָרֶץ אֲשֶׁר-יֵצְאָתָּ מִשָּׁם" (בראשית כד, ה).

אומר לו אברהם "הַשְּׂמֶר לָךְ פֶּן-תָּשִׁיב אֶת-בְּנֵי שְׂמָה" (כד, ו).

מדוע חשב העבד שהארץ הזאת והארץ אשר "יצאת משם" יכולות להיות טובות באותה מידה בעיני אברהם?

אברהם השביע אותו "בַּה' אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם וְאֱלֹהֵי הָאָרֶץ" (כד, ג). אלוהי הארץ זה אלוהי התבל, אלוהי הבריאה – זה מושג אוניברסלי, את זה הבין העבד.

אברהם הסביר לו את טעותו. "אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם אֲשֶׁר לְקַחְנִי מִבֵּית אָבִי וּמֵאָרֶץ מוֹלְדֹתַי וְאֲשֶׁר דָּבַר-לִי וְאֲשֶׁר נִשְׁבַּע-לִי לֵאמֹר לְזַרְעֲךָ אֶתְּן אֶת-הָאָרֶץ הַזֹּאת הוּא יִשְׁלַח מִלְאָכָו לְפָנֶיךָ וְלָקַחְתָּ אִשָּׁה לְבְנֵי מִשָּׁם. וְאִם-לֹא תֵאבֶה הָאִשָּׁה לְלַכֵּת אַחֲרֶיךָ וְנִקִּיתָ מִשְׁבַּעְתִּי זֹאת רַק אֶת-בְּנֵי לֹא תָשִׁיב שְׂמָה" (כד, ז-ח). שלוש פעמים קרא אברהם לחוץ לארץ 'שם' ו'שמה', הארץ היא הארץ הזאת, כי זה הייעוד של אברהם וזרעו.

בראשית כה - אב המון גויים

יש בספר בראשית תולדות אדם ותולדות נח ובניו, תולדות תרח, תולדות ישמעאל ותולדות יצחק, עשיו ויעקב. ואין תולדות לאברהם

רק בפרק כה נשלם ספר התולדות של משפחת תרח. מסוף פרשת נח עד סוף פרשת חיי שרה יש לנו סיפור אחד ארוך על משפחת תרח. על אברהם ועל לוט, על בני נחור ומלכה, על לוט ובניו שהתנתקו מאברהם, על ישמעאל שנולד, על יצחק שנולד. שיא הסיפור הוא נישואי יצחק בן אברהם בן תרח עם רבקה בת בתואל בן נחור בן תרח. ועכשיו – ששת הבנים שנולדו לאברהם מקטורה וסוף חיי אברהם ואז יבואו תולדות ישמעאל.

למה התורה מספרת את זה כך? למה אין תולדות אברהם? יש בספר בראשית תולדות אדם ותולדות נח ותולדות בני נח ותולדות שם, תולדות תרח ותולדות ישמעאל ותולדות יצחק ותולדות עשיו ותולדות יעקב ואין תולדות לאברהם.

אברהם הוא אב המון גויים. אילו היה ספר תולדות לאברהם, אולי אי אפשר היה להצטרף לשם. כל אדם בכל העולם שבא להתגייר הופך להיות בן לאברהם אבינו. אין ספר תולדות לאברהם, הוא

פתוח. סיפור אברהם מסופר בתוך תולדות תרח. משפחת תרח הגדולה שכוללת גם את אברהם, גם את נחור, גם את לוט ובסופו של דבר יצחק ורבקה, הם פרי ההילולים של המשפחה הזאת. אבל ספר תולדות לאברהם – התורה נמנעה ממנו, וכך כל אדם לדורות יכול להצטרף להיות זרעו של אברהם אבינו.

בראשית כו - החקלאי העברי הראשון

הנה לנו הסבר מדוע אהב יצחק את עשיו. עשיו שהיה איש שדה וציד בפיו, יוכל להיות גם איש צבא, להקים כוח שיגן על שדה יצחק ונחלתו

זה שהיו ליצחק עדרים ומקנה אין חידוש לעומת אברהם, אבל יצחק גם זרע והיה חקלאי. דבר כזה לא שמענו, לא אצל אברהם וגם לא אצל יעקב.

משאסר ה' על יצחק לרדת למצרים הוא מנסה להיאחז בארץ ולהתקשר בה דרך השדה, ובזה הוא משקף את הדור השני של העולים לארץ שמנסים לשבת עליה ולהוציא ממנה את לחמם.

היו שנות ברכה עד "מאה שערים" (כו, יב), אבל היו גם שנים קשות. הפלשתים דחקו את יצחק ממקום למקום ומבאר לבאר. ברגע שמנסים להתיישב במקום אחד, קמים השונאים ומנסים למנוע זאת.

הנה לנו הסבר מדוע אהב יצחק את עשיו. עשיו שהיה איש שדה וציד בפיו, יוכל להיות גם איש צבא, להקים כוח שיגן על שדה יצחק ונחלתו. יעקב איש תם יושב אוהלים לא יוכל להתמודד עם משימה שכזאת.

את הנדודים על דרכי השיירות השאיר יצחק לבני ישמעאל ולמדויינים, והוא ניסה להתיישב בארץ. בניסיונו זה היה צריך להתמודד עם הפלשתים. הפלשתים לא אמרו לו 'הבאר שחפרת היא שלנו'. הם אמרו "לנו הַמַּיִם" (כו, כ) – מי התהום, והבאר שלך מדלדלת את הבארות שלנו. מי ששולט במי התהום שולט בחקלאות כולה. לפיכך היה צריך יצחק להתרחק ולחפור באר עצמאית וממנה יוכל להתפתח בלי יַעֲשֶׂק וּשְׁטָנָה, אל רחובות ובאר שבע.

יצחק אבינו שניצל מן העקדה נולד בארץ, מעולם לא יצא ממנה, חפר בארות, והתחיל להתיישב בה כחקלאי.

בראשית כז - איך הפכו ידי יעקב לידי עשיו

כל זה היה תרמית. לא היה שם באמת מישהו שקולו קול יעקב וידיו ידי עשיו. איך תחול הברכה ואין לה על מי לחול?

יצחק ראה בעשיו את הבן הבכור היורש והמנהיג שיכול להגן על עם ועל נחלה. הוא לא ראה את יעקב ועשיו כעמים נפרדים ולכן לא ראה סיבה לדחות את עשיו מבכורתו, גם אחרי שלקח נשים זרות. אבל יצחק לא בירך באמת, לא את עשיו ולא את יעקב, אלא סינתזה מבורכת, ידי עשיו וקול יעקב, חלום סמוי של יצחק שלפתע נראה מתגשם (בטעות) – 'עשיו' שרכש לו את קולו של יעקב, לזה בוודאי ראויה הברכה.

אבל כל זה היה תרמית. לא היה שם באמת מישהו שקולו קול יעקב וידיו ידי עשיו. איך תחול הברכה ואין לה על מי לחול?

יעקב ישלם על התרמית (שלא רצה בה) וימצא את עצמו עשרים שנה בשדה עם עורות גדיי העיזים, עד שיהפכו אותם עורות לחלק ממנו. בעמל ובייסורין ובהתמודדות מול רמיות חוזרות ונשנות של לבן ירכוש יעקב את ברכת אביו. אבל 'איש ציד' בסיפור הזה הוא כינוי ללוחם. יצחק אהב את עשיו משום שידע לאחוז בחרב. ויעקב? מעולם לא נלחם ואף פעם לא אחז בחרב. איש תם יושב אוהלים, שבכל עת סכנה הוא בורח.

רק כאשר ייאבק יעקב באשמורת הבוקר עם האיש הפלאי ויוכיח שהוא יודע להילחם כאשר אין בְּרָה, רק אז יזכה בשם 'ישראל', ואז תחול הברכה של יצחק. כי יקום עם שיש לו 'קול יעקב עם ידי עשיו' והוא יהיה ראוי לברכה.

בראשית כח - בין חלום למציאות

מרגע שיצא יעקב מבאר שבע אין התורה מספרת על יצחק ורבקה אפילו מילה אחת!

לכאורה ניתן היה לצפות שיקרה להפך – שהשראת השכינה תישאר עם יצחק ועם רבקה בארץ, גם יעקב חשב כך. הלוא הוא ברח לִפְדֹן ארם' ועשיו אחיו נשאר עם אביו בארץ. והנה בתורה הכול התהפך. הנשאים בארץ – לא מוזכר מה עבר עליהם. מה קרה לרבקה עד שמתה מבלי לראות עוד את יעקב בנה האהוב (וכפי שאמרה בפיה: "עָלִי קִלְתָּךְ, בְּנִי", כז, יג)? מתי חזר יצחק לקריית ארבע? מה קרה לעשיו עד שנהיה ראש גדוד של ארבע מאות לוחמים? אך כל זה לא הוזכר – הכתוב יחזור ויספר לנו על עשיו רק כאשר ישוב יעקב לארץ האבות.

יעקב הופתע מעצם העובדה שה' התגלה אליו באותם הדברים שאמר לאברהם סבו ובאותו המקום – "מִקְדָּם לְבֵית אֵל" (בראשית יב, ח), אלא שאברהם היה רואה ויעקב שוכב וחולם, אברהם ביום ויעקב בלילה, אברהם מתהלך בארץ ויעקב הולך לגלות. וכאן מתגלה הבטחת "וְהָיָה אֲנֹכִי עִמָּךְ" (כח, טו) כסולם מגשר בין חלום גאולה שמימי של יעקב הבורח ובין ארץ ממשית עתידית.

לשון המקרא משתמשת גם ב'אני' וגם ב'אנוכי' ובגיוון משמעות, ואילו בשפות השמיות משתמשים או ב'אנא' או ב'אנפוי'. 'אני' הוא חיווי פשוט, כמו בפרק הקודם "אֲנִי בָנָךְ בְּכֶרֶךְ עֲשׂוֹ" (כז, לב). 'אנכי' הוא ביטוי מורחב, מחוּזָק, והוא נאמר כלפי מתח גדול וחששות עצומים. ולפעמים הביטוי 'אנכי' מופיע בברית שבועה ובקריאה מחייבת (בעשרת הדיברות).

בראשית כט - בין שידוך לאהבה ממבט ראשון

מה רב ההבדל בין עבד אברהם שהגיע לחרן ובין הגעתו של יעקב. העבד הגיע עם עשרה גמלים עמוסים כל טוב, ואילו יעקב הגיע כחסר כול.

יעקב פגש את רחל כרוּעָה. יעקב 'יושב אוהלים', ורחל רועה. המפגש ביניהם נתן ליעקב כוח יותר מאשר לכמה רועים לגלול את האבן מעל פי הבאר. בסיפור עבד אברהם, רבקה היא השואבת, ואילו כאן, יעקב הוא השואב.

אכן, מודל הנישואין של יצחק ורבקה שונה לחלוטין ממודל הנישואין של יעקב ורחל. אצל יצחק ורבקה הנישואין נעשים באמצעות שליח, כמו בשידוך, והאהבה תבוא אחר כך. אצל יעקב ורחל האהבה הגדולה נולדה על הבאר ולא תכבה לעולם. מחיר הנישואין על ידי שליח הוא הפער שנותר ביניהם עד שרבקה לא יכלה לספר ליצחק על נבואת ה' לה – "שני גוֹיִם בְּבִטְנֶךָ, ושני לְאָמִים מִמֶּעַךְ יִפְרְדוּ" (כה, כג).

מחיר הנישואים בין יעקב לרחל הוא הטרגדיה הגדולה שהתחילה בלילה שבו היה יעקב שקוע כל כך באהבת רחל, עד שלא הרגיש בתרמית של לבן שהביא לו את לאה ושילם את מחיר התרמית שלו לפני אביו (כמו שאמרו חז"ל במדרש 'תנחומא', בפרק זה).

המחיר עוד יתעצם בפרקים הבאים ובמהלך הדורות עד נבואת ירמיהו (לא, יד-טז) על רחל המבכה על בניה וממאנת להתנחם "על בניה כי איננו" – אך הנביא מנחם אותה בשם ה' "כי יש שכר לפעֻלְתֶּךָ ... ויש תקוה לאחריִתֶּךָ ... ושבנו בנים לגבולם."

בראשית ל - זבולון? זה על שם הסבא?

כל קריאת שם בתנך היא מדרש שלם. והשם הקצר מכיל לפעמים תוכן נוסף ואף שונה ממשפט ההסבר. הכרזת לאה 'ראו בן', איננה זהה למשפט "כי ראה ה' בעניי" (כט, לב). אצל זבולון אנחנו

מוצאים גם 'זבד טוב', כלומר מתנה טובה ושפע טוב, וגם 'יזבלני אישי', כלומר יבנה לי זבול (=ארמון). השם יוסף שונה מקריאת רחל הראשונה: "אָסָף א-להים את חרפתי" (ל, כג), ומבטא את הבקשה להמשך – "יִסָּף ה' לי בן אחר" (ל', כב-כג).

בהולדת בני יעקב אנו רואים שלא רחל קראו שמות (גם לבני בלהה וזלפה), ובעת הלידה. כאשר נולד לוי התפייס כנראה יעקב עם לאה על ליל התרמית והיה אֶתֶּה בלידה, ובלשון לאה: "עתה הפעם יִלֶּה אישי אלי כי ילדתי לו שלשה בנים" (כט, לד) – "על כן קרא (יעקב) שמו לוי" (כט, לד). בהולדת הבן הרביעי כבר יכלה לאה להודות לה, והיא קראה לו 'יהודה'.

השמות 'דן ונפתלי' מבטאים את המתח הנורא ששרר בין לאה ברוכת הבנים ובין רחל העקרה, והקנאה הגדולה הביאה ליעקב ארבע נשים שרק אחת אהב.

ביצחק נמצא דבר מיוחד – שניהם צחקו ושניהם קראו לו 'יצחק'. אבל אברהם קרא את שמו בברית המילה, ומנהג זה גבר על מנהג קריאת השם בלידה, לרוב על ידי האם. חשיבותה של ברית המילה היא שקבעה כך, אך מנהג האמהות לקרוא שם בלידה נשמר בתנך בעיקר בלידתם של בני יעקב.

בראשית לא - שאלה של רכוש

המאבק בין יעקב ללבן הוא על הרכוש שיצא מבית לבן, ועל כן נראה שהתרפים הם חלק מהמאבק

רחל לא גילתה ליעקב על גנבת התרפים והמחיר הנורא נקבע בגזרתו של יעקב: "עם אשר תמצא את אלהיך לא יחיה" (לא, לב). בפרשה הבאה נקרא על מותה הטרגי של רחל בהולדת בנימין.

למה גנבה רחל את התרפים?

המאבק בין יעקב ללבן הוא על הרכוש שיצא מבית לבן, ועל כן נראה שהתרפים הם חלק מהמאבק. אכן, באחת התעודות הקדומות שנמצאו בעיר נוזי (במזרח ארם נהריים) נכתב שאם בן מאומץ יעבוד את אביו המאמץ וייחשב יורש על פי נוהג או חוזה, אם ייוולד בן טבעי יתחלקו בשווה, אבל הבן הטבעי יקבל את האלים של הבית. משמעות החוזה מנוזי לדעת חוקרים חשובים היא שהבן הטבעי יקבל את האלים של הבית, ובכך יהיה הוא אדון המשפחה והרכוש כולו.

חוקרים אלו הסבירו על פי זה שגנבת התרפים נועדה למנוע מלבן להוכיח את אדנותו ולקחת מהם את הרכוש. אמנם היו חוקרים שחלקו על פירוש זה, אבל ההקשר של הפרשה מוכיח שהשאלה שעל הפרק היא אכן שאלת הרכוש – האם הוא באמת של יעקב או שהכול שייך ללבן. רחל ולאה אמרו ליעקב: "כִּי כָל הָעֵשָׂר אֲשֶׁר הִצִּיל אֱלֹהִים מֵאֲבִינֵנוּ לָנוּ הוּא וְלִבְנֵינוּ" (לא, טז), בעוד לבן ביקש לקחת את הכול בחזרה, וכך יאמר בהמשך: "וַיַּעַן לָבָן וַיֹּאמֶר אֶל יַעֲקֹב – הֲבָנוֹת בְּנֹתַי וְהַבָּנִים בְּנֵי וְהִצֵּאתָן וְכָל אֲשֶׁר אֶתֶּה רֹאֶה לִי הוּא... (לא, מג). יעקב עצמו סיכם בזעקתו: "לולי א-להי אבי, א-להי אברהם ופחד יצחק היה לי, כי עתה ריקם שלחתני, את עניי ואת יגיע כפי ראה א-להים ויזכח אמש" (לא, מב).

בראשית לב - כשאין ברירה צריך להילחם

אז, בעלות השחר, קיבל יעקב הבורח, הגולה, העסוק בהישרדות בלתי פוסקת את שם העם שעתיד לקום מזרעו

אמרו חז"ל שיעקב הכין את עצמו לשלושה דברים: לדורון (המנחה שנשלחה לעשיו), לתפילה (להי א-לוהי אבותיו), ולמלחמה. על המלחמה אומרים רוב המפרשים, שהכוונה למצוא תחבולות לברוח. כך פירש רשב"ם גם את מאמציו העליונים של יעקב לעבור את מעבר יַבֹּק ברגע האחרון לפני שעשיו יגיע – כניסיון לברוח. רק רש"י פירש שיעקב התכוון גם למלחמה חזיתית אם לא תהיה לו ברירה אחרת – "על כורחו אלחם בו".

עוד כתב רש"י בפירושו לפסוק: "וַיִּירָא יַעֲקֹב מֵאֵד, וַיֵּצֵר לוֹ" (לב, ז): "וַיִּירָא יַעֲקֹב מֵאֵד – שְׂמָא יִהְיֶה, וַיֵּצֵר לוֹ – שְׂמָא יִהְיֶה הוּא אֶת אַחֵרִים".

הנה רש"י שאמר שאם לא תהיה בררה "על כורחו אלחם בו", בכל זאת ירא להילחם מכיוון שחושש לשפוך דם של 'אחרים', ומי יודע מי ייפגע. לכן רק באין בררה יילחם יעקב, וכל דרך שבעולם ראויה אצלו כדי למנוע מלחמה. מכאן בא הרעיון שלו לשלוח מנחה יוצאת מן הכלל לעשוי אחיו, ואפילו להשתחוות "ארצה שבע פעמים עד גשתו עד אחיו" (לג, ג).

אבל ה' רצה אחרת, ובמעבר יבוק, בלילה, לבדו מול איש מסתורי שנאבק עמו, שם נולד השם 'ישראל', כי שם נאבק יעקב "פנים אל פנים" (לב, ל), באין בררה, בפעם הראשונה ואולי היחידה בחייו.

אז, בעלות השחר, קיבל יעקב הבורח, הגולה, העסוק בהישרדות בלתי פוסקת את שם העם שעתידי לקום מזרעו, עם שיִדע באין בררה להילחם "עם אלהים ועם אנשים" (לב, כח), לצאת צולע אך מנצח.

בראשית לג - מפגש חם, שלום קר

מה מבין ישראלי שזכה לשרת בצה"ל ולהילחם על שחרור ירושלים בששת הימים, במאבק ההישרדות של אבותיו בכל הגלויות?

קשה לי כישראלי לקרוא בתורה על יעקב אבינו משתחוה "ארצה שבע פעמים" (לג, ג), ואחריו ישתחו הנשים והילדים, ויעקב קורא לעֵשׂו אחיו 'אדוני' (5 פעמים בפרק) ולעצמו 'עבדך' (וכך גם בפי מובילי העדרים למנחה, בפרק הקודם) – אני מודה, קשה לי.

אבל מה מבין ישראלי שזכה לשרת בצה"ל ולהילחם על שחרור ירושלים בששת הימים, ובסואץ במלחמת יום הכיפורים, במאבק ההישרדות של אבותיו בכל הגלויות?

יעקב התאמץ לשכנע את עֵשׂו שהוא ויתר לחלוטין על "הַיְהוּה גביר לאחיך וישתחו לך בני אמך" (כז, כט) באותה הברכה שקיבל מיצחק אביהם בתחפושת עֵשׂו. והנה הוא משתחוה לאחיו שבע פעמים כדי להחזיר לו את הברכה ההיא ואת הכבוד 'המגיע' לאח הגדול, האדום והחזק, שבא לפגוש את אחיו ואת משפחתו עם 400 לוחמים.

המאמץ של יעקב הצליח – עֵשׂו התפייס בראותו את יעקב משתחוה לו, והם התחבקו והתנשקו ובכו – ברגע זה ניסה עֵשׂו ליצור קשר מתמשך עם יעקב, ללכת יחד, להשאיר עם יעקב לוחמים שילוו אותו וישמרו עליו, אך יעקב דחה את כל ההצעות.

"אדני ידע כי הילדים רכים... יעבר נא אדני לפני עבדו, ואני אתנהלה לאֲטִי... עד אשר אָבֵא אל אדני שְׁעִירָה" (לג, יג-יד) – יעקב לא התכוון להגיע לשְׁעִיר ולא הגיע לשם, הוא רק רצה להרחיק ממנו את האיום הפוטנציאלי שעלול להתפרץ במצבים בלתי צפויים, והוא הצליח גם בזה.

בכל זאת, אני מעדיף את מעבר יבוק, ואת השם 'ישראל'.

בראשית לד - טוהר הנשק

שמעון ולוי רצו נקמה על כבוד אחותם שחולל, ואולי גם הרתעה לעתיד, וטבחו באנשי העיר. לימים יעקב יפקיע מהם את זכותם לנחלה בארץ.

לפי סדר התורה, המעשה הראשון של יעקב בארץ לפני תשלום הנדר בבית אל, לפני חזרה לבית אבא, הוא קנייה של חלקת השדה הסמוכה לשכם "במאה קִשִּׁיטָה" (לג, יט) ובניית מזבח לה' א-לוהי ישראל.

אבל ההתנחלות הזאת בשכם נכשלה – אין לטעות, דינה נחטפה והוחזקה בבית שכם וחמור כל זמן המו"מ, וכך נאמר בסיום הנקמה – "... ויקחו את דינה מבית שכם ויצאו" (לד, כו) – שכם וחמור ניסו לכפות על יעקב ויתור על בתו כאילו לא היה אונס וכאילו מדובר בחתונה מתוך רצון להשתלב עם יושבי הארץ.

כך מובנת לגמרי המרמה של יעקב ובניו בהציבם ברית מילה כתנאי נחרץ במשפחתם לחתונה כזאת. ניצול חולשתם של בני העיר "ביום השלישי בהיותם כאבים" (לד, כח) הוא תכסיס מוצלח

ונכון כדי לחלץ את דינה החטופה ולפגוע בכל מי שיעמוד מולם, ובייחוד בחוטף האנס ששמו כשם עירו – שכם. אכן, כך פירש רמב"ן את תכנית המרמה, שיעקב הסכים לה.

אולם שמעון ולוי "אחי דינה" (לד, כה) רצו נקמה על כבוד אחותם שחולל, ואולי גם הרתעה לעתיד, וטבחו באנשי העיר. על זה כעס יעקב וחרד. בפרק הזה רק הביע את חרדתו, אבל בסוף בראשית, הפקיע יעקב משמעון ולוי את זכותם לנחלה בארץ, ואמר: "בסדס אל תבא נפשי" (מט, ו), ורש"י כתב שם – "אומנות זו של רציחה ... מברכת עשו היא זו, אומנות שלו היא, ואתם חמסתם אותה ממנו". זהו המוסר של 'טוהר הנשק' בתורה.

בראשית לה - הטרגדיה של יעקב נמשכת

מעגל ההתגלות והנדודים נסגר, ויש שנים עשר בנים. אולם את הנשים שהוא אוהב לא יפגוש יותר לעולם

יעקב חזר לבית-אל ומעגל ההתגלות והנדודים נסגר. ביציאה מן הארץ התגלה ה' ליעקב עם חלום הסולם המוצב "ארצה וראשו מגיע השמימה" (כה, יב). רבים אוהבים מאוד את הסולם המחבר שמים וארץ, אבל זה היה בחלום הלילה ויעקב יצא לגלות. אכן רש"י פירש שמלאכי א-לוהים העולים ויורדים בסולם הם מלאכי ארץ ישראל שעלו לשמים, ומלאכי חוץ לארץ שירדו ללוות את יעקב ביציאתו לחרן.

בחזרתו של יעקב לבית-אל אין לילה, אין חלום ואין מלאכים – א-לוהים מדבר עמו ביום ובפשטות ישראלית ("ויקרא את שמו ישראל", לה, י), בביטויים משפחתיים של ברית מילה ("... פרה ורבה ... ומלכים מְחַלְצֵיךָ יִצְאוּ", לה, יא) – אין שום מרחק בין שמים וארץ, ואין צורך במלאכים עולים ויורדים.

כאן נשלמים גם בני יעקב, שנים עשר עם הולדת בנימין - הבן היחיד שנולד בארץ, היחיד שלא השתחוה לעשיו. נחלתו תהיה נחלה מקודשת, שאין לה גבול חיצוני והיא מחברת בארץ בין בית-אל לירושלים (כברכת משה לבנימין: "ידיד ה' ישפן לְבִטָּח עליו, חֲפֵץ עליו כל היום ובין כתפיו שְׁכֵן", דברים ל"ג, יב) – נחלה מקודשת בארץ במקום סולם לשמים ולגלות.

רק הטרגדיה של יעקב ואהבתו נמשכת – את רבקה אמו הוא לא יפגוש, "דבורה מינקת רבקה" (לה, ח) מתה בבית-אל ורבקה עצמה לא נזכרת, ורחל, האישה היחידה שאהב מתה בלידת בנימין משטף דם פנימי ("ביצאת נפשה", לה, יח), כשהיא מבינה היטב מה קורה לה בלידה הקשה.

בראשית לו - המדינה של עשיו

הפסוקים מספרים לנו שעשיו המליך מלכים דורות רבים לפני ישראל. מה יש בעשיו שאיפשר לו להקדים כל כך את יעקב?

האריכות והפירוט שהתורה מקדישה לתולדות עשיו ולהליכתו לשעיר מחייבים אותנו להתבוננות.

לא מפני הקנאה והכעס בין יעקב לעשיו הלך עשיו לשעיר, שהרי כבר בא משעיר לפגוש את יעקב שחזר מפדן ארם. אברהם ולוט יצאו לדרך יחד ונפרדו בגלל הריב. עשיו ויעקב התרוצצו מבטן רבקה, רבו על הברכה ונפרדו דווקא אחרי הפיוס, בהשלמה, מתוך ההבדלים העמוקים ביניהם.

ממקומו של יצחק בבאר שבע פנה עשיו דרומה אל ההרים והמדבר, ארץ המתאימה לאופיו, ויעקב ינחל צפונה בארץ כנען.

הלוא על כן תאמר לנו התורה בספר דברים שיש איסור לקחת מנחלת עשיו הוא אדום, כמו מנחלת עמון ומואב בני לוט, עד מדרך כף רגל (=אף שעל). עשיו ולוט נחשבו חלק ממשפחת אברהם ויצחק.

עשיו הוליד עם טבעי – עם טבעי יורש את ארצו בכוח צבאי, ומצד שני מתערה ומתחתן ומתבולל ביושבי הארץ. כאן מדובר בבני שעיר החורי שהפכו לחלק אינטגרלי של אדום.

לכן היו לעשיו מלכים דורות רבים לפני מלוך מלך בבני ישראל, כאשר עם ישראל התגבש בסבל, בעבודת מצרים. עם ישראל אמנם פועל בתוך הטבע, אך גם חורג ממנו, ומבטא עולמות שלמעלה מהטבע – גלות וגאולה.

מאותן סיבות טבעיות, העם האדומי כלה מן העולם בדרכי התהפוכות של ההיסטוריה, ועם ישראל לעומתו, חי וקיים, כעם ששורשי קיומו הם מעל הטבע וההיסטוריה, עם עולם.

בראשית לז - שמעון ולוי – החטא ועונשו

בפרק הזה אין שם ה' ואין שם א-לוהים. במקום שבו שוררות גאווה וקנאה, שנהא ופירוד בין אחים, אין מקום לשם שמים, כאילו ה' בעצמו אומר (מה שיאמר יעקב על שמעון ולוי, מט, ו): "בסודם אל תבוא נפשי".

עם ההתיישבות בארץ הפקיד יעקב את יוסף על בני בלהה וזלפה "נשי אביו" (לז, ב) – עד אז הן היו שפחות, ויעקב הפך אותן לנשים ואת בניהן לשבטים יורשי נחלה בישראל – כך נוצרו 12 שבטי ישראל (כמספר חודשי השנה). ומול 6 בני לאה החזקים הופיעו בני רחל ובני בלהה וזלפה (6) בהנהגת יוסף. כתונת פסים איננה פיג'מה, אלא בגד מלכותי ארוך (עד פיסת היד). כאן החל הכעס של בני לאה, ומכאן הדיבה הרעה שהביא יוסף אל אביו. אחר כך באו חלומות המלכות והשנאה הבווערת.

ככל הנראה, שמעון ולוי שנקמו וטבחו בשכם בעת שחרור דינה, הם שהובילו את אחיהם שוב לשכם, כדי לנסות שוב להיאחז בה. לכן יפגוש יוסף בשכם איש בשדה שהכיר את האחים וידע שהלכו לדותן. חז"ל הבינו ששמעון ולוי הם "איש אל אחיו" (לז, יט) שרצו להרוג את יוסף (הרי ראובן ויהודה ניסו להציל את חייו, והיתר היו צעירים).

כאשר השליכו את יוסף לבור לא העלו על קצה דעתם שבוזה הם השליכו לבור גם את תכניות ההתנחלות שלהם במרחבי ארץ שכם (השומרון), כי יעקב יפקיענה מידם ויתן אותה לאפרים ולמנשה, בני יוסף.

בראשית לח - מבצע החילוץ של פרץ

כמו החטא, גם ההיריון של תמר נראה אבוד – התאומים שכבו ב'מצג רוחב' וסיכנו את אמם. ואז הגיע פרץ

אחרי מכירת יוסף מצרימה ירד גם יהודה (שהציע את המכירה) "מאת אחיו", וגם ירד מחברון הגבוהה בהר לאזור עדולם שבעמק האלה. הירידה נמשכה בנישואיו ל"בת איש כנעני", דבר שאברהם ויצחק נמנעו ממנו, וגם בהתנהגות הבנים שמתו, ער ואונן, שניכרת בהם השפעה כנענית.

לבסוף נפל יהודה למלכות העונש של תמר, שנעזבה לנפשה (כמו נשים עגונות רבות בימינו). בעקבות פרשה זו תכתוב התורה – "לא תהיה קדשה מבנות ישראל" (דברים כג, יח), והלוא באמת "לא היתה בזה קדשה" (בראשית לח, כא).

לזכותו של יהודה יש לומר שני דברים חשובים:

- א. הפיתוי ליהודה בא אחרי מות אשתו. ללמדנו, שבחיי אשתו היה נאמן לה.
- ב. יהודה הודה על האמת, עצר את משפט הניאוף, לא ניסה לטייח, ואמר: "צדקה ממני" (לח, כו) – כמו דוד ממשפחת פרץ, הגדולה איננה בצדקות שאין בה חטא, אלא בכוח הנפשי והמוסרי להודות ולומר "חטאתי לה" (שמואל ב' יב, יג) – כוחה של תשובה.

כמו החטא, גם ההיריון של תמר נראה אבוד (כפי שהבנתי מידידי פרופ' שמחה יגל) – התאומים שכבו ב'מצג רוחב', שרק כך יכול העובר התחתון להוציא יד, אבל הוא חסם בזה את פתח הלידה וסיכן את חייו, את חיי אחיו ואת היולדת.

מבטן התגלה טבעו של פרץ, כמאפיין של יהודה ושל בית דוד – הוא דחק הצדה את אחיו, פרץ החוצה, והציל את עצמו, את אחיו ואת אימא.

בראשית לט - השם עימו

בניגוד גמור לפרקי השנאה והמכירה שם לא נזכר כלל שם שמים, כאן ה' מופיע בכל מעשיו של יוסף

יוסף הוא היחיד מכל משפחת יעקב שלא ירד מצרימה – כי הוא נלקח בכוח ו"הורד מצרימה", כעבד. והנה ראו פלא – ה' היה עמו בכל מה שעשה בבית פוטיפר – הוא במצרים, וה' עמו.

זהו היפוך גמור לפרק השנאה והמכירה (לז), שם לא נזכר כלל שם שמים – ה' הסתיר את פניו מהחלומות, משנאת האחים, ממכירת יוסף ומהטעיית יעקב – אבל ה' הופיע בחיי העבד יוסף, במצרים, בבית פוטיפר.

גם אשת פוטיפר הבינה זאת וראתה בעבד יוסף את האדון האמיתי שם. אולם הפיתוי שלה נכשל, כי יוסף היה צדיק והתגבר (יהודה היה בעל תשובה, אבל יוסף היה צדיק).

אז הפכה הגברת את האשמה (כפי שקורה תדיר) – יוסף 'אשם' בניסיון האונס, והיא 'התנגדה בחירוף נפש'. אילו האמין פוטיפר לאשתו היה מוציא את יוסף להורג. כנראה שהכיר את הגברת ודאג רק להפריד ביניהם – בית הסוהר הוא לא רק עונש, אלא גם הגנה על אסירים מפני נקם.

והנה, גם כאן ה' עם יוסף, בבית הסוהר – "ואשר הוא עֲשָׂה, ה' מצליח" (לח, כג).

אבל זו ההופעה האחרונה של שם ה' בספר בראשית (חוץ מ"לישועתך קויתי ה'", מט, יח). מכאן ואילך, יש רק שם א-לוהים, הידוע ומובן גם לפרעה.

מדוע? ננסה להבין בפרק הבא.

פרק ? - או ה' או פרעה

רק כאשר יברח משה מפני פרעה ויֵצֵא ממצרים, יופיע אליו שם ה', במעמד הסנה

מרגע שפגש יוסף בבית האסורים שני שרים מצריים החל הקשר שלו עם בית המלוכה המצרי. קשר שיביא אותו עד פרעה עם הכרה מצרית כיפותר חלומות'. כאן נכנס יוסף אל תוך התרבות המצרית, והוא גם מכיר בפרעה כשליט הממונה על צדק ומשפט במצרים.

לשרים השפוטים אמר יוסף – "הלוא לא-להים פתרונים, ספרו נא ליי" (מ, ח), ובלשון זו יאמר גם לפרעה – "בלעדי, א-להים יענה את שלום פרעה" (מא, טז), ופרעה יענה לו – "... אחרי הודיע א-להים אותך את כל זאת, אין נבון וחכם כמוך" (מא, לט).

שם א-לוהים הוא שם כללי, אוניברסלי, ויש לו משמעות אובייקטיבית והיררכית. מבחינה לשונית, כמו כל שם כללי, הוא מקבל ה"א הידיעה ('הא-לוהים'), והטיות ('א-לוהי'; 'א-לוהיד'; 'א-לוהינו וא-לוהי אבותינו'). הצורות המקוצרות ('א-ל'; 'א-לוהי') ידועות ומוכרות גם במקרא וגם בשפות עתיקות אחרות.

שם ה' הוא שם פרטי, פרטיקולארי, ואי אפשר להוסיף לו ה"א הידיעה, ולא הטיות. במדע הלשון, אין אלה שני שמות מקבילים (כפי שחושבים רבים מחוקרי המקרא), אלא שמות משלימים – שם פרטי ושם כללי.

לכן שם ה' מבטא את ההשגחה הפרטית ואת הקשר הבלתי אמצעי. זה מה שנעלם בגלות מצרים. מרגע שנוצר הקשר של יוסף אל התרבות ואל השלטון הפרעוני אין שם ה' מופיע עוד. אולם משה הוא היפוכו של יוסף – הוא יגדל בבית פרעה, ויֵצֵא משם.

רק כאשר יברח משה מפני פרעה ויֵצֵא ממצרים, יופיע אליו שם ה', במעמד הסנה.

בראשית מא - פותר חלומות, לא נביא

יוסף הציל את שלטונו של פרעה וחילץ את מצרים ממשבר צפוי. אבל יוסף לא ידע לאן כל זה יוביל, הוא לא ידע על הטרגדיה שבפתח

יוסף חלם חלומות והם התקיימו. יוסף פתר חלומות ודבריו התקיימו. פרט ל'ירח', שספק אם יכול היה להשתחוות לו – הכול התקיים.

האם יוסף היה נביא? האם החלום הוא אחת הדרכים שבהן ה' מדבר עם בני האדם? האם יש הבדלים בין חלום לנבואה?

הרמב"ן סבר שחלומות יוסף היו נבואה מחייבת, ויוסף פעל "לקיים החלומות, כי ידע שיתקיימו באמת" (פירוש רמב"ן לבראשית מב, ט). אבל סוגיית הגמרא (ברכות נה ע"א) חשבה שבכל חלום יש גם "דברים בטלים" ויש הבדל עקרוני בין חלום לנבואה, כפי שירמיהו (כג, כח) הבדיל בין חלום לנבואה כמו בין בר לתבן, בין גרעין לקליפה. בעקבות הגמרא (ברכות נז ע"ב), הרמב"ם כתב, ש"חלום [הוא] אחד משישים בנבואה".

פרעה הגדיר את יוסף כ"איש אשר רוח א-להים בו" (מא, לח), אבל אין שום פסוק שבו ה' פונה אל יוסף. וזה ההבדל הגדול מול האבות – אצלם החלומות הובילו להתגלות ה' (כמו בחלום הסולם), אבל אצל יוסף נותרו חלומות ופתרונות לבדם.

דמויות כמו יוסף ויעקב השתלבו היטב בעולמם של פרעוני ה'היקסוס' במצרים של אותה תקופה, אבל המצרים ראו בהם שליטים זרים. כפי שפרעה הבין מיד, יוסף הציל את שלטונו וחילץ את מצרים ממשבר צפוי. אבל יוסף לא ידע לאן כל זה יוביל. הוא לא היה יכול לצפות את הזעם המפעפע של המצרים שעתיד להביא על בית אביו שעבוד כאשר יתחלף השלטון במצרים ויקום פרעה "אשר לא ידע את יוסף" (שמות א, ח).

בראשית מב - יוסף, מה עם טלפון לאבא

בחלום האלומות של יוסף (לז, ז), לא נזכר מספר, והנה ראה יוסף את עשרת אחיו משתחוים לו כדי לקבל 'אלומות' של פַר מ'השדה' של יוסף במצרים. יוסף נזכר בחלומות, וראה איך הראשון מתקיים לנגד עיניו.

הוא החליט להתנכר והעליל עליהם עלילת ריגול – מבחן היחלצות יהיה בהבאת אחיו הקטן, היחיד שאותו באמת רצה. אחרי שלושה ימי מעצר יוסף התרכך והשאיר במעצר רק את שמעון – מזה הסיק רש"י (מב, כד), ששמעון הוא שרצה להרוג את יוסף, והוא שהשליכו לבור.

אז שמע יוסף את האחים מתחרטים ביניהם – "אבל אשמים אנחנו על אחינו, אשר ראינו צרת נפשו בהתחננו אלינו ולא שמענו – על כן באה אלינו הצרה הזאת" (מב, כא).

יוסף הסתובב ובכה, אך דבק בהחלטתו – להביא אליו את בנימין אחיו, ולהשאירו אצלו.

הרמב"ן, אחרי שעלה ארצה וראה את המרחק בין מצרים לחברון (כששה ימי רכיבה), שאל את השאלה הגדולה: מדוע לא שלח יוסף שליח אל אביו, כשעלה לגדולה?

לדעתי, יוסף הוא ששאל שאלה זו במשך 13 שנה – מדוע אביו ואחיו אינם מחפשים אחריו. הוא לא ידע דבר על כתונת טבולה בדם, ועל אביו שמתאבל עליו, וחושב (בטעות) שנטרף.

מה שחשב יוסף (בטעות) הוא ביטא בשם בכורו –

"... מנשה, כי נִשְׁנִי א-להים את כל עמלי, ואת כל בית אבי" (מא, נא);

לא שאביו היה שותף למזימת האחים, חלילה, אלא שא-להים ציווה על נשייתו (=הרחקתו לעולם) מבית אביו (כמו שקרה לישמעאל ולעשיו), אולי בגלל גאוות חלומותיו ובגלל השנאה והפירוד שיצר.

בראשית מג - פרק של הכרעות

במצרים נקבע מי יהיו השבטים שינהיגו את צאצאי יעקב בדורות הבאים

שתי הכרעות מעצבות לדורות בפרק הזה.

אחרי שראובן פגע בבלהה אשת יעקב, ואחרי שנכשל בהצלת יוסף, אביו שוב אינו יכול להקשיב לדבריו הסוערים (מב, לו-לח), ויהודה חזר ותפס מקום כמנהיג אחיו. הצעתו שקולה יותר מזו של ראובן, ונאמרה בטון הנכון ("אנכי אֶעֱרְבֶנּוּ..."), ובזמן הנכון (אחרי שכילו לאכול את מה שהביאו ממצרים), כאשר יעקב ראה שאין בררה. כך יקרה גם בהמשך הדורות – ראובן דחוי, ויהודה מנהיג – "אתה יודוך אֶחֱיךָ" (מט, ח), כברכת יעקב אליו בסוף ימיו.

ובמצרים נפגשו לראשונה 12 בני יעקב, כאשר יוסף יושב בראש ושולט בהם – "וישב לפניו, הבכר בְּבִלְתָּו, והַעֲרֵר פְּצַעֲרָתוֹ" (מג, לג). הפעם השתחוו ליוסף 11 'כוכבים', ועוד פעם השתחוו בשם אביהם – "ויאמרו: שלום לעבדך לאבינו, עודנו חי, ויקדו וישתחוו" (מג, כח) – כך התקיים גם חלום נעוריו השני, חלום השלטון. לא סביב אלומות, אלא בסעודה מלכותית, בבית השליט. שבטי יוסף יהיו שבטים דומיננטיים בישראל, לדורות הבאים.

ואולם יוסף טרם נרגע – אף ששמע את חרטת אחיו (בפרק הקודם), וגם התקיימו שני החלומות לנגד עיניו, ואחרי שבכה שוב, ושוב התאפק – דבק יוסף בתכניתו הראשונה, להשאיר אצלו את בנימין, אחיו מאמו, על ידי עלילת הגביע הגנוב.

בראשית מד - לא תשכה!

בחוסר בררה מוחלט, על גבול האומץ, התחנן והחוצפה, התייצב יהודה לפני השליט המוזר. ומול האשמותיו החמורות בעלילות שהוא ממציא יחד עם השפע והחסד שהוא מרעיף – יהודה הציע את עצמו לעבד (ליוסף!) במקום בנימין הקטן, הנאשם ב'גנבת הגביע' – מימוש הערבות שלו לאביו.

בזה כיפר יהודה על חטאו במכירת יוסף לעבד – "לכו ונמכרנו לישמעאלים..." (לו, כז). אבל זו כפרה מול 'שופט כל הארץ', ולא זה הדבר ששבר את התנכרות יוסף ואת תכניתו להשאיר את בנימין אצלו. מבלי דעת, יהודה שבר את חומת הטעות של יוסף ביחס לאביו, שכאילו נִשָּׂה אותו בדבר א-לוהים –

"ויאמר עבדך אבי אלינו: אתם ידעתם כי שנים ילדה לי אשתי [האהובה] – ויצא האחד מֵאֵתִי, וְאָמַר אֶךְ טָרֵף טָרֵף, ולא ראיתיו עד הנה – ולקחתם גם את זה מעם פני וקרהו אסון, והורדתם את שְׂיִבְתִּי ברעה שאלה" (מד, כז-כט).

אחרי 22 שנה שמע יוסף לראשונה, שאביו בוכה ומתאבל עליו, שהנִשְׁיָה שייחס לצו א-לוהים היא טעות גמורה, שאביו חי בטעות גמורה ממש כמוהו, טעות של "טָרֵף טָרֵף" – "ולא יכל יוסף להתאפק... אני יוסף (!) העוד אבי חי?" [ואוהב?] (מה, א-ג).

לדורות עלינו ללמוד, שכל מחשבה על נשיית שבט מישראל היא טעות נוראה, שסופה להתברר.

(איור) omtatsat graphic/shutterstock :

בראשית מה - מחיר הפילוג – גלות

נגד כל הסיכויים הסבירים המשפחה התאחדה.

אחרי שנאלצו האחים להכיר בעצמם בהיותם 12 אחים "בני איש אחד בארץ כנען" (מב, יג), ולא בני לאה מול בני רחל בקנאה ובשנאה, ואחרי שנשברה חומת הטעות של יוסף המתנכר, הגיע נס האחדות.

אבל יוסף כפה את איחוד המשפחה בארץ מצרים. וכך נקבע שפילוג ושנאת אחים בארץ עלולים להביא לגלות – בארץ האבות שלט הפירוד, והמשפחה התאחדה בירידה למצרים. מחיר האיחוד היה ויתור על נחלת אבות בחיים הממשיים והחלפתה בתקוות גאולה עתידיות.

מדוע לא עלה יוסף כעת אל אביו לארץ כנען?

הסיבה הגלויה – תפקידו המלכותי ואחריותו "להחיות עם רב" (נ, כ) לא הותירו בררה. אבל יוסף כדרכו, שוב תלה את הכול בא-לוהים – במקום נְשִׂיָה מא-לוהים, יש עכשיו שליחות מא-לוהים –

"...כי למחיה שלחני א-להים לפניכם; ... וישלחני א-להים לפניכם לשום לכם שארית בארץ, ... לא אתם שלחתם אתי הנה, כי הא-להים ... כה אמר בנד יוסף: שמני א-להים לאדון לכל מצרים, רְדָה אלי אל תעמד; ..." (מה, ה-ט).

יעקב אבינו קיבל התקף לב! בלשון המקרא: "וַיִּפֹּג (=התפוגג) לבו" (מה, כו) – בשל בשורת יוסף המדהימה, ואולי גם בשל ההכרח לרדת מן הארץ – ואז התאוּשֵׁשׁ – "וַתְּחִי רוּחַ יַעֲקֹב אֲבִיהֶם" (מה, כז). כדרכם של יורדים התנחם יעקב במחשבה שהירידה היא זמנית וקצרה – "רב, עוד יוסף בני חי, אלכה ואראנו בטרם אמות" (מה, כח).

בראשית מז - שם ה' נעלם

פעמיים יצא יעקב מן הארץ (לפדן ארם ולמצרים), בשתייהן יצא מבאר שבע (כח, י; י, מו, א, ה), בשתייהן ראה 'מראות לילה' שבהם אישר לו ה' את הירידה מן הארץ, והבטיח לו גם עלייה בחזרה, וכל זה בלשון 'אנוכי' – "והנה אנכי עמד ושמרתיך בכל אשר תלך, וְהִשְׁבֵּתִיךָ אֶל הָאֲדָמָה הַזֹּאת ..." (כח, טו), "... אנכי אֶרְדַּע עִמָּךְ מִצְרִימָה, וְאֲנֹכִי אֶעֱלֶךְ גַּם עִלְיָה" (מו, ד).

אלא, שהפעם – שם ה', השם המפורש, השם המבטא את האינטימיות של היחס המיוחד והאישי – נעלם! הגלות העלימה אותו!

זהו אחד המקומות הבולטים שבהם המקרא מסרב 'לציית' לתאוריות מחקריות מודרניות – ביטויי הסגנון מתאימים ומקבילים להופעות שם ה' בספר בראשית (ראו תיאורי ברית בין הבתרים בפרק טו; שני תיאורי התגלות ה' ליצחק בפרק כו, ב-ה, כד; וההתגלות ליעקב ביציאה הראשונה עם חלום הסולם, כח, יב-טו) – אך ההתגלות בשם א-לוהים, במקום בשם ה' הנעלם.

רשימת כל 70 בני ישראל "הבאים מצרימה" (מו ח-כז) חותמת את הירידה מן הארץ על המחיר הנורא – איחוד המשפחה בלי הנחלה, עם שעתיד להתגבש בכור הברזל של הגלות. רשימה זו היא הפירוט של "אלה תלדות יעקב" (לו, ב, כפי שכתב שם רשב"ם בפירושו), והיא ספר התולדות האחרון בעשרת ספרי התולדות של ספר בראשית –

יכולם היו בְּנֵי, רק הארץ נותרה מאחור.

פתיחת הרשימה: "ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה" (מו, ח), תלווה דורות של גלות, ותפתח כעבור מאות שנים את ספר שמות (א, א).

בראשית מז - לו הייתי יועץ של יוסף

זה מה שהייתי מציע לו. וייתכן שהייתי צריך לברוח ממצרים אחרי עצות כאלה

לו הייתי יועץ של יוסף, הייתי אומר לו להימנע מ'רפורמה אגררית' כוללת של הפקעת אדמות לפרעה תמורת מזון וזרע בסוף שנות הרעב, וביחוד לא להעביר איכרים מצריים מאדמותיהם "מקצה גבול מצרים ועד קצהו" (מז, כא).

מהפכות אגרריות כאלה מעניקות לשלטון כוח כמעט בלתי מוגבל לטווח קצר, אך בטווח ארוך הן עלולות להוביל למהפכות דמים ולאבדן השלטון. זה קרה במקומות רבים בהיסטוריה, וזה קרה גם במצרים, עם גירוש פרעוני ה'היקסוס'.

איש לא יזכור אז את יוסף ואת מאמציו להצלת מצרים בשנות הרעב – יזכרו רק את בני ישראל, משפחתו של יוסף, שזכו ליחס מועדף – בשעה שיוסף העביר את המצרים מאדמותיהם שנקנו לפרעה, הושיב יוסף את אביו ואת אחיו "במיטב הארץ" (מז, יא). זה יעלה עליהם את זעם המצרים אחרי המהפכה.

יוסף היה יכול לתת למצרים הרעבים מזון וזרע כהלוואה מאת פרעה, והיא תיפרע בסכומים קטנים בשבע השנים הבאות. זאת במקום להפוך אותם לאריסים, שאומרים בהכנעה "הִתְּנוּ, נמצא חן בעיני אדני והיינו עבדים לפרעה" (מז, כה). בעוד כמה דורות ינקמו בבני ישראל על ההשפלה הזאת, ויהפכו את בני ישראל לעובדי פרך.

ייתכן שהייתי צריך לברוח ממצרים אחרי עצות כאלה.

מאידך לא הייתי מערער על הושבת משפחת ישראל יחד "בארץ גִּשְׁן" (מז, כז), אף שגם בזה יש סכנה של צמיחת שנאה לעם בני ישראל כמו שקרה במצרים ובגלויות רבות אחר כך. כי פיזורם של בני יעקב המוכשרים לתפקידים חשובים ברחבי מצרים היה מפורר את המשפחה ומטמיע אותה תוך זמן קצר במצרים.

בראשית מח - 17 שנה בלי לראות את הנכדים?

ועוד כמה שאלות קשות שמעורר פרק מח

מיקומו של פרק מח מעורר שאלות קשות, שכולן נפתרות בנקל אם משתמשים בכלל שקבעו חז"ל: "אין מוקדם ומאוחר בתורה" (פסחים ו ע"ב).

1. הייתכן שיעקב לא פגש את מנשה ואת אפרים במשך 17 שנות ישיבתו במצרים?

2. "מי אלה?" שאל יעקב, ויוסף ענה: "בני הם אשר נתן לי א-להים בזה" (מח, ח-ט) – התינתן תשובה כזאת אחרי 17 שנה?

3. יעקב אמר ליוסף: "רְאֵה פִּנִּיךָ לֹא פָּלַתִּי, וְהִנֵּה הִרְאָה אֶתִּי אֱלֹהִים גַּם אֶת זֶרְעֶךָ" (מח, יא) – אחרי 17 שנה?

4. "ויוצא יוסף אתם מֵעֵם בְּרִכְיוֹ" (מח, יב) – בני כמה היו מנשה ואפרים כשהוציא אותם אביהם מֵעֵם בְּרִכְיוֹ? – כאשר הגיע יעקב למצרים הם היו בני 3 ו-4, בהחלט בגובה ברכיים, אבל כעבור 17 שנה הם היו בני 20 ו-21, ולא יכלו להסתופף בין ברכיים.

5. ממה חלה יעקב? – הרי לא היה זה חולי ממנו מת, כי מותו בתום צוואתו לבניו התרחש בלא שום מחלה, כימיתת נשיקה' – "וַיִּכַּל יַעֲקֹב לְצוֹת אֶת בְּנָיו, וַיִּנְאָסֶף רַגְלָיו אֶל הַמַּטָּה, וַיִּגְוַע וַיִּנְאָסֶף אֶל עַמְיוֹ" (מט, לג).

לא מצאתי זאת במפרשים, אבל נראה לי ברור שפתיחת הפרק "ויהי אחרי הדברים האלה" פירושה 'אחרי בוא יעקב למצרים'. יעקב חלה בגלל ההתרגשות של המפגש עם יוסף, ובגלל טלטולי הגוף והנפש בדרך מצרימה. מנשה ואפרים היו באמת ילדים קטנים בגובה ברכיים, שיכלו אפילו לקבל את היפוך הסדר, ולהשלים עמו.

כדי למנוע את גידולם של בני יוסף ואסנת כנסיכים מצריים, הפך יעקב את אפרים ומנשה (בסדר הזה), לבנים שלו – ושל רחל.

בראשית מט - סיפורים מן העתיד

"באחרית הימים" (מט, א) בלשון העברית המקראית לפי הפשט איננו 'קץ הפלאות' של ההיסטוריה, אלא 'הימים האחרים', וברכות יעקב רומזות להתנחלות השבטים בארץ האבות בימים שאחרי הגלות ויציאת מצרים.

ראובן יפסיד נחלה שמגיעה לבכור בגלל חטאו הכבד "כי עלית משכבי אביך".

שמעון ולוי יפסידו נחלה בארץ (שכם) ויישארו שבטים נודדים בגלל נקמתם האכזרית על חילול דינה ובגלל יחסם האכזרי ליוסף, שרצו להורגו וגרמו למכירתו – יוסף ובניו הם שינחלו בארץ שכם, שיעקב (ולא שמעון ולוי) לקח "מיד האמרי בחרבי ובקשתיי" (מח, כב).

יהודה כמנהיג השבטים ינחל את הרי חברון המיוחדים בגפנים וביין, ובחלב העדרים.

"זבולן לחוף ימים ישפן, והוא לחוף אֶגְלִית, וְיִרְכְּתוּ עַל צִידָן" (מט, יג).

יששכר ינחל בעמק הגדול והפורה (עמק יזרעאל), וירבוץ "בין המִשְׁפָּתִים" (בין הרי גלבוע, להר תבור). לכן ייאלץ לסבול "מס עֲבָד" של ערי העמק הכנעניות, שבני יוסף לא יכלו להוריש (יהושע יז, טז), עד ימי דוד.

דן יכה באויבי ישראל (שמשון בפלשתים) כ"נחש שפיפן" המפיל סוס ורוכבו.

גד יאסוף גדודים כשבט לוחם, ויגן גם על נחלת ראובן (בגלעד).

אשר יפיק לחם ושמן זית (בגליל המערבי).

"נפתלי אֶגְלָה שְׁלָחָה" (מט, כא) יירש מרחבים של בקעת שלחין פורייה (בעמק הירדן).

"בן פֶּרֶת יוסף, בן פֶּרֶת עֲלֵי עֵין, בנות צעדה עֲלֵי שׁוֹר" (מט, כב), כמו גפן פורייה נטועה על מעיין, שבענפיה מטפסת על חומה, יזכו שבטי יוסף לשפע ברכות האבות (בהר המרכזי) במרחבי "גבעת עולם", כשבטים מובילים.

בנימין כשבט לוחם (שאול), יאכל "בבקר" יבול מוקדם (ביריחו), "ולערב יחלק שלל" (מט, כז), יבול מאוחר (בהרי בית-אל).

בראשית נ - בני הערובה של השלטון המצרי

יעקב היה מזועזע מהמחשבה על פולחן המתים המצרי באותה מידה שהמצרים החשובים היו מזועזעים מלמות בלי חניטה ובלי הטקסים שהובילו את המת בגופו ליעולם הבא המצרי. יעקב השביע את יוסף וציווה לכל האחים לקבור אותו בקבורת אבות במערת המכפלה.

התלות ביוסף ובמעמדו המלכותי לא נתנה ליעקב אפשרות לעלות ממצרים בתום הרעב, ובלחץ גדול הוא ניסה להיאחז בהבטחת העלייה, לפחות במוות.

יוסף לא יכול היה לנהוג באביו מנהג של ביזיון בעיניים מצריות, וכך 'זכה' יעקב בחניטה מצרית, אך ניצל מהקבורה המצרית. חלק מהטקסים אי אפשר היה למנוע, אבל במאמץ כביר הושלמה קבורת אבות.

אבל מדוע חזרו לגלות מצרים? מדוע לא נשארו בארץ האבות?

מעמדו של יוסף נחלש כאשר לא נזקקו לו עוד, והוא נאלץ לבקש מאנשי "בית פרעה" שידברו באוזני פרעה לאשר להם קבורה "בארץ כנען" (נ, ה), וגם הבטיח לשוב.

יחד עם שיירת הקבורה עלו גם זקני מצרים ועבדי פרעה, ולא ניתן להימלט מהצביון המצרי בדרך ובעבר הירדן, עד שהכנענים ראו לנגד עיניהם "אבל כבד זה למצרים" (נ, יא). אבל הנורא מכול היו בני הערובה לחזרתם מצרימה – "רק טפס וצאנם ובקדם עזבו בארץ גֶשֶׁן" (נ, ח) – ספר בראשית מסתיים בגלות!

בדיוק על זה יתנהל המאבק החריף של משה מול פרעה החדש, שיסכים (אחרי הברד) לציאה של גברים בלבד (שמות י, י-יא), ולקראת הסוף יאמר – "רק צאנכם ובקרכם יֵצְגוּ" (י, כד). משה יענה בתוקף – "לא תשאיר פרסה" (י, כו).

שמות

פרק א שקט, רוצחים פה

הפתיחה (א, א-ז) מסכמת את ספר התולדות האחרון של בראשית – "ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה ... שבעים נפש ...". ספרי תולדות כתובים תמיד בשליטה גברית, כמו שמות משפחה בימינו (גם אלה שמחברים שני שמות משפחה, זה עובד רק לדור אחד).

אבל סיפורם של בני ישראל במצרים עובר בתורה מיד לשליטה נשית – המיילדות העבריות, שפרה ופועה, הן המצילות הראשונות מגזרת פרעה.

השלטון המצרי החדש, אחרי גירוש הפרעונים השמיים ('ההיקסוס'), הראשון, שהגדיר את בני ישראל כעם, ראה בהם סכנה בהיותם בסיס התמיכה של השלטון הקודם, השנוא, שהיה מזוהה עם יוסף ופעולותיו, והחל לפעול לצמצום הילודה, בעיקר של בנים. את הבנות הם חשבו לקחת להם.

גם שלטון דיכוי מנסה להסוות את מעשיו – פרעה רצה שבני ישראל הזכרים "ייוולדו מתים", והמיילדות נדרשו לעצור את נשימתם לפני שיסיקו לבכות. הן מתחמקות בתחכום נשי – העבריות יולדות לפני שאנו מגיעות "כי חיות הנה" (א, יט), והן כבר שמעו את הבנים בוכים בלידה. המיילדות ניצחו את גזרת פרעה הראשונה.

מרתק לגלות במצבה מצרית של פרעה מְרַנְנָתָהּ, (ראו מאמרי 'המקרא במבט היסטורי וההתנחלות הישראלית בארץ כנען', באתר שלי) שמלך אחרי רַעְמֶסֶס (2), תיאור של פגיעה קטלנית בזרע של עם ישראל, כאשר הוא נמצא כבר בארץ כנען – 'נָשָׁם יִשְׂרָאֵל אִין לו זרע'. גם בתנך וגם מחוץ לתנך, בפעם הראשונה שהופיע 'ישראל' כעם, פוגעים בו בזרע, כדי לחסל את "האֵיִם המסוכן".

הפרעונים השאירו מצבות ופסלים, ואינם. הזרע שלנו בוכה וצוחק.

פרק ב הנשים שסביבו

מושיעם של ישראל נולד וגודל על ידי נשים – אמו, אחותו ובת פרעה. הגברים אינם בסיפור, כנראה, עובדים בפרך. ואין שמות בפרשה זו (עמרם ויוכבד, מרים אחות משה ובתיה בת פרעה, ייזכרו בתנך, אך לא כאן) – "וילך איש מבית לוי ויקח את בת לוי... וַתֵּצֵב אַחֲתוֹ ... ותרד בת פרעה ..." (ב, א-ה).

רק למשה יש שם, שיש לו משמעות במצרית ('בן', או 'מי היאור'; ובלשון התורה [ב, י]: "ויהי לה לבן ... כי מן המים מְשִׁיתָהוּ"), וגם בעברית (המְשׁוּי מוֹשֶׁה = מוציא את ישראל מן המים של מצרים), ומשה הצעיר, בבית פרעה, ידע היטב מיהם "אֶחָיו". איך ידע? בת פרעה גילתה לו? שמר קשר עם אמו ואחותו? הנסיכים המצריים הטיחו בפניו את מוצאו? אולי הכול נכון.

כמי שגודל על ידי נשים חוש הצדק של משה חזק מאוד, וכפי שכתב הרמב"ם (מורה נבוכים חלק ב, מה), לא יכול משה לסבול עוול מעת שגדל. ביום הראשון הרג את המצרי המכה "איש עברי מאחיו" (שמות ב, יא); ביום השני התערב נגד הרשע משני אחים עברים שרבו, ונאלץ לברוח. בהגיעו למדיין, על הבאר, כפליט במקום זר, הושיע את בנות כהן מדיין הרועות, שנדחפו תמיד לדלות מים בעבור הרועים הזכרים, ולהשקות בסוף את צאנן. כך זכה משה לבית, ולאשתו.

המיילדות שפרה ופועה, אם משה, אחותו ובת פרעה, שבע בנות רועות ומהן ציפורה אשת משה – פרשת הגאולה מתחילה בידי נשים חכמות, שורדות.

שמות ג - אלוהים מחפש את הוויכוח

משה נדד עם צאן יתרו "אחר המדבר" (ג, א), וכך הגיע אל הר הא-לוהים, לחורב. בפעם הראשונה מאז תקופת האבות יש שוב איש עצמאי (היפוכו של יוסף) שגדל בבית פרעה ויצא ממצרים – והנה שוב מתגלה ה' בשמו המיוחד, הפרטי, שאיננו אלא 'פועל' המבטא נוכחות פעילה, מושיעה – "אָ-הָה אשר אָ-הָה" (ג, יד) עם משה ועם ישראל בדרך התלאות הארוכה.

כאן החל ויכוח ממושך על השליחות: לא יום ולא יומיים – "לא איש דברים אנכי, גם מתמול, גם משלשם, גם מאז דברך אל עבדך" (ד, י) –

אולי שבוע? אולי שנה? אולי שנים רבות?

הנושאים מגוונים: הקשר לאבות, השליחות להצלת הבנים מלחץ מצרים, גילוי המשמעות של שם ההוויה (בשני שלבים, בנגלה ובנסתר), עבודת הא-לוהים ביציאת מצרים "על ההר הזה" (ג, יב), השליחות אל פרעה בניסוח מפורט, האותות לבני ישראל, ולבסוף, בחרי אף, צירוף אהרן לשליחות שמשה נרתע ממנה.

ביסוד הדיון, שהתורה מסכמת בעבורנו פרקים פרקים, עומד הוויכוח הגדול בין "מי אנכי" לבין "כי אָ-הָה עמך" (ג, יא-יב), "ואנכי אָ-הָה עם פיך" (ד, יב) – הנבואה הישראלית מופיעה מתוך ויכוח ולא מתוך הכנעה – אברהם עמד לפני ה' בוויכוח נוקב על צדקה ומשפט (בראשית יח, כב-כו), ומשה, גדול הנביאים, הוא גדול המתווכחים. ה' רצה ובחר נביאים לוויכוח, מתוך עם מתווכח.

בימי ירמיהו, כאשר תם הוויכוח הגיע החורבן והסתלקה השכינה. כך קרה גם במצרים, כשהסתיים הוויכוח נעלם שם ההוויה במלוא משמעותו כנוכחות פעילה.

? שמות ד - מדוע התנגד משה למילת בנו?

"כֹּה אמר ה': בני בכרי ישראל! וְאמר אליך: שלח את בני וְיַעבְדֵנִי! וְתִמְאַן לְשַׁלְחוֹ, הנה אנכי הֲרֹג את בנך בְּכַרְדָּ" (שמות ד, כב-כג).

המיקום התמוה של התראה זו על מכת בכורות נמצא צמוד לסיפור המוזר ביותר בכל פרקי יציאת מצרים: "ויהי בדרך במלון, ויפגשוהו ה', ויבקש הַמִּיתוֹ" (ד, כד) – את מי? את משה? את מי משני "בניו" (ד, כ)? מי היה הילד שלא נימול, ולמה?

לדעת רוב המפרשים בעקבות חז"ל, היה זה הבן הצעיר שטרם נימול כי רק אז הוא נולד, ורק בתרגום הירושלמי (מארץ ישראל מימי הגאונים) כתוב שהיה זה הבן הבכור.

מדוע לא נימול הבן הבכור של משה במדיין?

לדעתי, יתרו וציפורה רצו למול, ומשה לא רצה, מפני שהם מלו לשם זהות משפחתית-מדיינית, כבני קטורה, מבני אברהם.

הוכחה לכך נמצאת בשם הבן – "גרשם, כי אמר: גַר הייתי בארץ נכריה" (ב, כב) – בבית פרעה לא הפכוני למצרי, ובארץ מדיין, במקלט הטוב והבטוח, לא איהפך למדייני.

כשיצאו ממדיין חלה הבן הבכור "בדרך במלון", וציפורה, שרצתה תמיד למול אותו, עשתה כן כדי להצילו. אולם משה חשב שהיא מלה לשם זהות מדיינית, ושמע בדבריה תוכחה ברורה על כך שסיכן את הילד, "כי חתן דמים אתה ליי" (ד, כה). זה הביא ל"שְׁלוֹחֵהָ" בחזרה למדיין עם "שני בניה", כמפורש בפרשת יתרו (יח, ב-ג).

אולם ללומדי תורת משה, נתן ה' כאן אות על הצלת בכורות ישראל בדם המילה מכוחם של האבות, ודווקא "בדרך במלון", לא במדיין ולא במצרים – "וְאָמַר לְךָ : בְּדַמְיָךְ חַיִּי" (יחזקאל טז, ו). ציפורה, שהבינה והצילה את הבר, זכתה לשוב אל הר הא-לוהים, עם אביה ועם שני בניה.

שמות ה - האל הרע

הניסיון הראשון לשכנע את פרעה נכשל.

עבודת הפרך של בני ישראל הוחמרה.

את הביטוי "א-להי העברים" (ה, ג) פרעה הבין וידע, אבל שם ה' המיוחד לישראל כמבטא נוכחות פעילה וקשר בלתי אמצעי, הוא לא יכול לדעת. ברשימות האלים הידועות מאז, והמוכרות בעולם העתיק, לא הופיע שם כזה (שמות רבה ה, יח).

התורה איננה רוצה לנקוב בפירוש בשמות אלילים – "ושם אלהים אחרים לא תזכירו, לא תשמע על פיד" (כג, יג), אבל היא רומזת. ראש הפנתאון המצרי היה 'רע', אל השמש, המופיע תדיר בתבליטים המצריים. התורה משתמשת במילה העברית "רע", כדי שנבין את הראש הדתי-המצרי, וגם נדע ש"רע" (במצרית) הוא "רע" (בעברית).

"וַיִּרְאוּ שְׂטָרֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת־סַרְסָרֵי בְרַע (=פרעה ונוגשיו הרעים, בשם האל שלהם) לאמר: לא תגרעו מלבניכם דבר יום ביומו" (ה, יט). לכן הם טוענים נגד משה ואהרן, שנתנו בפי פרעה תואנה דתית נגד שם ה', וזו "חרב בידם לְהַרְגֵנוּ" – "יָרָא ה' עֲלֵיכֶם וַיִּשְׁפֹּט" (ה, כא).

גם משה חשב כך, ואמר בתפילת ייאשו – "למה הִרְעֵתָהּ לַעַם הַזֶּה, למה זה שלחתי; ומאז באתי אל פרעה לדבר בשמך, הִרְעָה לַעַם הַזֶּה, וְהִצֵּל לֹא הִצֵּלְתָה אֶת עַמְּךָ" (ה, כב-כג) – כבר במצרים חרד משה מחילול שם ה' בעיני מצרים, וגם אצל בני ישראל המוכים.

משה לא רצה מכות למצרים – פרעה בדבקו הדתית הוביל לעימות הישיר.

שמות ו - האזינו למקהלה

השליחות השלישית של משה, לקראת המכות, נפתחת בדיבור מיוחד במינו (שמות ו, ב-ח), שרק בשירת מקהלה אפשר להבינו כראוי (כל התרבויות העתיקות שרו במקלות).

ביטוי המפתח (בשני האגפים) לקוחים בבירור משתי הבריתות לאברהם (ראו הסבר מפורט במאמרי 'הארץ וארץ כנען בתורה', **באתר שלי**) – ברית מילה וברית בין הבתרים. ברית המילה הוקמה בפועל והיא המכוננת את משפחת האבות, ואילו ברית בין הבתרים נכרתה בתרדמה ובחזיון על האומה העתידה לקום מתוך העבדות והעינוי, ורק עתה הגיע זמנה.

החיבור של שתי הבריתות הוא חיבור המשפחות והאומה בברית יציאת מצרים, בדיוק כמו בקרבן הפסח של כל עם ישראל למשפחותיו – אומה של משפחות.

ביטוי ברית מילה

וידבר א-להים אל משה, וַאֲרָא אֶל אַבְרָהָם, אֵל יִצְחָק וְאֵל יַעֲקֹב בֵּא-ל-שָׁדָי, וגם הִקְמֹתִי אֶת בְּרִיתִי אֶתְסַלֶּתֶת לָהֶם אֶת אֶרֶץ כְּנָעַן,

ביטוי ברית בין הבתרים

ויאמר אליו: אני ה'; ושמי ה' לא נודעת להם;

את ארץ מגְרִיקָם אשר גרו בה ;

וגם אני שמעתי את נֶאֱקָת
בני ישראל,
אשר מצרים מְעַבְדִים אֹתָם, וְאָזְכֵר את בריתי ;
לכן, אֶמַר לבני ישראל אני ה',
והוצאתי אתכם מתחת סבלת מצרים,
והצלתי אתכם מְעַבְדֵיָם,
וגאלתי אתכם בזרוע נְטוּיָה וּבְשִׁפְטִים גְדֹלִים ;

ולקחתי אתכם לי לעם,
והייתי לכם לא-להים –

כל המקהלה ביחד :

וַיִּדְעֻתְּם כִּי אֲנִי ה' א-להיכם המוציא אתכם מתחת סבלות מצרים ;
והבאתי אתכם אל הארץ אשר נְשָׂאתִי את ידי לתת אתה
לאברהם, ליצחק וליעקב,

ונתתי אתה לכם מורשה, אני ה'.

שמות ז - המכה הראשונה – תנין. לא דם

"כי ידבר אלכם פרעה לאמר : תנו לכם מופת ... " (שמות ז, ט) – השיח מול פרעה התנהל במופתים
ובמכות, בעוד השיח עם בני ישראל התנהל באותות. 'אות' הוא סימן ודגל ; 'מופת' הוא חריג
מזעזע ; 'נס' הוא כמו 'אות' – דגל מתנוסס.

הוכחה : יש מצוות בתורה שיש בהן אות – ברית מילה ופסח מצרים, תפילין ושבת – ואין שום
מצווה שיש בה מופת.

המטה שהופך לנחש או לתנין, כמו המים לדם, יכולים להיקרא 'אות' וגם 'מופת', תלוי למי הם
מכוונים.

חלק מבני ישראל לא היו בטוחים בשליחות של משה, שמא "לא נראה אליך ה' " (ד, א), והיפוך
המטה לנחש והמים לדם באו לאותות להם ששליחותו של משה אמת, והיא תחולל שינוי חד
במצרים.

פרעה לא ידע מי ה', והמטה שהפך לתנין בא לזעזע את עולם הסמלים הפרעוני בדרך שהחרטומים
מכירים אותה – מאבק בתוך המגרש המצרי, וכפי שניסח זאת הנביא יחזקאל (כט, ג) : "כה אמר ..
ה', הנני עליך פרעה מלך מצרים, התנים הגדול הַלְבָּץ בתוך יאריו, אשר אמר, לי יארי, ואני
עשיתני".

בקריאה המקובלת מתעלמים מהתנין וסופרים עשר מכות מהדם, אך לדעתי אין לספור את מכת
בכורות, שעומדת לעצמה, ולכל קבוצת מכות קדמה מכת אזהרה –

במי היאור : תנין (כאזהרה) – דם – צפרדע ;

בארץ מצרים : כינים (כאזהרה) – ערוב – דָבָר ;

בשמי מצרים : שחין (כאזהרה) – ברד – ארְפָּה ;

וחושך (כאזהרה לבכורות).

שמות ח - האם יש קשר בין ערוב לעורב?

מקובל לפרש כי מכת ערוב היא תערובת של חיות רעות. ואולי מכת ערוב היא מכת עורבים?

הערוב (כמו הארבה) השחית את הארץ, והדָּבָר המית את מקני הבהמות.

אבי מורי, ד"ר יחיאל בן-נון ז"ל, מחנך וחוקר לשון ומקרא, קיבל (ראו בספרו 'ארץ המוריה – פרקי מקרא') את הצעתו של אמוץ כהן (בית מקרא, כח-א, תשמ"ג עמודים 54-55), שמכת הערוב פגעה בעיקר בחקלאות המצרית – "...תִּשְׁחַת הארץ מפני הָעֶרֶב" (ח, כ), על ידי להקות עצומות של זרזירים שמילאו גם את הבתים, אך השחיתו את הארץ.

אבי מורי הוסיף על כך את העיון בלשון המקרא, המשתמע גם מדבריו של רבי אליעזר (בבא-קמא צב ע"ב): "לא לחינם הלך זרזיר אצל עורב, אלא מפני שהוא מינו" – עורב וערוב – הלשון המקראית בחרה במשקל הבינוני בעבור העורב היחיד, ומשקל המקור, עֶרֶב (כמו, 'אֶכַל תֹּאכְלוּ') בעבור ההמון, להקות הזרזירים.

הפירוש המקובל – עירוב של חיות רעות, הוא רק אחד מכמה אפשרויות זיהוי שזכרו במדרש (שמות רבה י"א, ג-ד), ופירושו מתאים לאלה האומרים שם שהערוב בא "מלמעלה".

שמות ט - משחקי אור וחושך

משה הוביל בעיקר את סדרת המכות האחרונה, זו שכוונה אל השמים, וזו אכן זעזעה את פרעה באמת. על המכות הראשונות הוא התגבר, ואף למד לנצל את רצונו העמוק של משה להתפלל למען מצרים ולעצור את המכות. על הברד הוא הגיב בהיסטריה – "חטאתי הפעם! ה' הצדיק ואני ועמי הרשעים" (ט, כז), ועל הארבה הוא אמר – "חטאתי לה' א-להיכם, ולכם" (י, טז).

הסיבה הנראית לעין נגזרת מהדת המצרית, שבראש הפנתאון שלה ניצב אֵל השמש. כאשר כוסתה השמש על ידי הברד, ואחר כך, על ידי הארבה, פרעה נרעש וחרד. רק אז החל גם משא ומתן רציני על תנאי השילוח.

אחרי שהמכה חלפה, והשמש שוב האירה כדרכה, התחזק פרעה באמונתו, וממילא חזר בו מכל הסיכומים. ה' חיזק את לב פרעה, על ידי חיזוק אמונתו הדתית.

אחרי שלושה ימים של חושך יימאס לפרעה המאבק הזה, והוא יאיים על משה – "ביום רָאֵתָּךְ פָּנִי, תָּמוּת" (י, כח), ואז תבוא מכת בכורות בחצי הלילה, מידע על מתים יגיע מכל בית, ופרעה לא ידע אם ומתי יזרח לו אל השמש שאליו הוא נושא תפילותיו בעת הזריחה – רק אז יסכים פרעה לשילוח כולל ללא תנאים, וללא ערבויות לחזרה. אילו ידע פרעה שהשמש תזרח כרגיל, לא היה מסכים בשום אופן.

הוכחה: אחרי שלושה ימים של זריחה רגילה, הוא יחזור לאמונתו, וירדוף אחרי בני ישראל. טביעת צבאו בים סוף תתרחש באשמורת הבוקר.

שמות י - לא תישאר פרסה

יציאת מצרים, כמו קיבוץ גלויות של ימינו, חייבת לכלול את כו-ל-ם

מלכתחילה אמר ה' למשה לבקש מפרעה כמה ימי חופשה (י'נלכה נא דרך שלשת ימים במדבר"; ג, יח; ה, ג) לעבוד את ה' מחוץ לארץ מצרים. המטרה הגדולה של העלייה לארץ האבות נאמרה רק למשה (ג, ו-ח) ולזקני ישראל (ג, טז-יז).

אולם פרעה הבין היטב שמשה איננו מתכוון לחזור, ושילוחם של בני ישראל יהיה בלתי הפיך. לכן הוא דרש ערבויות. לנגד עינינו עומד התקדים של יוסף ואחיו שעלו לקבור את אביהם בארץ כנען, "רק טפס וצאנם ובקרים עזבו בארץ גֶשֶן" (בראשית נ, ח). גם פרעה (מהמשטר החדש) דרש בדיוק את אותה ערבות – נשים טף (לפני הארבה – י, יא), ואחרי ימי החושך "רק צאנכם ובקרכם יִצְגִי" (י, כד).

אך משה לא זז מעמדו – "בנערנו ובזקנינו נלך, בבנינו ובבנותינו, בצאננו ובבקרנו נלך, כי חג ה' לנו" (י, ט) – "לא תִשְׁאָר פרסה" (י, כו), ועוד דרישה אחת, שלא נאמרה בקול, רק התבצעה בפועל – "וגם יִעָרְב רב עלה אֲתֶם" (יב, לח).

רק בספר נחמיה (יג, ג) נתבאר הביטוי "יערב רב" – משפחות מעורבות בנישואי תערובת עם נשים נכריות – "ויבדילו כל יִעָרְב מִיִּשְׂרָאֵל". הצעקה הגדולה של חכמי התורה נגד נשים נכריות ונגד משפחות מעורבות, נשמעת מימי עזרא ונחמיה עד ימינו, וחובה עלינו לשאול: מדוע לקח אותם משה ביציאת מצרים? וכי משה רבנו לא הבין אז מה שהבינו עזרא ונחמיה וחכמי התורה (מאז ועד היום), אילו בעיות חמורות צפויות ממשפחות מעורבות?

אולם משה שעמד מול פרעה, ואמר: "לא תִשְׁאָר פרסה", לא יכול להשאיר אחריו במצרים שום משפחה מעורבת, שהיה בה אחד מישראל, כי יציאת מצרים, כמו קיבוץ גלויות של ימינו, חייבת לכלול את כ-ו-ל-ם.

שמות יא - טירוף מערכות

הפרק נראה קצר, רק עשרה פסוקים לסיכום המכות, אבל זה מבט מטעה. בעת מהפכה גדולה שוררת מהומה רבתי, וכל סדרי הזמן וההיגיון הטבעי נטרפים.

לפי הכתוב, ה' נתן למשה את נבואת ההתראה על מכת בכורות תוך כדי עמידתו מול פרעה, ותוך כדי המשא ומתן האחרון שהתפוצץ. פרעה מכריז – "אל תסף ראת פני", משה מתאר את ההיתר לבני ישראל לצאת שפרעה צפוי לתת "בחצי הלילה", ורק אז יוצא "מעם פרעה בחרי אף" (יא, ח). בנקודת השיא של המאבק מול פרעה – הנבואה למשה והשליחות אל פרעה הופיעו ממש ביחד.

חלק מתחושת אי הסדר נובע מחסרונם בפרק של שני פסוקים מכריעים על מכת בכורות, שהתורה הקדימה אותם לתחילת שליחותו של משה (כפי שהסברנו בפרק ד), בשיטת "אין מוקדם ומאוחר בתורה" (פסחים ו ע"ב):

אחרי פסוק א – "ויאמר ה' אל משה: עוד נגע אחד אביא על פרעה ועל מצרים..." , שלא נתפרש בו הנגע האחרון, עלינו להשלים את שני הפסוקים, שהתורה הקדימה לפרק ד:

"ואמרת אל פרעה: כֹּה אמר ה', בני בכרי ישראל – וְאָמַר אליך: שְׁלַח את בני ויעבדני, וְתִמְאָן לשלחו – הנה אנכי הֹרֵג את בנך בכֶּרֶד" (ד, כב-כג).

אך העיקר הוא בשבירת סדרי הזמן הטבעי – בחצות ליל הפסח ישתנה הכול. בזמן הטבעי, יממה מתחילה בבוקר או בערב, זריחה או שקיעה, אבל הפסח יתחיל "בין הערבים" (= אחרי הצהריים), ובחצות לילה יהיה כמו בוקר, ותתחיל יציאת מצרים. (ראו ספרי נס קיבוץ גלויות, מהדורת תל-אביב, עמודים 71-77).

שמות יב - שני חגים באותו לילה

פסח וחג המצות הם שני חגים ולא אחד: פסח הוא יום אחד, וחג המצות שבעה ימים. פסח הוא חג ההצלה במצרים בתוך הבית הסגור, וחג המצות הוא חג היציאה ממצרים. את מצות הפסח בני ישראל אכלו עם קרבן הפסח, "עד בקר", ואכילתם הסתיימה (והנותר נשרף) עוד לפני שלקחו את הבצק שהוציאו ממצרים ולא החמיץ, ממנו נאפו המצות לדרך הארוכה, שחג המצות מציין אותה.

ליל הסדר הוא לילה משותף לשני החגים, וזהו ייחודו מכל מועדי השנה – גם פסח וגם חג מצות. יש דעה בתלמוד שחצות הלילה היה הבוקר של יום הפסח. לפי מנהגנו, אוכלים תחילה את המצה של חג המצות, של הבצק שלא החמיץ ביציאה ממצרים, ולקראת חצות לילה אוכלים את מצת הפסח, כ'אפיקומן'.

העיקר בפסח הוא הקרבן, "צלי אש ומצות על מררים לאכלהו" (יב, ח), ואילו העיקר בחג המצות הוא איסורי החמץ – רק לא חמץ.

הלחם היפה שתפח והחמיץ מבטא את סוף הדרך, את הגאולה השלמה – לכן, בשבועות, חג הביכורים ומתן תורה, יש מצווה להקריב את לחם הביכורים דווקא חמץ (ויקרא כג, יז), וגם קרבן תודה בא "על חלת לחם חמץ" (ויקרא ז, ג). אבל חג המצות מחזיר אותנו אל הדרך הארוכה, שבה רק לא חמץ, כי עוד רחוקה הדרך, ועוד רב הקושי, "לחם עני" (דברים טז, ג).

בליל הסדר חוגגים את נס ההצלה, וכל שבעת הימים זוכרים ולומדים את תלאות הדרך, שגם היום עוד לא תמו.

שמות יג - מפגשי ירח ושמש

למה יש מצווה לזכור וגם לשמור את "חדש האביב" "מימים ימימה" (פרק יג, פסוקים ד, י)?

בלוח החגים שבתורה נפגשים חודשי ירח עם עונות שמש חקלאיות, וחובה לתאם ביניהם ולסגור את הפער ביניהם על ידי הוספת חודשי עיבור (7 חודשים ב-19 שנה).

המהפכה של יציאת מצרים נקבעה לפי ההתחדשות של החודש הירחי – "החדש הזה לכם ראש חדשים" (יב, א) – וזהו הפן של הנס ההיסטורי בלוח החגים.

לעומת זה, הטבע של הארץ החקלאית קבוע לפי העונות – פסח ויציאת מצרים ב"חדש האביב" הוא מפגש של טבע הארץ עם נס היציאה ממצרים – "זכור את היום הזה אשר יצאתם ממצרים מבית עבדים ... בחדש האביב" (של הארץ).

ליוצאי מצרים לא היו שדות, והאביב של התבואה בארץ עוד לא היה בתודעתם. הם חיו את הנס ההיסטורי. בדיוק כך בימינו – עולמם ההיסטורי הטעון של ניצולי שואה ועולים חדשים. לעומתם, דורות הבנים שיגדלו בארץ יחיו את האביב, אך יציאת מצרים, כמו יציאת אירופה, צפון אפריקה, תימן ואיראן, רוסיה ואתיופיה, תהיה בעבורם סיפורי זקנים. מפגש הזיכרון הוא לפיכך גם המפגש בין אבות לבנים, בין עם נגאל לארץ אבותיו ובניו, בין טבע הארץ לנס ההיסטוריה.

"והיה כי ישאלך בנך מחר" (יג, יד), תאמר לו: זכור את סיפור הנס שלי, כי בלעדיו לא היו לך שדות לקצור, בהמות ובכורות, או מפעלים ומוסדות –

ואם הוא לא ישאל, אתה חייב להגיד לו (יג, ח) – "והגדת לבנך ... בעבור זה" (= כל מה שאתה רואה פה בארץ) "עשה ה' ליי" (את הנס הגדול) "בצאתי ממצרים" (ומכל הגלויות).

שמות יד - בלי טובות מפרעה

קריעת ים סוף הייתה מלחמה! בני ישראל לא יכלו להילחם נגד מרכבות פרעה, ולכן "ה' נלחם להם במצרים" (יד, כה), ברוח עזה, בעמוד אש וענן ובמי ים סוף. טביעת הצבא המצרי הפכה את בני ישראל לעם עצמאי.

אבל אם ה' הביא את עמו לים סוף למלחמה, מדוע לא בדרך הקצרה, "דרך ארץ פלשתים" (יג, יז)?

את ההסבר: "פן יִנְחָם הָעַם בְּרֵאֲתָם מִלְחָמָה וְשָׁבוּ מִצְרִימָה" יש לפרש על פי המובן של השיבה למצרים במקומות אחרים בתורה ובנביאים, כשיבה לקבלת עזרה וחסות – "הוי הירדים מצרים לעזרה, על סוסים ישענו, ויבטחו על רכב כי רב, ועל פרשים כי עצמו מאד" – "לעוז במעוז פרעה, ולחסות בצל מצרים" (ישעיהו לא, א; ל, ב), ובתורה, על מלך ישראל – "ולא ישיב את העם מצרימה למען הרבות סוס, וה' אמר לכם: לא תספון לשוב בדרך הזה עוד" (דברים יז, טז), כלומר, לא תחזרו לחסות מצרית.

"דרך ארץ פלשתים" (ראו מאמרי "דרך ארץ פלשתים") בצפון סיני הייתה הדרך הצבאית המצרית הידועה בציר המצרי (שפרסם גארדינר, 1920) עם מרכבות פרעה, מצודות ובארות מים – אילו יצאו בה בני ישראל היו עוברים ממצודה למצודה, מצדיעים למפקד המצרי, מראים את כתב השחרור של פרעה, ונשארים בני חסות – בכל זמן שיראו מלחמה, ישובו למצרים לבקש עזרה בסוסים וברכב. על פי תעודות כנעניות שנמצאו במצרים (באל-עמרנה), גם מלכי כנען היו נופלים לרגלי פרעה בהכנעה, רואים בו אדון וישמשי ומבקשים עזרה נגד אויביהם.

גם בימינו – החלטת האו"ם דומה לאישור היציאה של פרעה, אבל צבא מצרים פלש, ומלחמת העצמאות קבעה את גבולות הריבונות הישראלית.

שמות טו - מגילת העצמאות הראשונה שלנו

שירת הים, ששרו אותה גם הנשים עם מרים הנביאה "בתפים ובמחלות" (טו, כ), היא גם שירת הודיה לה', וגם מגילת עצמאות.

הנס העיקרי לא היה בקריעת הים, כי אז המצרים רדפו אחרי בני ישראל "אל תוך הים" (יד, כב) שהתייבש. הנס העיקרי היה דווקא כאשר שב הים לאיתנו ו"מצרים נסים לקראתו" (יד, כז), ואכן, שירת ההודיה מדגישה את "סוס ורכבו רָקָה בים", ואת "מִרְכָּבַת פרעה וחילו יָרָה בים" (טו, א, ד).

בתור הכרזת עצמאות מתארת השירה בחלקה האחרון את פחד העמים בארץ – פלשת, אדום, מואב, כנען – מפני עם ה' שיעבור ויעלה אל נחלת ה' ואל "מקדש" שידי ה' יכוננו.

מה אין בשירה?

אין גאוות ניצחון של עם ישראל, שעלולה להפיל אותו באופוריה, כי רק ה' "נָאָה גָּאָה" בים סוף, ואין חלוקת שלל המאפיינת את שירות הניצחון – מוסר המקרא מאס בשלל ובז לביזה, מאז אברהם, שלא רצה משלל המלחמה "מחוט ועד שרוך נעל" (בראשית יד, כג), ועד היהודים במגילת אסתר, שהמון רצה לממן את השמדתם בכספם, "ושללם לבוז" (אסתר ג, יג), וכאשר ניתנה להם רשות חוקית להתגונן "ולעמד על נפשם" (ח, יא), הם הרגו בשונאייהם הצרים אותם, "ויבבֵּזָה לא שלחו את ידם" (ט, טו-טז).

במקום גאוות שלל בזויה, מתארת השירה בפירוט את תאוות הניצחון והשלל של פרעה – "אמר אויב: אַרְדֵּף, אֲשִׁיג, אַחַלֵּק שלל...". שצללה "במים אדירים" (טו, ט-ל).

שירת העצמאות של עם ה' חותמת במלכות ה' – "ה' ימלך לעלם ועד" (טו, יח).

שמות טז - לא צריך לעשות קניות לשבת

השבת של פרשת המן היא שבת של אוהל ובית עד היום הזה. היא מתחילה תמיד בליקוט מזון, כלומר, בקניות כפולות לשבת, "לחם משנה" (טז, כב).

אחר כך באה הכנת האוכל לשבת באוהל או בבית – "את אשר תאפו אפו, ואת אשר תבשלו בשלו, ואת כל העדף הניחו לכם למשמרת עד הבקר" (טז, כג) – ובניגוד לימי החול, שכל הנותר למחר התמלא רימה ותולעים, האוכל לשבת קודש נשמר כמו טרי.

ואז בא ההסבר והצו (טז, כה-כו) – "ששת ימים תלקטהו, וביום השביעי שבת לא יהיה בו"; "היום לא תמציאָהו בשדה"; "שבו איש תחתיו, אל יצא איש ממקומו ביום השביעי" (ללקוט מן, כמובן, כמו לקניות).

וכאשר יש צו, יש כאלה שעושים 'דווקא', ויוצאים לבדוק – ממש כמו בימינו, אבל רוב העם קיבל את מתנת השבת, והפנים אותה – "וישבתו העם ביום השביעי" (טז, ל) – ליקוט מזון וקניות – אין להם מקום בשבת.

בכל פרשת המן אין שדה שחורשות בו בהמות ועובדים בו פועלים, כי עוד אין ארץ ואין שדות – שבת בשדה תיזכר בסוף פרשת משפטים (שמות כג, יב).

בעבורנו, שבת המן היא כל כך רלוונטית, כי רובנו לא חיים בשדות, ואנו קונים אוכל מוכן וארוז (ניילון ופלסטיק במקום טל, שעטף את המן), והשדה על כל מי שעמל בו, רחוק מתודעתנו.

רק דבר אחד היה במן, שאין לנו בכלל והוא השוויון המוחלט – "וימדו בעמר, ולא העדיף המרבה, והממעיט לא חסיר, איש לפי אכלו לקטו" (טז, יח) – השבת והשמיטה אמנם באו לרסן במעט את התחרות ולצמצם את הפערים, אבל שוויון מוחלט היה רק במדבר.

שמות יז - החולשות של משה

מי שמספר לכם על 'קדושים וטהורים' ללא חולשות אנוש, מספר סיפורי בדים

עם שיצא ממצרים היה עדיין עם תינוק – תינוק צוהל כשרואה את אמו ואת אביו, ובוכה כשהם נעלמים מעיניו אפילו לשעה קלה.

בני ישראל מנסים את ה' – "הֲיֵשׁ ה' בקרבנו אם אֵין?" (יז, ז) – וה' מנסה את עמו – "הֲיֵלֶךְ בתורתִי אם לא" (יז, ד). אם המים מרים, או אין מים כלל, או אם תמו המצות ממצרים ויש רעב, בוכים. אם ה' מרפא את המים, ומביא אוכל משמים ומים מסלע, מה טוב. כך מגיעים למלחמת עמלק – "... כאשר ירים משה ידו, וגבר ישראל, וכאשר יניח ידו, וגבר עמלק" (יז, יא).

נס כמו דגל – אם הוא מתנוסס בראש התורן, כולם רואים ומתמלאים מוטיבציה, ואם הוא יורד, נבהלים ונחלשים.

תורת האמת מדגישה שלמשה "איש האלהים" (דברים לג, א) יש חולשות אנושיות "וידי משה כבדים" (יז, יב) – מי שמספר לכם על 'קדושים וטהורים' ללא חולשות אנוש, מספר סיפורי בדים. אבי מורי, ד"ר יחיאל בן-נון ז"ל (בספרו ארץ המוריה – פרקי מקרא ולשון (אלון שבות התשס"ו) בפרק 'ה' נסי' וגם **באתר שלי**), הסביר שידי משה היושב על האבן, נשענו על גופם ועל כתפיהם של אהרן וחור העומדים, וכך יכל משה לשחרר את הכובד בידיו, ויחד שמרו על מראה בולט לעיני הלוחמים, היד אווזת במטה האלוהים כנס מונף אל השמים, שהם כסא ה'.

וכך הסביר משה בעצמו כשקרא למזבח ה' נסי – כי יד על פס י-ה", ומשמעותם של הדברים – "מלחמה לה' בעמלק מדר דר" (יז, טו-טז).

שמות יח - החברים הכי טובים של בני ישראל

יתרו ומשפחתו היו הקרובים לנו מכל שבטי המדבר – בהיפוך גמור לעמלק. עובדה זו חשובה כל כך בתורה, שהקדישה פרק שלם למפגש המחודש בין יתרו למשה. יתרו בא אל משה, הקריב עולה וזבחים, והודה לה' על הנס הגדול של יציאת מצרים.

כנראה שיתרו ומשפחתו הצטרפו אל בני ישראל בהמשך.

מה ידוע לנו על מדן?

ארץ מדן הדרומית שכנה על חוף ים סוף מדרום לעקבה, שליד אילת. הממצאים החשובים ביותר נחשפו במכרות הנחושת הקדומים בתמנע.

לצערי, מבליטים כיום בתמנע את האלילות המצרית הקדומה, שהשאירה שם סימנים, אבל העובדים בהפקת הנחושת בתמנע היו המדיינים-הקנינים, שהיו חרשי נחושת. הם ראו במצרים פולשים זרים, שמנסים להשליט את האלילות שלהם. כאשר עזבה המשלחת המצרית את תמנע, בתקופה קרובה ליציאת מצרים (לפי רוב הדעות), השחיתו המדיינים את פרצופי האלים המצריים (במקדש, שליד עמודי שלמה), והפכו את המקום למקדש מדייני, עם מצבות אבן, וללא פסלים, ועם יריעות שדומות ליריעות המשכן.

על הדרך ממדן למצרים (מאילת לסואץ) נמצא גוש הרים שנקרא עד היום ג'בל א-שעירה (=הר שעיר), וקרוב יותר לסואץ – סמוך לדרך הקדומה (מדרום למעבר המיתלה) זיהה פרופ' מנשה הראל ז"ל את ההר היחיד, שבשמו יש זיכרון ברור לסיני / סיני – ג'בל סין בְּשָׂר (תמונות והסבר תמצאו באתר שלי, בפרקי 'מקראות' לפרשת יתרו, במדור 'מדע בתורה').

מפורש בתורה (שמות ד, כז), שהר סיני היה על הדרך ממדן למצרים (לא בדרום סיני, ולא בצפון סיני, ולא במדן עצמה).

שמות יט - עם - תורה - ארץ

עמים נולדים ומתים, גם אם הם חיים מאות שנים. כמו אנשים. לבסוף, נבלעים באדמה.

גם תרבויות וגם דתות נוצרות ומתות, נבלעות באדמה, או בתרבויות אחרות.

עם טבעי נוצר במולדתו – ומת במולדתו או בגלותו, כשגוברים עליו עמים אחרים.

ממשפחת אברהם הנוודת נוצרו עמים טבעיים רבים שהשאירו את חותמם במולדתם ונעלמו – העם המואבי, העם העמוני, שבטי מדיין, העם האדומי, זאת נוסף על שבטי ערב הישמעאלים – נְבִיֹת וקָדָר וְיָטוֹר, ועוד, ומבלי לציין את עמי האמורים והכנענים והפלשתים. רוב העמים האלה דיברו עברית הדומה ללשון המקרא. לא השפה ולא המולדת הצילו את העמים האלה ממוות בלתי נמנע.

גם באירופה, לפני אלף שנה, לא היה כמעט אף אחד מעמי אירופה המוכרים לנו.

תמיהה גדולה יש לי על כל המבקשים טוטליות של מולדת במקום טוטליות של א-לוהים, טוטליות פגנית, ומציעים לנו, אחרי אלפי שנות חיים, לחזור ולעצב עם מואבי או אדומי.

להיות "נורמלי"

אפשר לאתר בקרקע מולדתם של רוב העמים הטבעיים שמתו שרידים ארכאולוגיים, מבנים ואף כתובות, חומר מוזאוני מעניין. נותרו מהם גם שרידי זיכרון בתנך, ואם מוצאים קשר בין פסוקי תנך ובין כתובות שעלו ונחשפו מן האדמה, מתעורר בצדק רעש גדול – כך היה כשנתגלתה בעיר דיבון שבמואב, 'כתובת מישע' – המלך המואבי שמרד באחאב מלך ישראל, וביתר שאת, כשנתגלתה כתובת 'בלעם בר בעור' בבקעת הירדן המזרחית. שתיהן כתובות בעברית עתיקה, דומה לעברית מקראית עם כמה השפעות ארמיות.

אבל כל אלה הם שרידים מתים, קברי עמים, דתות ותרבויות.

העמים האלה מתו כשם שנוצרו, לא רק מפני הרוע וההשחתה שאכלו אותם מבפנים, שהרי אלה אכלו גם בנו, ואולי אף ביתר שאת (ירמיהו ב); ולא רק מפני הכיבוש האשורי, הבבלי, הפרסי, ההלניסטי והרומי, כל אלה שהיו חזקים מהם וגם החריבו אותנו, אלא, בראש ובראשונה, כי הם נוצרו כעמים טבעיים, ומתו באופן טבעי, יחד עם האלים הפטרוניים שלהם סגדו. בכולם שולט המוות.

הם לא התגבשו בכור היתוך של גלות, ולא נצרפו ביציאה מגלות. הם גם לא ראו את עצמם כנושאי שליחות מוסרית לעולם – הם לא שמעו 'עשרת הדיברות', ולא הנחילו אותם לעמים, לתרבויות ולדתות כבסיס של תרבות מוסרית. גם הררי הפולחן שלהם, כמו האלים שלהם, שקעו בתהום הנשייה.

"מכור הברזל" (דברים ד, כ) של הגלות במצרים, ומן הצריפה באש של יציאת מצרים, נוצר 'עם סגולה' (שמות יט, ה), שלא מת על אדמתו, וגם שרד בגלויותיו.

אין עוד עם ששרד בגלויות, וגם חוזר לארצו העתיקה בקיבוץ גלויות. אנחנו לבדנו.

קשה לעכל זאת, קשה להיות חריג במשפחת העמים – מי לא רוצה להיות 'נורמלי'?

המוני ישראלים ויהודים לאורך הדורות, תחת לחץ נורא או מתוך פיתוי או אשליה, המירו את דתם כדי להיות 'נורמלים' – חלק הצליחו ונעלמו בתוך העמים הטבעיים, הדתות והתרבויות הזורמות, ורבים אחרים עלו על המוקד.

בתרבות המודרנית אפשר להתבולל הרבה יותר בקלות, כי אין צורך בהמרת דת – אכן, רבים מאחינו בוחרים להיעלם, מפני שרוצים לחיות חיים 'נורמליים', בלי משא של שליחות, ובלי פחד קיומי, אישי וגם קיבוצי (קולקטיבי). בבחירה להתבולל הם משלימים עם צו הטבע ומשלמים את המחיר הבלתי נמנע – כל אדם הוא בן תמותה, ואם אין לו מורשת אמהות ואבות שבנותיו ובניו ימשיכו אותה – מותו הצפוי הוא תחילת מחיקתו גם מכל זיכרון חי.

אולם אנו היהודים ששרדו, בחרנו בחיים, עם כל הסבל והאמונה האנומלית. שרדנו מפני שבנפשנו וברוחנו, בזהותנו ובתודעתנו, כבר נצרפנו בכור הברזל של גלות מצרים והיציאה ממנה, ושום גלות או חורבן לא יכלו לחסלנו כליל, לא החורבנות שהיו בארץ, ולא החורבנות שבגולה. אפילו השואה, שהחריבה כליל את הגלות היהודית בת אלף השנים, לא יכלה להשמידנו כי עם ישראל קם מחדש, בנס קיבוץ גלויות.

*

חופש הבחירה כמטרה נשגבת

בקונגרס הציוני הראשון אמר בנימין זאב הרצל – "... אנו, יש לומר, שבנו הביתה. הציונות היא שובנו אל היהדות עוד לפני שובנו אל ארץ היהודים. אנו הבנים שיצאו – וחזרו..."

הרצל גם חזר ואמר, שהכול תלוי ברצון היהודי – "ביהודים תלוי אפוא הדבר, אם חיבור מדיני זה יהיה לפי שעה רק רומן מדיני. אם דור זה לא הוכשר עוד, יבוא דור אחר, נעלה וטוב ממנו. היהודים הרוצים בכך ישיגו את מדינתם, והם יהיו ראויים לה" (מתוך המבוא לימדינת היהודים). בכך ביטא הרצל את הספק שלו במידת הרצון של היהודים לצאת מן הגלות, יחד עם הדגשת השיבה אל היהדות עוד לפני השיבה לארץ (מעין 'מתן תורה מחודש'), ועם פרשנות מרתקת לידור המדבר' – "יבוא דור אחר נעלה וטוב ממנו", ברצונו בעצמאות.

בחרנו לחיות כעם חופשי בארצנו, וידענו, שחיים אלה הם חלק מחיי עולם, והם מעבר לחייו ומותו של כל יחיד – לכן, מוכנים צעירים ישראלים, שבחרים בעצמאות ולא בגלות, להתנדב ולסכן את חייהם האישיים למען תחיית העם. אבל זה נובע מבחירה חופשית, ולא מהיתוך כפוי.

הכוכבים לא בוחרים במסלוליהם. הצמחים ובעלי החיים פועלים על פי טבעם הגנטי, ורמת הבחירה שלהם מוגבלת. בני אדם יכולים לבחור, וזה יתרון מבריאיתם.

האם ה' הוציא את ישראל "מכור הברזל ממצרים להיות לו לעם נחלה כיום הזה" (דברים ד, כ), כדי לצרוף אותם עד כדי 'היתוך' כפוי, עד שלילת הבחירה החופשית?

לבורא העולמות יש המוני יצורים חסרי בחירה וחופש בחירה, עד בלי די – בריאת האדם כבר היה בה סיכון בחופש שניתן בידו. עם היוצא לחירות "מכור הברזל", גם חופש הבחירה שלו יתעצם – "שמע ישראל... והיה אם שָׁמַע תשמעו" – אפילו השיבה למצרים עלולה לעלות כאפשרות. גם הארץ נכנסת לבחירה החופשית, וגם הגלות. לכן אנחנו חיים וקיימים גם בארץ, גם בכל הגלויות ובתנאים הקשים ביותר, וגם בשיבה לציון.

רבים הבינו (בטעות) את חרדת המוות במעמד הר סיני ככפיית 'הר כגיגית', ובלשון התלמוד (שבת פח ע"א) – "אם אתם מקבלים התורה, מוטב, ואם לאו, שם תהא קבורתכם", אבל משפט זה בתלמוד אינו אלא קושיה ותמיהה, "שאם יזמינם לדין, למה לא קיימתם מה שקבלתם עליכם, יש להם תשובה שקבלוה באונס" (רש"י).

התשובה בתלמוד, כמו בתורה, היא שמעמד הר סיני נועד לשחרר את בני ישראל אפילו מפחד המוות. 'כור הברזל' לא היה בסיני אלא במצרים, והצריפה של העם היוצא ממצרים העצימה את חירותו, ואת יכולתו לבחור בין גלות ובין עצמאות בארץ.

הפירוש של מעמד הר סיני כאילו מטרתו 'היתוך' טוטלי של העם עם התורה, היא פרשנות מוטעית, כמו 'כפיית הר כגיגית', כאילו היא אידאל תלמודי. מתוך ההבנה המוטעית של שאיפת 'היתוך' טוטלית, נגזרת גם המסקנה התמוהה של 'כישלון', 'ריתוך', 'טמפרטורה נמוכה מדי', ועוד ביטויים אחרים. מה שנדמה לעיניים טוטליות ככישלון, איננו אלא חופש הבחירה – המטרה העליונה של נותן התורה.

מעמד הר סיני העצים עוד יותר את הבחירה, מפני שבני ישראל למדו והבינו דווקא מתוך חרדת המוות, שהא-לוהים לא בא להרוג אותם, אלא לתת להם תורת חיים: "... היום הזה ראינו כי ידבר א-להים את האדם, וְנָחֵי. ועתה למה נמות כי תאכלנו האש הגדלה הזאת, אם יספים אנחנו לשמע את קול ה' א-להינו עוד, וְנָמַתְנוּ. כי מי כל בשר אשר שמע קול א-להים חיים מדבר מתוך האש כמנו, וְנָחֵי. קרב אתה ושמע את כל אשר יאמר ה' א-להינו..." (דברים ה, כ-כג).

על ההבנה הזאת ועל הבחירה הזאת (לשלוח את משה לקבל את התורה בעבורם), אמר ה' למשה – "שמעתי את כל דברי העם הזה אשר דברו אליך, היטיבו כל אשר דברו – מי יתן והיה לבבם זה להם ליראה אתי (=לא יראת מוות, אלא יראה בחירות) ... למען ייטב להם ולבניהם לעלם" (שם, כד-כה).

כמה גדולה ההפתעה, שא-לוהים אומר – "מי יתן..." – הלוא בידו החיים והמוות, ובידו ליצור 'היתוך' כזה, ששום אדם מישראל לא יוכל להינתק מן התורה אפילו אם ירצה, ולמה לשחרר אותם, ולו במעט, מפחד המוות? כדי שיוכלו להיות עם חצוף? עם קשה עורף? עם שלא מפסיק להתווכח עם עצמו ועם א-לוהיו?

כל אדם פוחד למות מעצם בריאתו כ'בן תמותה', ואין שום צורך ולא טעם במעמד הר סיני של 'היתוך' והפחדה וכפייה. בלשון חז"ל – "הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים" (ברכות לג ע"ב) – ה' הוציא משליטתו את יראת השמים, במיוחד במעמד הר סיני, כדי שיהיה ערך ומשמעות לקיום התורה מתוך "נעשה ונשמע" (שמות כ"ד, ז).

ברוך השם א-לוהינו אשר נתן לנו תורת חיים, שחצי עולם חפץ בה, בדרך "מכור הברזל" אל ארץ הבחירה.

שמות כ - ל"לא תרצח" לא צריך שום הסבר

בעשרת הדיברות יש שניים עשר 'לאווים' (ראו הרחבת דברים באתר שלי, בפרקי 'מקראות' לפרשת יתרו, 'עשרת הדיברות ו-12 הלאווים') – שישה מול שישה, כמו בחודשי השנה, כמו בשבטי ישראל:

לא יהיה לך אלהים אחרים על פני	לא תרצח
לא תעשה לך פסל וכל תמונה	לא תנאף
לא תשתחוה להם	לא תגנב
ולא תעבדם	לא תענה ברעך עד שקר
לא תשא את שם ה' א-להיך לשוא	לא תחמד בית רעך
לא תעשה כל מלאכה (ביום השבת)	לא תחמד אשת רעך

בלוח הראשון יש מסגרת אמונית תומכת, מסבירה ומאיימת. היא מכנסת ארבעה 'לאווים' לשני דיבורים (פעמיים: "אנכי ה' א-להיך"), ומעמידה את כיבוד אב ואם כמקבילה משלימה ל"אנכי ה' א-להיך", ואת החיים הארוכים על האדמה (בארץ האבות) כסגירה חותמת ליציאת מצרים, עד כדי משפט שלם אחד – "אנכי ה' א-להיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים... למען וארכון ימך על האדמה אשר ה' א-להיך נתן לך" (כ, ב, יב).

בלוח השני יש רק 'לאווים' מהדהדים, בלי שום הסבר תומך, בלי 'כני' ו'בלי' למען – אפילו ההסבר שבבראשית (ט, ו) על החומרה של שפיכות דמים, "כי בצלם אלהים עשה את האדם", איננו נזכר בעשרת הדיברות – רק האיסור המוחלט.

עשרת הדיברות הם הופעה חד-פעמית בכל ההיסטוריה של מוסר מוחלט. עוצמה זו מהדהדת במיוחד בלוח השני, דווקא מפני שאין בו שום מסגרת, ושום הסבר.

שמות ? - לפגוש את אלוהים ולהישאר בחיים

שלוש מטרות מופיעות בפרק למעמד הר סיני (ראו באתר שלי, בפרקי 'מקראות' לפרשת יתרו – 'מהנהגת הנס להנהגת הדיבור', ו'מטרת החרדה הגדולה') –

א. לעבור מהנהגה של נס וניסיון (שהסברנו לעיל בפרק יז), עם יד חזקה אוחות במטה, ועם משברים חריפים בעת צמא או רעב, או אויב כעמלק, אל הנהגת הדיבור, אל דבר ה' הקבוע והנצחי, "מן השמים".

ב. לתת למשה מינוי נבואי קבוע, כך שבני ישראל יראו בו את נציגם לפני ה', והוא יוכל להביא להם מלפני ה' חוקים, משפטים ומצוות.

ג. חרדת המעמד באה לשחרר את בני ישראל מפחד המוות השולט באדם, כדי שיקבלו את התורה מתוך חירות גמורה – "הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים" (ברכות לג ע"ב).

מטרה זו רק רמוזה בשמות, אחרי הדיברות (כ, טז) – "ויאמר משה אל העם אל תיראו (=פן תמותו), כי לבעבור נסות אתכם בא האלוהים, ובעבור תהיה יראתו (=הבחירות, החופשית) על פניכם, לבלתי תחטאו".

בספר דברים אחרי הדיברות (ה, כ-כד) הדברים מתפרשים –

"...היום הזה ראינו כי ידבר אלוהים את האדם וְחָי ועתה למה נמות... אם יספיק אנחנו לשמע את קול ה' אלוהינו עוד וְנָמְתָנוּ – כי מי כל בשר אשר שמע קול אלוהים חיים מדבר מתוך האש כמנו – וְחָי";

בני אדם מבינים ומרגישים, שפגישה עם אלוהים פירושה מוות, "כי לא רָאִי אֶת אֱלֹהִים, וְחָי" (לג, כ) – רק בחרדת המוות הגדולה שבמעמד הר סיני הבינו בני ישראל, שאלהים לא התגלה להם כדי להמית אותם, אלא כדי לתת להם 'תורת חיים'.

אף שקשה להם להמשיך במצב כזה אפילו עוד רגע, הם הבינו את העיקרון – לא לעבוד את האלוהים בתור מלאך מוות, כי אין זו עבודה ראויה לפני ה'.

שמות כא - 'אהל הדוד תום' התנ"כי

חוקי העבדות בתורה אל מול סיפורה המופלא של הרייט ביצ'ר סטואו

בספרה המופלא 'אהל הדוד תום' תיארה הרייט ביצ'ר סטואו עבדות בית הגונה באחוזה בקנטקי, שבה חי תום אציל הנפש עם משפחתו בטוב – אבל האדון הסתבך בחובות ונאלץ למכור את תום בהשפלה, אל עבדות אכזרית במטעי הדרום. בהפלגה, הציל תום ילדה שנפלה למים במסירות נפש, וכך זכה שוב לבית טוב. אולם האדון השני מת, ושוב נמכר תום לאדון אכזר, שהכה אותו למוות רק מפני שלא יכול לסבול את אצילותו.

השפחה, שברחה עם התינוק כדי להימלט מהמכירה האכזרית, נאלצה להתמודד מול כנופיות של רודפים, בחסות החוקים שחיבו הסגרת עבדים בורחים גם בצפון. רק בדרכי הרפתקאות ובנס, הצליחה להגיע לקנדה, ולצאת לחופשי.

התורה לא התירה אלא עבדות בית הגונה, שבה צפוי שעבד ירצה להישאר "כי טוב לו" (דברים טו, טז), הטילה עונש נקמה על אדון שהכה למוות עבד או אָמָה לא-עבריים (כא, כ), והחילה חובת שחרור לעבד או אָמָה לא-עבריים, אם האדון הוציא להם שן או עין (כא, כו-כו), ומעל לכול, אסרה לחלוטין להסגיר עבד בורח אל אדונו (דברים כג, טז-יז).

באָמָה שיועדה לנישואין, התורה חייבה לנהוג "כמשפט הבנות" (כא, ט), ולא כפילגש. גם כאן וגם בשבויה יפת תואר (דברים כא, י-יד) הדגישה התורה את השוואת מעמדן לנשים בכלל, ואת האיסור למכור אותן מיד ליד. מעניין שזהו המקום שבו שהגדירה התורה את זכויותיה של אישה נשואה – "שְׂאֲרָה, כְּסוּתָהּ וְעֵנְתָהּ לֹא יִגְרַע" (כא, י) – ואם לא תזכה למעמד זה "ויצאה חֲנָם, אין כסף" (כא, יא).

שמות כב - את הזעקה הזאת אסור לפספס

גר, יתום ואלמנה, כמו עניים ודלים – אין להם שום כוח, והם לא יגיעו לבית המשפט

באמצע הפרק מתחולל מעבר דרמטי מהמשפטים אל המצוות והמוסר. המשפט הרגיל בעולם כולו הוא משפט מותנה (מקרה < דין), שעיקרו מה ישלם המזיק, הגנב או השומר שהתרחש בשמירתו, ואילו המצוות, עיקרן באיסור המוסרי – "וגר לא תוֹנֶה ולא תלְחָצְנוּ, כי גֵרִים הָיִיתֶם בארץ מצרים. כל אלמנה ויתום לא תַעֲנוּן" (כב, כ-כא). אבל המשפטים שבתורה כפופים לעשרת הדיברות, כפירוט והרחבה של האיסורים המוסריים המוחלטים, ובסופם חוזר הדיבור אל האיסורים המוסריים המוחלטים. גם משפטי העבדות בראש המשפטים, נובעים מדיבור "אנכי ה'... אשר הוצאתיך... מבית עבדים", וגם החזרה למצוות ולמוסר מנוסחת באותה לשון, באיסורי הלחץ והונאת הגר, ועינוי יתום ואלמנה.

במעבר הזה אנו עוברים גם מתחום השיפוט של בני אדם אשר שופטים בשם "הא-להים", אל משפטו של 'שופט כל הארץ' בכבודו ובעצמו, וכאן עיקרו של הפרק – "אם ענה תענה אתו, כי אם צעק יצעק אלי, שמע אשמע צעקתו; וחרה אפי והרגתי אתכם בחרב, והיו נשיכם אלמנות ובניכם יתמים" (כב, כב-כג) – אוי ואבוי אם תאלצו את ה' להתערב ולשפוט!

כדי להגיע אל בית המשפט ולקוות למשפט צדק, דרוש מינימום של כוח כלכלי-חברתי. גר, יתום ואלמנה, כמו עניים ודלים – אין להם שום כוח, והם לא יגיעו לבית המשפט. בייאושם הם יצעקו אל ה', "ושמעתי כי חנון אני" (כב, כו). חובתנו המוסרית לשמוע צעקת אביונים, כדי שלא יתעורר חרון אף ה', חלילה. מכוח יציאת מצרים, ה' דורש שנשמע אנהנו את הצעקה.

שמות כג - לאבותינו האביב לא היה חג

הישראלים של היום מכירים את חג האביב. אך במקרא אין חג אביב. מדוע?

כאן מגיעה התורה לחיבור בין העם לארץ. החיבור הזה לא יהיה קל, ויימשך תקופה ארוכה, בגלל האויבים – "מעט מעט אגרשנו מפניך עד אשר תפרה ונחלת את הארץ; ושתי את גבלך מים סוף ועד ים פלשתים, וממדבר עד הנהר..." (כג, ל-לא). בהקשר הזה זכור לי שהסופר עמוס עוז סיפר לי בביקורו בעפרה (מפה ומשם בארץ ישראל!), שראה פסוק זה על שולחנו של דוד בן-גוריון, בלשכתו בתל אביב, ואף ניהל עמו דיון נוקב על כך.

בתורה, אין גאולה שלמה בבת אחת!

החיבור בין העם לארץ בתורה מתחיל בשמיטת היבולים בשנה השביעית, לטובת "אבלני עמך" (כג, יא), נמשך בשביטת השדה בשבת (ראו לעיל בטור שלי לפרק יז) "למען ינוח שורך וַחֲמֹרְךָ, וַיִּנְפֹּשׁ בן אֲמֹתֶךָ וְהִגֵּר" (כג, יב), ונשלם בשלושת ה"רגלים", שהם חגים חקלאיים בארץ – קציר ואסיף (כג, טז), וגם חגי העם היוצא ממצרים (ראו לעיל בטור שלי לפרק יג) – "את חג המצות תשמור, שבעת ימים תאכל מצות כאשר צויתך, למועד חדש האביב, כי בו יצאת ממצרים" (כג, טו).

האביב זו התבואה המבשילה ("כי השערה אביב", שמות ט, לא), אבל בכל התנ"ך לא נזכר 'חג אביב' – מדוע?

באביב לא היה לעם חקלאי במה לחגוג, כי התבואה מהשנה שעברה כבר נאכלה ברובה הגדול, והיבול החדש עודנו מבשיל בשדה – אבותינו החקלאים יצאו באביב של כל שנה "מן המצר" (תהילים קיח, ה), והמתינו בציפייה ובחרדה לסיום ההבשלה ולראשית הקציר – מכל החגים, דווקא 'קמחא דפסחא' כמעט לא היה להם.

גם המצה שבארץ הייתה בפסח "לחם עני" (דברים טז, ג), זכר מוחשי ליציאת מצרים.

שמות כד - להצליח לשלב יראה ואהבה

כאן מסתיים מעמד הר סיני במזבח "תחת ההר" עם קרבנות עולה וחיגית שלמים, בקריאת "ספר הברית" (כד, ד-ז), ובחזיון ההתגלות של כבוד ה' "א-לוהי ישראל" כמלך יושב על כס השמים, שלא פגע בסעודה החגיגית ("ויאכלו וישתו", כד, י-יא).

דבר מכל אלה לא נזכר בתחילת המעמד, בקול השופר החזק ובחרדת המוות, שבפרק זה נעלמת. רק רמז קל יש בתחילת המעמד, בחשש הגדול "פן יִהָרְסוּ אֵל ה' לראות ונפל ממנו רב" (יט, כא), רמז לאותם אצילים (נדב ואביהוא?) שעלו וראו, וה' חס עליהם (כד, יא).

הפתיחה מובילה ליראת ה' הרוממה, הבחירת, ואילו החתימה מבססת את אהבת ה' בעת החגיגה והשמחה בעבודתו. אי אפשר לזכות בקדושת הדיבור מאת ה', בלי יראה, ואי אפשר לקבל את הדיבור, בלי אהבה.

לכן, בני ישראל יכלו לומר "נעשה ונשמע" (ז), רק כאשר שמעו "את כל דברי ה' ואת כל המשפטים" (ג), עם קריאת "ספר הברית" (ז).

אכן, לדעת ר' אברהם אבן-עזרא, ולדעת רמב"ן, כך היה גם סדר הדברים, ו"ספר הברית" כלל את עשרת הדיברות עם פרשת משפטים. זהו 'פשוטו של מקרא'.

אולם חכמי התלמוד (שבת פח עא) ורש"י קראו אחרת – הם למדו מפרק כד את מספר הימים של העליות והירידות בפרק יט – "וישכן כבוד ה' על הר סיני ויכסהו הענן ששת ימים, ויקרא אל משה ביום השביעי מתוך הענן" (כד, טז).

לפי קריאתם, יש כאן שני תיאורים הפוכים של אותם הימים עצמם – גם חרדת מוות, וגם התלהבות עצומה, בבת אחת – "עבדו את ה' ביראה, וגילו ברעדה" (תהילים ב, יא).

שמות ? משכן הדיבור

"המשכן" איננו האהל (יריעות העזים יצרו אהל "על המשכן"), ואיננו מקום המזבח (שעמד בחצר המשכן) – "המשכן" הוא מרבד מלכותי מפואר לכבוד ה' המשכן בישראל את 'שכינת כבודו' – מעין 'חֲפָה' –

אולי נצליח להבין אם נחשוב במונחים של בית כנסת :

בית כנסת איננו מקביל למשכן/מקדש, אלא לחצר המשכן/מקדש, שם התאסף העם (נסו לתאר לעצמכם גג מעל חצר המשכן/מקדש, ואת בימת בית הכנסת, כמעין 'מזבח'). רק ארון הקודש הוא 'מקדש-מעט' של המשכן (ושל בית המקדש) – מקום ספרי התורה, הוא המקביל לארון העדות בקדש הקדשים, ואילו מקום נשיאת הכפים של הכהנים לפני 'הפרכת' (של ארון הקודש), הוא המקביל לקדש שמחוץ לפרוכת, ההיכל שלפני הדביר – "והבדילה הפרוכת לכם בין הקדש ובין קדש הקדשים" (כו, לג).

מתחילת העשייה, יריעות המשכן ויריעות העזים חוברו בשתי מחברות (כו, ג-ו ; ט-יא), והחיבור ביניהן בלולאות וקרסים הוא שיצר משכן "אחד" ואוהל "אחד", והוא נמצא בדיוק מתחת לפרוכת (כו, לג). כך ההבחנה בין הקדש לבין קדש הקדשים נמצאת כבר בהכנת היריעות מתחילת עשייתן. אך מה משמעות ההבחנה הזאת?

על ארון העדות בקדש הקדשים, נאמר למשה – "ונועדתי לך שם, ודברתי אִתְּךָ מעל הפֶּרֶת מִבֵּין שְׁנֵי הַקָּרְבִּים אשר על ארון הַעֲדֹת את כל אשר אצוה אותך אל בני ישראל" (כה, כב) – זהו המשך מעמד הר סיני, המשך הציווי והדיבור למשה כדי לתת תורה לבני ישראל.

לעומת זה, בקודש שלפני הפרוכת יעמדו אהרן ובניו להעלות את הנרות ולהקטיר קטורת. מקודש הקודשים נשמע דבר ה' אלינו, בתורה, ומן הקודש עולה דברינו לפניו כמו בנשיאת כפים של הכהנים – משה ואהרן, תורה ותפילה.

שמות כה – חופש ושוויון, ערכים הפוכים

תרומת הנדבה היא החופש – "מאת כל איש אשר יִדְבְּנוּ לְבוֹ, תִּקְחוּ את תְּרוֹמָתִי" (כ"ה, ב) – העשיר יִרְפָּה, והדל יִמְעִיט, חסרי היכולת לא יתנו כלום, ובעלי היכולת יזכו בכיבודים הראויים, ושם ייזכר. החופש הוא רעיון נפלא, אלא שהמחיר שלו הוא בפערים הגדולים.

הדיבור הפותח ('וידבר ה' אל משה לאמר', כה, א) מוביל אותנו ברצף בפרשיות תרומה ותצווה, עד תומן. רק בתחילת פרשת כי-תשא מופיעים ששה דיבורים חדשים, והראשון מציב לפנינו תרומה הפוכה לחלוטין, תרומה של כופר נפש – "מחצית השקל בשקל הקדש... העשיר לא ירבה, והדל לא ימעיט ממחצית השקל, לתת את תרומת ה' לְכַפֵּר על נַפְשֵׁיכֶם... וְנָתַתְּ אֹתוֹ עַל עֲבֹדַת אֱהֵל מוֹעֵד..." (ל, יג-טז) – כאן תרומת החובה, הצועקת שוויון.

גם השוויון הוא רעיון נפלא – כל בני אדם נולדו שווים, ובכפרת נפשות אין שום הבדל בין עני לעשיר – אבל המחיר של רעיון השוויון הוא הכוח הנדרש כדי לגבות את מס החובה.

איך ייבנה המשכן עם עבודת אוהל מועד, גם מתרומת הנדבה החופשית, וגם ממס החובה השוויוני – הלוא במקום שיש חופש, אין שוויון, ובמקום שיש שוויון, אין חופש?

התשובה נמצאת בתחילת פרשת פקודי (בפרק לח), וכאן ניתן רק את תמציתה – את אֲדֹנֵי הַכֶּסֶף עליהם ניצבו קרשי המשכן ועמודי הפרוכת, עשו מ"כסף פְּקוּדֵי הַעֲדָה", וגם את נְוֵי הַעֲמוּדִים לקשירה בסוף (לח, כה-כח) – בבסיס שעליו עומד המשכן מיוצגים בשוויון גמור, כל בני ישראל, עם הקשירה בסוף – כל השאר בא בנדבה.

בסיס שוויוני, ועל גביו נדבה חופשית – איזון ראוי בין ערכים הפוכים.

שמות כו - משכן הדיבור

"המשכן" איננו האוהל (יריעות העזים יצרו אוהל "על המשכן"), ואיננו מקום המזבח (שעמד בחצר המשכן) – "המשכן" הוא מרבד מלכותי מפואר לכבוד ה' המשכן בישראל את 'שכינת כבודו' – מעין 'יְחָפָה' –

אולי נצליח להבין אם נחשוב במונחים של בית כנסת:

בית כנסת איננו מקביל למשכן או למקדש, אלא **לחצר** המשכן או המקדש, שם התאסף העם (נסו לתאר לעצמכם גג מעל חצר המשכן או המקדש, ואת בימת בית הכנסת, כמעין 'מזבח'). רק ארון הקודש הוא 'מקדש-מעט' של המשכן (ושל בית המקדש) – מקום ספרי התורה, הוא המקביל לארון העדות בקודש הקודשים, ואילו מקום נשיאת הכפיים של הכוהנים לפני 'הפרוכת' (של ארון הקודש), הוא המקביל לקודש שמחוץ לפרוכת, ההיכל שלפני הדביר – "והבדילה הפרוכת לכם בין הקדש ובין קדש הקדשים" (כו, לג).

מתחילת העשייה, יריעות המשכן ויריעות העזים חוברו בשתי מחברות (כו, ג-ו; ט-יא), והחיבור ביניהן בלולאות ובקרסים הוא שיצר משכן "אחד" ואוהל "אחד", והוא נמצא בדיוק מתחת לפרוכת (כו, לג). כך ההבחנה בין הקודש לבין קודש הקודשים נמצאת כבר בהכנת היריעות מתחילת עשייתן. אך מה משמעות ההבחנה הזאת?

על ארון העדות בקודש הקודשים, נאמר למשה – "ונועדתי לך שם, ודברתי אִתְּךָ מעל הַפְּרָת מִבֵּין שְׁנֵי הַפְּרָבִים אֲשֶׁר עַל אֲרוֹן הַעֲדוּת אֵת כָּל אֲשֶׁר אֲצוּה אֹתְךָ אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל" (כה, כב) – זהו המשך מעמד הר סיני, המשך הציווי והדיבור למשה כדי לתת תורה לבני ישראל.

לעומת זה, בקודש שלפני הפרוכת יעמדו אהרן ובניו להעלות את הנרות ולהקטיר קטורת. מקודש הקודשים נשמע דבר ה' אלינו, בתורה, ומן הקודש עולים דברינו לפניו כמו בנשיאת הכפיים של הכוהנים – משה ואהרן, תורה ותפילה.

שמות כז - מה שמסתתר מאחורי המילים

האריכות והדיוק בפסוקי המשכן (החוזרים פעמיים, בציווי ובעשייה) מרמזים על 'אדריכלות מהר סיני' (ראו באתר שלי, פרקי 'אדריכלות מהר סיני' לפי שיטת מאיר בן אורי ז"ל) – "כאשר הִרְאָה אתך בהר כן יעשו" (כז, ח).

מי שחשף שיטה זו היה מאיר בן אורי ז"ל, אדריכל-אמן (וחבר קרוב לאבי מורי ז"ל). מאיר בן אורי (שאימץ את שמו מבצלאל בן אורי, בונה המשכן) הִרְאָה איך הפסוקים עצמם כתובים על התכניות (כשיטה העתיקה של כתובות על קירות מקדשים, ועל הפתחים) – המילים והאותיות עצמן הן התכנית שמשנה ראה בהר. צריך רק למצוא את קנה המידה לכל מילה ולכל אות. הוא לקח את המידה הקטנה הנזכרת – חצי אמה למילה בכלי המשכן, וספר 25 מילים בתכנית הארון לפי מידותיו, ו-20 מילים בתכנית השולחן לפי מידותיו.

בחצר המשכן, קנה המידה הוא 5 אמות למילה, שכן 20 עמודים לאורך 100 אמה קובעים 5 אמות כיחידה הקטנה ביותר. בפסוקי חצר המשכן, עד שמגיעים לצלע המזרחית המסובכת (כז, ט-יב), יש 50 מילים – 20 מילים "לפאת נגב-תימנה", כמספר העמודים, 20 מילים "לפאת צפון", ו-10 מילים "לפאת-ים" (בן אורי חישב שתי מילים שהמסורה קוראת במקף, כמילה אחת!).

בתיבת נח, 30 אמה זו המידה הקטנה הנזכרת, וזהו קנה המידה למילה. בצעירותי, אחרי שהראה לי (לתדהמת) את המילים על גבי התכניות, שאל אותי בחיך – היכן בדיוק היה הפתח של תיבת נח? אמרתי, שברש"י ובמפרשים לא מצאתי התייחסות לשאלה, והוא ענה בפשטות – במקום שהמילים "ופתח התבה" כתובות על התכנית.

לעולם לא אשכח הארה זו.

שמות כח - תנו כבוד!

בגדי הקודש מחולקים לשלושה סוגים – שישה בגדי כהונה "לכבוד ולתפארת" (כח, ב-ד) – "ציץ נזר הקדש" (לט, ל), שהוא כתר ולא בגד – ו"מכנסי בד לכסות בשר ערוה" (כח, מב).

מכנסי הבד הם המשך של אותו "עלה תאנה" מגן העדן, והוא לבוש מינימלי שאנשים לובשים בחוף הים ובנסיבות דומות לכיסוי ערוה. רוב הבגדים שבני אדם לובשים הם בגדי כבוד, המשך של אותן "כתנות עור" שה' עשה למשפחת האדם אחרי הגירוש מהגן.

מעל לבגדים אנשים עונדים תכשיטים וסמלים. כך בבגדים רגילים, וכך בבגדי כהונה.

כשאדם מתלבש, הוא מתחיל בבגד התחתון, שמכסה ערוה, אבל בפרק בגדי הכהונה הוא נזכר אחרון, כעין הערה אחרונה, כי סדר הדברים בפרשיות אלה הוא תמיד מן החשוב והמקודש והפנימי אל הפחות והחיצוני – מארון העדות אל שולחן ומנורה, אל היריעות, אל הקרשים, והחצר בסוף – מהאפוד והחושן אל המעיל, ואחר כך הכתנות, ומכנסי הבד בסוף.

בגדי הכבוד של הכהן הגדול ממולאים ומאירים בשמות בני ישראל – גם על אבני השוהם, שישה על כל כתף, וגם 12 אבני החושן, שהם "משפט בני ישראל", שיהיו תמיד על לבו של הכהן הגדול – אין לו כבוד ותפארת מצד עצמו, אלא למענם של בני ישראל ולשירותם.

והציץ (=פָּרָח) נקשר על המצנפת "בפתיל תכלת", אי אפשר שלא יזכיר את הציצית (=תפרחת), ועליה "פתיל תכלת" – בגד הכהונה של כל אחד מ"ממלכת כהנים, וגוי קדוש".

שמות כט - סל מצות, סל תלאות

ימילואים' בפינו כיום הוא שירות צבאי של מילוי השורות לפי הצורך, בעת חירום, ולקראת מלחמה. "המלאים" (כט, כו-כו) בלשון המקרא הם 'מילוי ידיים', הכשרה וכניסה לתפקיד חשוב, דומה יותר לטירונות או לקורס פיקוד מאשר ל'מילואים' בלשונו.

"איל המלאים" (כט, לא-לג), הקרבן הנאכל בשבעת הימים אשר בהם "תמלא ידם" (כט, לה), בא עם סל מצות, שלושה סוגי מצות (כט, ב, כג) – חלות מצות (כמו מצת יד רכה), רקיקי מצות (כמו המצות הקשות), ומצות "לחם שמן", מסולת חלוטה ברותחים וכפולה בשמן (כמו פחזניות), אך בלי לחם חמץ.

לשם השוואה, גם בקרבן תודה יש סל מצות עם שלושת סוגי המצה האלה, אך כנגדן "על חלת לחם חמץ יקריב קרבנו, על זבח תודת שלמיו" (ויקרא ז, יג).

מדוע?

המצות מבטאות יציאה לדרך ארוכה – אם הן "בלולת בשמן" (כט, ב), זה מעיד על דרך ארוכה וטובה, ואילו מצות "לחם עניי", שיש בהן מלח, ואין בהן טיפת שמן, מעידות על דרך תלאות.

החמץ מבטא את סוף הדרך, את האושר והעושר בהשגת המטרה, ולכן הוא חייב להופיע בקרבן תודה. אבל הכוהנים נכנסים לדרך ארוכה ומחייבת, ולעולם לא יוכלו להביט לאחור בסיפוק ולומר 'תודה' – מילוי ידי הכוהנים מחייב סל מצות, בלי חמץ.

בפסח ובחג המצות יצאנו לדרך תלאות ארוכה, ואנו אוכלים מצות עד היום – אבל בחג השבועות חייבה התורה להביא את "לחם הפנים" (ויקרא כג, יז-כ) (דווקא חמץ, כי הביכורים מלחם הארץ על פי התורה, זו המטרה של דרך התלאות).

? שמות ל - מזבח הקטורת – מה כל כך מיוחד בו

פרק החתימות והנספחים למפרט הגדול של מעשה המשכן פותח במזבח הקטורת, שנראה במבט ראשון כאילו איננו במקומו – הרי מקומו במשכן הוא אחרי השולחן והמנורה, וכך הוא יופיע באמת בפרשיות הביצוע (לז, כה-כט).

אולם המקרא רגיל במבנה החוזר וסוגר לראש (בדומה לעיקרון הכיאסטי) – כשם שפרשת משפטים, על המצוות הכלולות בה, חוזרת וסוגרת למעמד הר סיני, כך פרשיות המשכן חותמות במזבח הקטורת, ואחר כך גם בסממני הקטורת, לצד שמן המשחה.

פרשת בגדי כהונה וכניסת הכוהנים לשרת בתפקידיהם, מוקפת בפרשיות של עבודת תמיד – שמן המאור "להעלות נר תמיד" (כו, כ-כא), לפני הבגדים – שני כבשים בכל יום לעבודת התמיד ("עלת תמיד", כט, לח-מב) – ו"קטורת תמיד" (ל, ז-ח), אלא שפרשיית הקטורת חותמת גם בתיאור הכלי, וגם בעבודת התמיד של העלאת הקטורת.

מה מיוחד בקטורת שנבחרה לחתימה זו? דינמיות מפתיעה, פנימה וחוץ – "אחת בשנה" ביום הכיפורים, כאשר הכוהן יכפר על מזבח הקטורת "מדם חטאת הפנים", אנו גם נלווה במבט חרד את הכוהן הגדול עם מחנת הקטורת בידו פנימה אל קודש הקודשים, כדי לפרוש מסך כפרה מיוחד על פשעי בני ישראל "לכל חטאתם" (ויקרא טז, יב-יג, טז). בפרשת קורח ועדתו, משה ציווה את אהרן לקחת "את המחטה", ולעצור את הנגף בעם "בין המתים ובין החיים" (במדבר יז, יא-יג).

וחז"ל לימדו, שאם אין מזבח קטורת, מניחים את המחטה במקומו (זבחים נט ע"א, רמב"ם הל' תמידין ומוספין, פרק ג', ב. וראו דברי הרב מרדכי ברויאר ז"ל, פרקי מקראות, אלון שבות תשס"ט, עמודים 318-320).

שמות לא - מקדש הזמן שחיללנו

יש שבת של בית, של אוהל במדבר, ויש שבת של שדה בארץ – יש שבת של עשרת הדיברות, "לא תעשה כל מלאכה" (שמות כ, י) גם בבית וגם בשדה, גם אתה ובני ביתך, וגם פועלים ובהמות – אבל בכל אלה מדובר במלאכת האדם ("כל מלאכתך"), ולא ב"מלאכת הקדש", ובכל אלה לא נזכר 'חילול שבת', ולא נזכר עונש. רק בפרשיות המשכן נזכר 'חילול שבת' ועונשו הנורא, כי רק כאן, שבת עצמה נתפסת כמקדש – מקדש הזמן שקדם למקדש המקום.

שבת כמקדש הזמן אוסרת גם כל מלאכה שנחוצה להקמת המשכן, וממילא גם כל מלאכה של בניית בתי תפילה, או של כתיבת ספרי קודש (וכיו"ב), כי היא בעצמה מקדש, וחילול מקדש הוא הגורר אחריו עונש מוות.

שום אדם בן תרבות ומוסר איננו מחלל 'קודש', גם אם אינו מאמין בו, אלא אם הוא מרגיש צורך למחות על מעשי 'חילול' מזעזעים, שנעשים כביכול בשם 'קודש'. 'חילול קודש' גורר גם כיום תגובות קטלניות.

את בית המקדש שבנו המלכים (1) והנביאים (2), החריבו הבבלים והרומאים. את השבת כמקדש הזמן ניסו גויים להחריב במשך אלפי שנים, ולא הצליחו, כי הוא לא בנוי במתחם פיזי, והיהודים ששרדו בחיים שמרו עליו מכל משמר. רק היהודים יכלו להחריב את מקדש השבת, ולהפוך את שמירתה לבחירה חופשית, והם אכן עשו זאת.

ביום שבו תחזור ההכרה הכללית כי השבת היא מקדש הזמן – איש לא יחלל אותה עוד.

שמות לב - בואו ננסה לסנגר על אהרן

שנים רבות היה הסבר זה מוזר בעיניי, עד שראיתי פסלי אלילים ניצבים על גבי עגל או פר

סימן היכר מובהק של תורת אמת הוא שהיא לא מסתירה משברים וכישלונות, ולא מייפה אותם. אולם לחטא העגל, ולאחריות של אהרן, יש הסבר תאולוגי, ויש הסבר פוליטי, וייתכן גם שילוב ביניהם. מה הביא את העם לחטא הזה?

משה הבטיח קשר ישיר עם ה' ותורה משמים, שהיא רלוונטית לאנשים החיים בארץ – אבל משה 'נעלם' וגם הבטחתו 'נעלמה' – "קום עשה לנו אלהים אשר ילכו לפנינו, כי זה משה האיש אשר העלנו מארץ מצרים, לא ידענו מה היה לו" (לב, א).

ר' יהודה הלוי (בספר 'הכוזרי', מאמר א, צב-צד, צז) סבר, שהעגל היה רק בסיס שעליו אמור להתייצב הבלתי נראה, והוא תחליף (אסור!) לכרובים הסוככים על הארון. שנים רבות היה הסבר זה מוזר בעיניי, עד שראיתי פסלי אלילים ניצבים על גבי עגל או פר (פסל כזה ניצב באולם הכניסה של מוזאון ארצות המקרא, בירושלים).

אמנם רש"י ורוב המפרשים הבינו שעגל "מִסְכָּה" הוא עבודת אלילים גמורה – "וישתחוּ לו ויזבחו לו, ויאמרו: אלה אלהיך ישראל אשר הֶעֱלֶנֶךָ מארץ מצרים" (לב, ד). מסתבר, שבקרב עם גדול ורב יהיו גם עובדי אלילים ממש, וגם כאלה שחשבו כמו ריה"ל, ואהרן ביניהם.

אהרן רצה להציל את העם מלחזור לאלילות המצרית – "אתה ידעת את העם כי בָּרַע הוא" (לב, כב). רש"י (לפסוק ה) בעקבות המדרש (ויקרא-רבה פרשה י, ג), אימץ הסבר פוליטי למה שראה אהרן – "ראה חור בן אחותו (ממנהיגי שבט יהודה) שהיה מוכיחם, והרגוהו". לפי זה, פרץ שם מרד אלילים, שנהרגו בדיכוי "כשלושת אלפי איש" (לב, כח).

אהרן ("רודף שלום") ניסה למנוע מלחמת אחים בין שבטי ישראל.

שמות לג - האופציה לעם חילוני

לפי דעות הנשמעות בדורות האחרונים, רבים היו שמחים, אולי אף נלהבים, להצעה של ה' למשה – לעלות בלעדיו אל ארץ האבות שבה תתקיים השבועה

ה' ניחם "על הַרְעָה אשר דָּבַר לעשות לעמו" (לב, יד) בגלל תפילת משה הראשונה, המיידית, שעיקרה מה שחשש משה מן הרגע הראשון – המצרים יפרשו את "הַרְעָה" לישראל כניצחון הגדול של האלים המצריים (רעי' המצרי הוא "רעי" / "רְעָה" בעברית של משה). אבל ה' לא רצה עוד להשכיח בישראל את שכינת כבודו, כדי שמצב כזה לא יחזור עוד.

לפי דעות הנשמעות בדורות האחרונים, רבים היו שמחים, אולי אף נלהבים, להצעה של ה' למשה – לעלות בלעדיו אל ארץ האבות שבה תתקיים השבועה. בני ישראל יירשו את הארץ ויהיו לעם ריבוני, אבל ה' לא ישכון בתוכם – מסורת וארץ אבות לעם 'חילוני', בלי נוכחות ה' בקרבנו, בלי תורה וקדושה, ובלי חרון אף – למה לכם קדושה, אם אתם מחללים אותה?

בני ישראל נבהלו מאוד – "וישמע העם את הדבר הרע הזה, וַיִּתְאַבְּלוּ... " (לג, ד) – כבר שמעו את דברי ה' בהר סיני, וכבר ראו את משה (שחשבו כי 'נעלם'), חוזר ויורד מן ההר, ולא רצו לוותר על הקשר הישיר עם ה' באמצעות משה, למרות הקשיים והסכנות הצפויות. מדוע?

מזרע אברהם היו גם האדומים. ממשפחת אברהם היו גם העמונים והמואבים. ככל העמים הטבעיים הם כלו ונעלמו. עמים טבעיים נולדים ומתים, בדומה לאנשים.

בני ישראל שכבר נגעו בנצח, לא רצו לוותר עליו. לזה יש מחיר – סבל היסטורי מתמשך, ותקופות של ריחוק ו'הסתר פנים', כשמשה ואהל מועד "מחוץ למחנה" (לג, ז-ח), והעם צופה מרחוק (לג, ח-י).

שמות לד - איך נוכל לדעת שסלחה

את התפילה האחרונה והמכרעת לסליחה ולהחזרת השכינה, ה' בכבודו גילה למשה – מידות הרחמים והגמול. זו תשובת ה' להפצרות משה – "הוֹדַעְנִי נָא אֵת דְּרָכֶיךָ" (לג, יג).

בלוחות, בדיבור הישיר של ה' (בגוף ראשון) נכתבה רק מידת הדין (על עבודת אלילים) – "א-ל קָנָא, פְּקֹד עֲוֹן אֲבוֹתַי עַל בְּנֵיהֶם... לְשִׁנְאָי, וְעֵשָׂה חֶסֶד לְאַלְפִים לְאַהֲבֵי... " (כ', ד-ה). לכן, אי אפשר היה לסלוח על חטא העגל, ומשה שבר את הלוחות, כתב העדות וההרשעה נגד עם ישראל, כמו שמשמידים ראיה מכריעה כדי למנוע משפט נורא.

בלוחות השניים ה' יכתוב "את הדברים אשר היו על הַלְּחֹת הָרִאשֹׁנִים" (לד, א), אבל בעל פה, בנוסח של תפילה, מסר ה' למשה את סודות דרכיו בהרחבה הכוללת את מידות הרחמים – "א-ל רַחוּם וְחַנוּן... פְּקֹד עֲוֹן אֲבוֹתַי עַל בְּנֵיהֶם... " (לד, ו-ז), וכך מתפללים לסליחה עד היום.

ההקבלה לדיברות ברורה בפקידת עוון על צאצאים, אבל בתפילה אין עוד שונאי ה' ואוהביו, כי גילוי מידות הרחמים לא מאפשר עוד לדעת בביטחון מי שונא ומי אוהב, מי נמחלו עוונותיו, ולמי רק האריך ה' אפו, וייפרע ממנו בבוא זמנו.

כך נולדה התורה שבעל פה, שלפעמים היא מהפכת את תורה שבכתב – בלוחות כתובה מידת הדין המוחלטת, בלי סליחה ורחמים, ובעל פה גילה ה' למשה את מידות הרחמים והסליחה שלפני מידת הדין, וכך אמר לו בסיום – **"כְּתֹב לְךָ אֵת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה, כִּי עַל פִּי הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה, כָּרְתִי אֶתְּךָ בְּרִית וְאֵת יִשְׂרָאֵל"** (לד, כז) (ראו גטין ס ע"ב ומדרשים לפסוק).

שמות לה - איך הגעתם למספר הזה?

משה הקהיל "את כל עדת בני ישראל", ופתח בשבת – מקדש הזמן לפני מקדש המקום. הפתיחה החגיגית, הדומה למעמד הר סיני – **"אלה הדברים..."** (לה, א וגם יט, ו), מזמינה דיבור חשוב, וגם שלם ומקיף, והנה **"הדברים"** מסתיימים בשני פסוקים, עם פרט אחד נוסף – **"לא תבצרו אֶשׁ בכל מִשְׁבְּתֵיכֶם ביום השבת" (לה, ג)**. הקיצור הזה איננו הולם את הפתיחה.

בפסקה הבאה יש שוב פתיחה – **"זה הדבר אשר צוה ה' לאמר" (לה, ד)**, ואחריה פרשיות שלמות ומפורטות של מעשה המשכן. הדעת נותנת שגם לדיבור שבת הייתה כאן מסכת שלמה, ואכן כך הבינו זאת חז"ל במדרש ההלכה: **"אלה הדברים..."** רבי אומר: להביא 39 מלאכות שאמר להם משה על פה" (מכילתא ויקהל, א). לפי זה, איסור הבערת אש היה פרט אחד מתוך רשימה ארוכה, שנאמרה "על פה", ולא נכתבה.

אבל מניין לקחו חז"ל את המספר 39 (=40 חסר 1)?

כקורא בתורה ידעתי שברשימת פרטי המשכן, תחת הכותרת **"זה הדבר..."**, יש 41 פרטים, ויום אחד האיר ה' את עיני, והבנתי שזו באמת רשימת 39 פרטים, שהאחרון בה מסתעף לשניים (40 מספר מקודש) –

"...את כל אשר צוה ה': את המשכן, את אהלו, ואת מכסהו... [נא לספור]... את בגדי השרד לשרת בקדש [שהם] את בגדי הקדש לאהרן הכהן, ואת בגדי בניו לכהן" (לה, י-יט).

אחרי שגיליתי זאת, אמר לי הרב שאול ברוכי, שהרעיון נזכר ב'מדרש הגדול', וכך כתוב שם – **"הרי אלו 39 ציווין כנגד 39 אבות מלאכה שנאסרו בשבת" (ראו מאמרי '39 אבות מלאכות בשבת – מנין? באתר של).**

שמות לו - לכל שבת יש מוצאי שבת

המלאכה האחרונה בכל שרשרת ייצור היא ההובלה אל מקום הבנייה, או אל מקום המסחר, וכך מפורש בתיאור הבאת החומרים למשכן. בני ישראל הביאו יותר מן הנדרש, ומשה פרסם 'קול במחנה' לאמר: **"איש ואשה אל יעשו עוד מלאכה לתרומת הקדש, ויִכְלָא העם מִהִבִּיא; והמלאכה היתה דָּיִם לכל המלאכה לעשות אתה, וְהוֹתֵר" (לו, ו-ז)**. השם **"מלאכה"** חל גם על החומרים, גם על מלאכת המשכן שתיבנה מן החומרים, וגם על עצם **ההבאה**.

כך גם במלאכות השבת בתורה – המלאכה האחרונה היא 'הוצאה והכנסה' – הוצאת כלים מן האוהל (הבית) אל מקום המסחר כדי ללקט מזון (לעיל פרק יז, בפרשת המן), והבאת חומרים מן האוהל (הבית) אל מקום הייצור והבנייה, להקמת המשכן, שאסורה בשבת.

גם בנביאים נזכרה השבת במיוחד בהקשר זה – בתוכחת עמוס (ח, ה) נגד המושחתים ששמרו שבת (וראש חודש), וציפו – **"מתי יַעֲבֹר הַחֹדֶשׁ וְנִשְׁפִּירָה שָׁבֶר, והשבת וּנְפִתְחָה בָּר (=מזון), להקטין איפה ולהגדיל שקל, וילָעוּת מאזְנֵי מְרֵמָה"**.

ובתוכחת ירמיהו (יז, יט-כז) נגד נשיאת משא בשערי ירושלים ביום השבת, כאשר כבר נפרצה חומת השבת, והמסחר שקק בשערי ירושלים בשבת (כנראה מימי מנשה מלך יהודה).

וכך מתאר נחמיה (יג, טו) את מאבקו נגד הייצור והמסחר בשבת בשערי ירושלים, בראשית בית שני – "בימים ההמה ראיתי ביהודה דרכים גתות בשבת, ומביאים הָעֲרָמוֹת, ועמסים על החמרים, ואף יין, ענבים ותאנים וכל משא, ומביאים ירושלם ביום השבת". נחמיה (יג, יט-כ) סגר את שערי ירושלים בפני הסוחרים והרוכלים, עצר את המסחר, והציל את השבת.

שמות לז – מה רע בלהתייפיף

אבקש מהקוראים להמשיך את פרק ל"ז עד סוף פרשת ויקהל, כי זאת יחידה אחת של כלי המשכן, ומתוך פירוט הכלים החוזר על הציווי מפרשת תרומה, אני מבקש להתבונן בתיאור חריג אחד – כל כלי המשכן והחצר נעשו מן התרומה הכללית, אך בולט פסוק אחד חריג על הכיור, שנעשה ממראות הנחושת שהביאו הנשים בהמוניהן – "ויעש את הכיור נחשת, ואת פְּנוֹ נחשת בְּמֵרָאֵת הַצְּבָאֹת אֲשֶׁר צָבְאוּ פֶתַח אֹהֶל מוֹעֵד" (לח, ח).

על זה כתב ר' אברהם אבן-עזרא (בפירוש הארוך) – "כי משפט כל הנשים להִתְיַפּוֹת, לראות פניהם בכל בקר בְּמֵרָאוֹת נחשת או זכוכית... והנה היו בישראל נשים עובדות ה', שסרו מִתְיַפּוֹת זה העולם ונתנו מֵרָאוֹתֵיהֶן נדבה, כי אין להן צורך עוד להִתְיַפּוֹת, רק באות יום יום אל פתח אהל מועד להתפלל, ולשמוע דברי המצוות, וזהו 'אשר צָבְאוּ...', כי היו רבות".

ואולם רש"י (בעקבות הגמרא, סוטה יא ע"ב) כתב ממש להפך – "בנות ישראל היו בידן מראות שרואות בהן כשהן מתקשטות, ואף אותן לא עָבְבוּ מלהביא לנדבת המשכן, והיה משה מואס בהן מפני שעשויים ליצר הרע – אמר לו הקב"ה: **קָבַל, כי אלו חביבין עלי מן הכל**, שעל ידיהם העמידו הנשים צבאות רבות במצרים כשהיו בעליהן יגעים בעבודת פרך, היו הולכות ומוליכות להם מאכל ומשתה ומאכילות אותם, ונוטלות המראות וכל אחת רואה עצמה עם בעלה בְּמֵרָאָה, ומשדלתו בדברים לומר: אני נאה ממך, ומתוך כך מביאות לבעליהן לידי תאוה ונוקקות להם, ומתעברות ויולדות שם...".

ספר שמות, ספר הגאולה, פותח במיילדות, באים משה ואחותו ובת פרעה, וחותרם בנשים הצובאות – בתווך, מרים בשירת הנשים על הים, ומדרש חז"ל, שנשות ישראל לא היו שותפות לחטא העגל (במדבר-רבה פרשה כא, יא) – גאולת ישראל בחותרם של נשים, כבר בתורה.

שמות לח – אדם נמדד בכיסו

בשאריות עץ ובד אפשר לסמוך על יושרם של אנשים הגונים, אבל לא בכסף, בזהב ובנחושת

משה רבנו, איתמר בן אהרן הכהן, בצלאל ואהליאב, הגישו דין וחשבון מדויק על מבצע התרומה והמפקד – "וזהב התנופה" (29 כיכר ו-730 שקל); "כסף פקודי העדה" (100 כיכר ו-1,775 שקל); "ונחשת התנופה" (70 כיכר ו-2,400 שקל). לעומת זה, אין דיווח על כמויות העץ והבד לכלי המשכן, ליריעות ולבגדי הכהונה.

מכאן אנו למדים כללים מוצקים בהתנהלות ציבורית – שום מנהיג, יהא גדול כמשה רבנו, איננו פטור מחובת דיווח ושקיפות, וביקורת ציבורית, על כסף וזהב ונחושת העוברים תחת ידו. בשאריות עץ ובד אפשר לסמוך על יושרם של אנשים הגונים, אבל לא בכסף, בזהב ובנחושת.

הרמה המוסרית הזאת, שדרש משה מעצמו, מקופלת גם בדבריו לפני ה', בעת מרד קורח, דתן ואבירם – "לא חמור אחד מהם נשאתי, ולא הִרְעֵתִי את אחד מהם" (במדבר טז, טו).

בלשון דומה אמר שמואל הנביא בהמלכת שאול (דברים דומים כתב ב"ז הרצל בסוף מכתבו האחרון לעם היהודי, ראו ספרי נס קיבוץ גלויות (מהדורת תל-אביב, תשע"א, עמודים 229-230) – "...את שור מי לקחתי וחמור מי לקחתי, ואת מי עשקתי, את מי רצותי..."; עם ישראל ענה לנביא – "לא עֲשַׁקְתָּנוּ, ולא רָצוּתָנוּ, ולא לקחת מיד איש מאומה" (שמואל א, יב, ג-ד).

אמנם בימי המלך יהואש, ב"בדק הבית" של בית ה' בירושלים אנו מוצאים נורמה אחרת – "ולא יִחְשְׁבוּ אֶת הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר יִתְּנוּ אֶת הַכֶּסֶף עַל יָדָם לַעֲשֵׂי הַמְּלָאכָה, כִּי בְּאֶמְנָה (=ביושר) הֵם עֹשִׂים" (מלכים ב, יב, טו).

כנראה, בימי המלוכה לא התעלו עוד לרמה המוסרית של "פקודי המשכן", ועל תופעות חמורות מאלה נשמעו מחאות הנביאים.

מספר קדוש, 39 שמות לט -

בפרקנו שוב מתגלה המספר 39 כמספר מקודש. נראה כי זהו המקור לקביעה של חז"ל כי בשבת יש 39 מלאכות אסורות

בפרק זה גיליתי שוב את רשימת פרטי המשכן (39), במקביל לרשימה הפותחת, בפרק לה – המספר נקבע במסורת חז"ל כמספר מקודש גם לאבות מלאכות האסורות בשבת. והנה התברר לי, שהרשימה כאן (לט) מוסיפה 3 פרטים, וכנגדם גורעת 3 פרטים אחרים – כך הוכח, שהתורה בעצמה שומרת על המספר המקודש (ארבעים, כי ה-39 מסתעף לשניים). הסיבה לשינויים ברורה גם כן – הרשימה כאן (לט) כתובה לפי חומרים, "מזבח הזהב" (לט, לח) במקום "מזבח הקטרת" (לה, טו); "מזבח הנחשת" (לט, לט) במקום "מזבח העלה" (לה, טז). לכן, המכסה נרשם כאן פעמיים (לט, לד), כי היה עשוי משני חומרים; גם כלים נוספו כאן. לעומת זאת, בדים של שולחן ומזבח הזהב יכלו להיבלע, כי הם עשויים מאותם עצי שטים, כמו השולחן והמזבח.

ועתה ספרו נא, השוו לרשימת ל"ה, וגלו מה נוסף, ומה נחסר – "ויביאו את המשכן (1) אל משה, את האהל (2) ואת כל כליו (3), קרסיו (4) קרשיו (5) בריחו (6) ועמדיו (7) ואדניו (8) ... את בגדי השרד לשרת בקדש (39) (שהם) את בגדי הקדש לאהרן הכהן, ואת בגדי בניו לכהן" (לט, לג-מא) – זוהי "כל המלאכה" (לט, מג).

כאשר תלמדו את רשימת 39 אבות מלאכות האסורות בשבת במשנה (שבת פרק ז, ב), ואת הסוגיות הנלוות, תזכרו שהרשימה מחויבת למספר המקודש, שנמצא במלאכת המשכן. ועדיין יש מקום לשאל – מדוע פירטו חז"ל כל כך את מלאכות הכנת הפת, הבגד והספר, ומדוע קיצרו כל כך במלאכות הבית, האש והמסחר?

שמות מ - הגענו לצומת דרכים

יש שני המשכים לספר שמות, כמו גזע מסתעף לשני ענפים, ויקרא ובמדבר

פסוקי החיתום של הקמת המשכן, ושל ספר שמות מקבילים מצד אחד לסיום מעמד הר סיני, ומצד אחר הם מתפצלים לשני המשכים.

(כד, טו-יח) (מ, לד-לה; ויקרא א', א)

ויעל משה אל ההר,

וַיִּכַּס הָעֵנָן אֶת הָהָר; וַיִּכַּס הָעֵנָן אֶת אֹהֶל מוֹעֵד,

וַיִּשְׁכַּן כְּבוֹד ה' עַל הַר סִינַי, וְכַבֹּד ה' מֵלֵא אֶת הַמִּשְׁכָּן;

וַיִּכְסְהוּ הָעֵנָן שֶׁשֶׁת יָמִים, וְלֹא יָכַל מֹשֶׁה לָּבוֹא אֶל אֹהֶל מוֹעֵד,

וַיִּקְרָא אֶל מֹשֶׁה, כִּי שָׁכַן עָלָיו הָעֵנָן,

וכבוד ה' מלא את

ביום השביעי, מתוך הענן;
המשכן;

וַיָּבֹא מֹשֶׁה בְּתוֹךְ הָעֲנָן,

ויקרא אל משה...

ויעל אל ההר...

ברור מן ההקבלה, שאוהל מועד והמשכן הם המשך למעמד הר סיני, עם הענן המכסה וכבוד ה' בתוכו. משם יימשך הדיבור למשה, ומתן תורה לא יהיה מאורע חד-פעמי, אלא דיבור מתמשך יחד עם נדודי בני ישראל "בכל מסעיהם" (מ, לח).

אבל המילים "ויקרא אל משה", כמשפט המשך, בהקבלה לסיני, מוליכות אל ספר ויקרא, ואילו העלות הענן ומסעי בני ישראל מובילים אל ספר דברים (ט, טו-כג), ולפי זה יש שני המשכים לספר שמות – כמו גזע מסתעף לשני ענפים – ויקרא ממשיך את הדיבור מן הקודש הפנימי – דברים הולך עם הענן והמסעות. ויקרא פותח בקרבנות – דברים פותח בצבא, ושניהם מעוגנים ונמשכים מסוף שמות.

ספר שמות איננו סיום, אלא הסתעפות, באמצע העניין, ואף באמצע המשפט – "ולא יכל משה לבוא אל אהל מועד... ויקרא אל משה, וידבר ה' אליו מאהל מועד לאמר".

ויקרא

ויקרא א - למה שאדם ירצה להקריב קרבן?

שני יסודות הציבה התורה בפתיחת ספר ויקרא –

א. אין חובה על האדם להביא קרבן – "אדם כי יקריב מכם קרבן לה' ... לרצונו לפני ה'" (א, ב-ג) – כמו בתרומת הנדבה, הבאת קרבן תלויה ברצון החופשי של האדם – מי שאיננו רוצה מפני שנפשו מסתייגת מקרבנות, או מפני ש"אין ידו מְשֻׁגָּת" (יד, כא; ה, יא), לא חייב, אפילו אם לא יביא קרבן כל ימיו – אין כפייה.

ב. העיקר בפרקים הראשונים (א עד ה) הוא האדם המקריב, ולא הכוהנים, שהם 'משרתים בקודש' רק כדי לשרת את האדם המקריב בעבודות המזבח. זו איננה 'תורת כוהנים', אלא דיבור חופשי ('דיבורא דנדבה', בלשון מדרש ההלכה) אל האדם החופשי באשר הוא, שהוא היעד החשוב כל כך, בתורה – גם התרומה למשכן פותחת בנדבה החופשית, וגם הבאת הקרבנות.

וכאן עולה השאלה הגדולה – למה ירצה אדם להביא קרבן 'עוֹלָה', שכולו עולה לאֶשׁ המזבח?

אפשר להבין קרבן 'מנחה', מצות עשויות מסולת חיטה, ונאכלות לכוהנים – אפשר להבין קרבן שלמים, כי זו סעודת חג (משפחתית) בקדושה – אפשר גם להבין קרבנות כפרה של חטאת ואשם על חטאי שגגה וייסורי מצפון מוצדקים – אבל 'עוֹלָה'?

"ונרְצָה לוֹ לכפר עליו" (א, ד) – על מה? יש שאמרו על ביטול מצוות עשה (רש"י), ויש שלמדו מאיוב, שעוֹלָה מכפרת על מחשבה של חטא (רמב"ן), אך המשתמע מעקדת יצחק, שאדם מביא 'עוֹלָה' כשהוא מרגיש צורך לכפר על עצמו, או על מי ממשפחתו שנמצא בסכנת חיים – "וילך אברהם ויקח את האֵיל וַיַּעֲלֵהוּ לעֹלָה תחת בנו" (בראשית כב, יג).

ויקרא ב - זה מה שהבאת? מצה ומלח?

מדוע במזבח כל השנה פסח?

קרבן מנחה הפוך מקרבן עוֹלָה – הוא בא מן הצומח (סולת חיטה); רק קומץ מוקטר למזבח, וכל היתר נאכל לכוהנים בקדושה; "ונפש", שאיננה יכולה להביא עוֹלָה, למשל, מפני העוני, יכולה להביא מנחה, ולהיחשב לפני ה' "כאילו הקריב את נפשו" (רש"י לפרק ב, א).

אבל מדוע המנחות כולן מצות במלח, ואין בהן חמץ? מדוע במזבח, כל השנה 'פסח'? מדוע גם כל פרי מתוק אסור למזבח תמיד? (ב, יא, ורש"י).

לחם חמץ ופרי מתוק הם השאיפה של החקלאי בסוף המאמץ הגדול, והם הסיפוק הגדול על ההצלחה בסוף הדרך – לכן הם מובאים למקדש כביכורים – "קרבן ראשית תקריבו אֲתֶם לה', ואל המזבח לא יעלו לריח ניחח" (ב, יב). שמחת הגאווה והסיפוק על ההצלחה היא הביטוי העיקרי של התודה לה' בהבאת הביכורים – "ועתה, הנה הבאתי את ראשית פרי האדמה אשר נתת לי ה'" (דברים כו, י) – אבל למזבח צריך לבוא בהרכנת ראש של עניות וענווה, כמו מצה במלח – "תִּפְלָה לעני כי יֵעָטֵף, ולפני ה' יִשְׁפָּךְ שִׁיחוֹ" (תהלים קב, א), כי באמת, כל מה שיש לאדם עלול להימחק ברגע.

יתר על כן, החמץ שתפת, והפרי המתוק מתקלקלים מהר, נרקבים בתוך ימים אחדים (מי לא מכיר תיק אוכל עם לחמנייה ופרי, אחרי כמה ימים...), ואילו מצה במלח יכולה להישמר זמן רב.

גם העושר ושמחת ההישגים, תחושות הסיפוק והגאווה, עלולות לחלוף מהר, אבל מי שיש לו מבט של ענווה, יש לו סיכוי להחזיק מעמד.

ויקרא ג - מה רע בלשות דם?

קרבו שלמים נאכל ברובו המכריע על ידי מי שמקריב אותו (עם משפחתו או עם חברים), כסעודת חג, כחגיגת סעודה, או כסעודה חגיגית.

אבל העיקר בפרק הוא לא מה אוכלים מן השלמים (ומתי ואיך, כפי שיפורש בפרק ז), אלא מה אסור לאכול מהם ומכל בשר קרבן, וגם מכל בשר בהמה וחיה טהורה שאינם קרבן – "חַקֵּת עוֹלָם לְדֹרֹתֵיכֶם בְּכָל מוֹשְׁבֹתֵיכֶם: כָּל חֶלֶב וְכָל דָּם לֹא תֹאכְלוּ" (ג, יז).

מה שקרב על המזבח הם החלבים, ומה שנזרק על המזבח הוא הדם – מחזירים אותם לה', שברא אותם, והם אסורים באכילה לאדם גם כשאין מזבח:

1. אין רשות לאדם לשתות דם בכלל (!) "כי נפש הבשר בדם הוא" (ויקרא יז, יא); "כי הדם הוא הנפש, ולא תאכל הנפש עם הבשר" (דברים יב, כג).

2. גם החלבים לא נועדו לאדם כלל (!).

התורה מפרטת אותם בדיוק רב, מפני שהגבול בין חלב לשומן המותר הוא גבול דק; הרבה יותר קשה להפריד בין חלב לשומן, מאשר להוציא את דם הנפש, וגם דם בכלל.

החלב עשוי לעורר ויכוחים סוערים על השאלה מהו הנזק הבריאותי שהוא עלול לגרום, ודם אין שותים ברוב התרבויות האנושיות, אולם הדגש של התורה הוא על כך שחלב ודם אסורים לאדם מבחינה מוסרית, כי בהם הנפש, והכיסוי החיוני השומר על האיברים הפנימיים (ג, ד-ט; ט-י; יד-טו).

ויקרא ד - בשבחי ההלקאה העצמית היהודית

שמעתם פעם על פילוסופים או על מדענים ידועי שם המספרים לדורות הבאים על כישלונותיהם?

ההפתעה הגדולה בפרק קרבן החטאת איננה ברצון האנושי לכפר על חטא (בשגגה!), אלא בזהות החוטאים – שמעתם פעם על גדול בתורה שחטא? על ראש ישיבה או על אדמו"ר, שחטאו? צדיק הדור או פוסק הדור, שחטאו? האם הנוצרים או המוסלמים מספרים על חטא כלשהו של משיחם / נביאם?

וכך גם פילוסופים, סופרים, יוצרי תרבות ואמנות, מדענים ידועי שם, רופאים, מנהיגים פוליטיים, האם מי מכל אלה יספרו לדורות הבאים על כישלונותיהם, ועל הצורך בכפרה, ועוד כסיפור מכונן 'סמכות'?

מי שחושב וכותב, שספר ויקרא נכתב על ידי 'כוהנים', מתבקש להראות לנו דוגמה של 'כוהנים', שפותחים סיפור המכונן את כהונתם לדורות, בקרבן כפרה על חטא של "הכהן המשיח" (ד, ג), או של כל גדולי התורה, זקני "עדת ישראל", "עיני הקהל" (ד, ג), או של המלך ("אשר נשיא יחטא", ד, כב). לדעתי, אין דוגמה כזאת, ומעולם גם לא הייתה.

רק תורת אמת "מן השמים" יכולה לתאר כך את משה ואהרן, גדול הנביאים וראש לכוהנים – כל אדם עלול לחטוא, וכל אדם זקוק לכפרה. אין אדם שמעל לחוק הזה. ביצירות דתיות אנושיות מתארים אנשים מושלמים, שמעולם לא היו ולא נבראו, פרי של שאיפה עמוקה לשלמות מתוך עולם מלא שברים. בתורת האמת, כל אדם חוטא, גם משה רבנו, גם "הכהן המשיח", גם כל גדולי התורה, וכמובן, ה"נשיא" = המלך – כולם זקוקים לכפרה.

ויקרא ה - פתח לתקווה

פרק זה הוא הפרק היחיד בפרקי הקרבנות הפותחים, שהתורה עצמה מציגה כחידוש שדורש הסבר – קרבנות אשמה מכמה סוגים. הפרק ברובו איננו עוסק בדרך ההקרבה (כמו בפרקים הקודמים), אלא בסיבות האשמה.

בתחילה מופיעה רשימת חטאים, שאין מהם שום הנאה או תועלת לחוטא (כפי שפירש ר' יוסף בכור-שור) – זה שפחד להעיד על מה שראה, או זה שנטמא ושכח, או מי ששכח את שבועתו ועבר עליה – קרבן החטאת שלהם 'עולה ויורד', כי התורה מאפשרת להם להביא צמד תורים או בני יונה (במקום כבשה), או אפילו "סלת לחטאת" (ה, יא) בלי שמן ובלי לבונה, כביטוי לעניות שבחטא.

בהמשך מופיעה רשימת חטאים, שיש בהם הנאה גדולה מאד לאָשם, ובהתאם לכך קרבן אָשם (אָל), שהוא כבד מקרבן חטאת (כבשה) – מעילה בקודש בשגגה; מעילה באמון של חבר; מי ששיקר והכחיש פיקדון או הלוואה או אבדה; מי שגזל; וכל אָשם שמעל ברעהו, כאילו מעל בקודש.

והנה רק קרבן אָשם חורג מהכלל, שאין קרבן חטאת על חטא שנעשה במזיד, כי המזבח לא יכול לכפר על רשע זדוני – "וכי יזד איש על רעהו להרגו בערמה, מַעַם מזבחי תִּקְחֵנוּ לַמּוֹת" (שמות כא, יד).

אבל באשמה של גזל ומעילה בקודש או באמון של חבר, הלא חייב החוטא להשיב "את הגזלה אשר גזל" (ה, כג), ולהוסיף חמישית כעונש – אז יש לו גם פתח לכפרת אשמה.

ויקרא ו - עכשיו תור הכהנים

רק כאן מתחילה באמת 'תורת כוהנים' –

ב'מסכת' השנייה של קרבנות היחידים (פרקים ו-ז) נקבע הַסֵּדֶר בעיקר לפי דיני האכילה של הקורבנות, ואלה קשורים בכהונה, ונקראים "זאת התורה" לכל הקורבנות (ז, לז).

ב'מסכת' הראשונה (פרקים א-ה) נקבע הַסֵּדֶר לפי האדם המקריב – הוא המביא את העולה, הוא הסומך ידו עליה, הוא יכול גם לשחוט, הוא המפשיט את העור והוא המכין למזבח. רק את עבודת המזבח (הדם וההקטרה) עושים הכהנים. לכן בפרקים אלו (א-ה), מופיעים תחילה קרבנות הנדבה (עולה-מנחה-שלמים), ואחר כך קרבנות הכפרה (חטאת-אשם), לפי מטרות ההקרבה של האדם המקריב.

ואילו בפרקים ו-ז (=ה'מסכת השנייה') משתנה הַסֵּדֶר – תחילה מופיעים 'קודשי הקודשים' (עולה-מנחה-חטאת-אשם), שלא המקריב אוכל אותם אלא אש המזבח (עולה) או הכהנים (מנחה-חטאת-אשם) – ואחר כך 'קודשים קלים' (תודה-שלמים), שנאכלים בעיקר על ידי המקריבים. דרגת הקדושה (של הקורבן) קובעת מה ואיך יאכלו הכהנים.

מי שמביא 'מנחה' יודע, שרק 'קומץ' יוקטר למזבח; את כל הנותר יאכלו הכהנים בקדושה, בעבורו, וזאת 'תורת המנחה'. רק "מנחת כהן כָּלִיל תהיה לא תִּאָכַל" (ו, טז), כי אין 'כוהן-על' שיאכל מנחת כוהן, והיא כמו 'עולה'.

אולם מי שמביא 'עולה' מתכוון ורוצה, ששום אדם לא יאכל ממנו, ורק אש "המזבח תוקד בו" (ו, ב) – לכן "תורת העלה" היא בעצם תורת האש והעצים, והוצאת הַדָּשָׁן שנותר, כי זו אכילת 'העולה' על ידי האש במזבח.

ויקרא ז - אז מה בתפריט?

מי שמביא שלמים יכול להתכוון ל"זבח משפחה" (שמואל א כ, כט), סעודה חגיגית בקדושה, וזה הקרבן היחיד שנאכל "שני ימים ולילה אחד" (משנה זבחים פרק ה, ז). אבל מי שמביא שלמים "על תודה" (ז, יב), מביא גם 'לחמי תודה' – שלושה סוגי מצות, וכנגדן, "חלת לחם חמץ" (ז, יג). בין קרבנות היחיד, רק בקרבן תודה יש חמץ, כי כל המנחות הן מצות (ראו לעיל פרק ב). בקרבנות הציבור, רק 'שתי הלחם' בחג השבועות נאפו חמץ (ויקרא כג, יז), כך, שמצות הפסח מכאן, ו'שתי הלחם' חמץ בשבועות, הם מעין קרבן תודה גדול של כלל ישראל.

מכאן ברור שהמצות מבטאות את הדרך הארוכה והקשה, ואילו החמץ הוא התודה שבסוף הדרך.

הפסח נאכל "על מצות ומררים" (במדבר ט, יא) – בשבעת ימי חג המצות יש רק מצות בלי שום תוספות – "לחם עני, כי בחפזון יצאת מארץ מצרים", וכך יש לזכור את היציאה ממצרים ואת דרך התלאות תמיד (דברים טז, ג).

ומי שבא לומר תודה על הצלתו ממצוקה, מביא שלושה סוגי מצה, אולי כדי לבטא שלושה שלבים בדרך שעבר – מצות רכות בלולות בשמן; ריקקים קשים משוחים בשמן; מצות רבוכה (מורתחות וכפולות בשמן; פחזניות, כפי שהסבירה לי אשתי); אך כנגד כולן – חלות חמץ, לציון סוף הדרך, שם "יודו לה' חסדו, ונפלאותיו לבני אדם" (תהילים קז, פסוקים ח, טו, כא, לא).

הוכחה יפה לכל זה יש לפנינו בפרק הבא.

ויקרא ח - ימי המילואים כימי הכיפורים

שבעת הימים של תחילת העבודה במשכן (לפי הציווי שקראנו בספר שמות פרק כט, אחרי כלי המשכן ובגדי הכהונה), נקראים 'ימי מילואים', "כי שבעת ימים ימלא את יְדָכֶם" (ח, לג).

אם נתעלם לרגע מקרבן 'המילואים' הנאכל, הפר והאיל שווים לקרבן אהרן על עצמו ועל ביתו, בכפרת קודש הקודשים (לדורות, ביום הכיפורים) – "בַּזֹּאת יָבֵא אֶהְרֹן אֶל הַקֹּדֶשׁ, בַּפֶּרֶץ בֶּן־בֶּקֶר לַחֲטָאתָ וְאֵילֵל לַעֲלֵה" (ויקרא טז, ג). השוואה זו מקבלת חשיבות נוספת בכך שפר החטאת נשרף כולו "מחוץ למחנה" (ח, יז), ממש כמו הפר (והשעיר) של יום הכיפורים (טז, כז), וכמו פר חטאת על כהן גדול ועל כל עדת ישראל (ד, יב, כא), אלא שהפר בימי 'המילואים' נעשה רק בחוץ, ולא הובא דמו פנימה אל אהל מועד, ואם כך, למה נשרף?

רש"י (לפרק ט, יא) ראה בזה דבר חריג, "על פי הדיבור", כציווי מיוחד, אך לא ניסה להסביר. הרב ד"צ הופמן (בספרו על ויקרא, עמ' ר"י) הסביר, שאין מי שיאכל חטאת של כוהן גדול, ושום אדם לא יכול לאכול חטאת שהוא עצמו הביא.

אפשרות אחרת (לא סותרת) נרמזת בכך, שלא נזכרה בימי 'המילואים' שום עבודה ב'קודש' פנימה, ונאמר בסוף שמות (מ, לד, לה) "וכבוד ה' מלא את המשכן", כך, שהמשכן כולו נחשב באותם ימים כ'קודש קודשים', שלא נכנסים אליו – מלבד משה ואהרן לכניסת כבוד וברכה "ביום השמיני" (ט, כג).

ויקרא ט - ימים נוראים

הימים הנוראים כוללים את ראש השנה ויום הכיפורים, האחד חגיגי והשני יום צום. היום השמיני דומה ליום הכיפורים וגם שונה ממנו מאוד

גם "ביום השמיני" יש דמיון לקרבנות אהרן (והעדה) "אחרי מות שני בני אהרן" (ולדורות, ביום הכיפורים, כפי שכתב רמב"ן לפסוקים ב-ג) – ובמטרה דומה – "וּכְפַר בְּעֵדָךְ וּבְעֵדָה עִם" (ט', ז; השו"ט, כד).

גם כאן נשרף קרבן החטאת (ט, יא) בדומה ליום הכיפורים (ראו בפרק הקודם). אולם יש גם ניגוד עמוק (ראו מאמרי 'היום השמיני ויום הכיפורים', באתר שלי) – ביום הכיפורים קבעה התורה צום ועינוי נפש, ובסדר העבודה (טז, ג, ה) אין שום קרבן נאכל, ואילו "ביום השמיני" הקריב העם "שור ואיל לשלמים... ומנחה בלולה בשמן" (ט, ד).

והעיקר – בכפרת קודש הקודשים (וביום הכיפורים), נכנס אהרן פנימה "אל מבית לפרכת" (טז, טו) לכפר, ואילו "ביום השמיני" (כמו בימי 'המילואים') לא נזכרה שום עבודה בתוך המשכן. ניתן להבין, שהמשכן כולו מלא בכבוד ה', ואש ה' יצאה אל המזבח החיצון.

לדורות יש לנו בתורה שני ימים של זיכרון, דין וכפרה – יום התרועה (ראש וראשית השנה) – תרועת מלך בשופרות היא קבלת פנים – 'המלך בשדה' יוצא אל עמו ואל עולמו – זהו יום חג, שאין בו צום, ואין בו וידוי של כפרה. לעומת זה, ביום הכיפורים 'המלך בהיכלו', ואנו באים אליו להתוודות מתוך צום ועינוי נפש – במשכן ובמקדש היה כוהן גדול נכנס פנימה לפני 'כסא הכבוד' כדי לבקש כפרה לכל ישראל.

'היום השמיני' דומה לדעתי ליום התרועה והדין של ראש השנה, והוא הפוך במשמעו ליום הכיפורים – שני 'הימים הנוראים', הם ניגודים משלימים, כמו 'היום השמיני ויום הכיפורים'.

ויקרא י - הקדושה מסוכנת

מקום של קרבה בין הא-לוהי לאנושי יש בו קדושה וסכנה גם יחד

על מותם של שני בני אהרן אמר משה לאהרן "הוא אשר דבר ה' לאמר: בְּקִרְבֵי אֶקְדָּשׁ... (י, ג) – ויש לשאול, מתי והיכן היה הדיבור הזה מאת ה' למשה? האם חבוי כאן קשר לאזהרות שנאמרו בהר סיני, שלא לעבור את גבול הקדושה מפני הסכנה – "...כל הנגע בהר מות יומת" (שמות יט, יב-ג)?

אכן, כך נרמז בסוף פרשיות הברית בהר סיני (שמות כד, ט-יב) – "ויעל משה ואהרן נדב ואביהוא ושבעים מזקני ישראל... ואל אצילי בני ישראל לא שלח ידו... ויאכלו וישתו" – יש שאמרו במדרש (ספרא, שמיני כא): "מסיני נטלו להם" (נדב ואביהוא) את העונש, שכבר אז חצו את הגבול המותר. מקום של קרבה בין הא-לוהי לאנושי יש בו קדושה וסכנה גם יחד.

ייתכן שבני אהרן ניסו לחולל מפגש של חיבור מלא – "ויקחו בני אהרן נדב ואביהוא איש מחתנתו, ויתנו בהן אש, וישימו עליה (=על האש) קְטֹרֶת... (י, א) (כפירוש רמב"ן) – הם החזיקו בידם מחתנות, שענן הקטורת כבר עולה מתוכן, וענן זה היה אמור להתחבר עם הענן השמימי של התגלות כבוד ה' – "ויקריבו לפני ה' אש זרה, אשר לא צוה אתם – ותצא אש מלפני ה' ותאכל אותם, וַיָּמָתוּ לִפְנֵי ה'" (י, א-ב).

"אחרי מות שני בני אהרן", בעבודת הכפרה בקודש הפנימי (לדורות, ביום הכיפורים) נצטווה אהרן על זהירות יתר, הוא יקח את מחתת האש, ואת הקטורת 'מלוא חופניו' – לא על האש – ורק כשיכנס "מבית לפרכת" יתן "את הקטרת על האש, לפני ה'... ולא ימות" (טז, ג).

ויקרא יא - הזון הצמחונות של ויקרא

אחרי תורות הקרבנות (מעין סדר 'קודשים') באות תורות הטהרות (מעין סדר 'טהרות'), שעיקרן התרחקות מן הטומאה, כי רק טהור יכול לבוא אל הקודש או לאכול קודשים.

לראשונה אנו פוגשים בתורה חיות 'טמאות', כי בפרשת המבול דובר בלשון מעודנת "ל...הבהמה אשר לא/איננה טהרה" (בראשית ז, ב, ח) – ואולם מהי טומאתו של כלב וחמור או של נץ, ינשוף ושחף? – רק בכך שאסור לאכול אותם בשום אופן.

מי שנוגע בחיה טמאה לא נטמא, בין אם ליטף כלב או רכב על חמור, או גידל דורס יום או דורס לילה, החי לעולם איננו מטמא, ואילו המת מטמא גם אם זו בהמה טהורה שמתה (יא, לט-מ) – מה אם כן מאפיין את בעלי החיים הטמאים באשר הם?

ברור וגלוי לעין הקורא, שכל הטורפים טמאים, ורשימת העופות הטמאים ברובה היא רשימת דורסי יום ודורסי לילה, ואוכלי נבלות. ברור גם שאוכלי אשפה (כמו החזיר) טמאים, וגם זוחלים ושרצים שניזונים מבעלי חיים. המתבונן גם יודע שמעלי גרה ומפריסי פרסה (שסועה) הם אוכלי עשב בלבד, וכך גם מיני הארבה מבין השרצים.

לשאלות על פרטים ביולוגיים בהבנת סימני הטהרה, כדאי לעיין בספרו של מנחם דור, **החי בימי המקרא המשנה והתלמוד** (תל-אביב, תשנ"ז, עמודים 240–246).

המסקנה היא שרק בעלי חיים צמחוניים לחלוטין טהורים לאכילה – מכאן מתחזק הרעיון של הרב קוק (**מאמרי הראיה**, ירושלים, התשד"ס, עמודים 26–27), שראה בצמחונות, כמו בשלום העולמי, את האידאל של התורה לאחרית הימים. האם התרבות האנושית, עם הרפתות והלולים הדחוסים, מתקדמת אל 'חזון הצמחונות והשלום'?

ויקרא יב - 41 יום לילדת זכר, 81 יום לנקבה

על משמעות ההבדל בין יולדת זכר ליולדת נקבה, התנהלה מחלוקת הלכתית ורפואית כבר בימי המשנה, לפני כאלפיים שנה – רבי ישמעאל סבר "שהזכר נגמר (ברחם) ל-41 יום, ונקבה ל-81 יום" (מסכת נידה דף ל), כי זמן יצירתו של עובר הוא כימי הדימום של היולדת, שנכתבו בתורה. לדעתו, זכר ונקבה שונים במהות, מעת יצירתם ברחם.

(רוב ה)חכמים חלקו על רבי ישמעאל, וקבעו ש"אחד בריאת הזכר, ואחד בריאת הנקבה, זה וזה 41 (יום)", ואין ללמוד זמן יצירת העובר מימי הדימום של היולדת. לדעת רוב החכמים וזאת ההלכה – זכר ונקבה שווים במהותם הראשונית, בזמן יצירתם ברחם.

מסופר בגמרא (שם), שהביאו הוכחות מהרופאים של קליאופטרא מלכת אלכסנדרוס (=בית תלמי במצרים). הם ניתחו עוברים מרחם של שפחות שנידונו למיתה, ומצאו שוויון גמור בין זכר לנקבה בזמן היצירה ברחם – 41 יום.

על כך הגיב רבי ישמעאל – "אני מביא לכם ראייה מן התורה, ואתם מביאים לי ראייה מן השוטים?" – בהמשך הגמרא מובאת דעה הפוכה, לפיה הרופאים של קליאופטרא דווקא תמכו בדעת רבי ישמעאל, וחכמים אמרו "אין מביאים ראייה מן השוטים".

אף אני שאלתי רופאים מומחים של ימינו, והם אמרו לי בלי ספק, שזמן היצירה ברחם שווה לזכר ולנקבה, ו-40 יום הוא ממוצע נכון, וזה התאים לי לדעת מורי ורבי הרב צבי יהודה קוק זצ"ל, שאמר לי כמה פעמים – "השווה הכתוב אשה לאיש לכל דינים שבתורה" (בבא-קמא טו ע"א), וההבדלים הם משניים.

80 יום הם לפי דעתי הזמן הממוצע, שהרחם יכול להתחיל הריון נוסף, וזה מתאים לנקבה, שגם היא צפויה ללדת, בבוא זמנה.

ויקרא יג - מחלה מוסרית

הצרעת בתורה היא תופעה נלווית למחלות עור אחדות, שחלקן נזכרות בפירוש – שחין (אבעבועות נזכרו במצרים), בהרת, כוויות בעור, וכנראה גם ספחת ושאת. השחין כשלעצמו אינו מטמא, אף שהוא מחלת עור קשה וידועה אך ניתנת לריפוי (יג, יח), גם בהרות כשלעצמן הן טהורות (יג, לח-לט). נגע צרעת יכול להופיע בתוך מחלת עור קיימת או גם אחרי שנרפאה, ורק הצרעת מטמאת.

במקרא יש תיאורים של הופעת צרעת פתאומית ומהירה ביותר, בלי שום מחלת עור קודמת – בידו של משה (כאות מאת ה', שמות ד, ו-ז) – צרעת מרים (במדבר יב, י-טו) – צרעת גיחזי (מלכים ב, ה, כז) – וצרעת עוזיהו מלך יהודה (דברי הימים ב, כו, יט-כא), וכולם מעידים על חרון אף ה' הפוגע באדם באופן מהיר, ואף מייד.

גם סימן הטומאה העיקרי בנגעי צרעת בתורה הוא התפשטות מהירה למדי, שניתנת לגילוי בתוך שבוע או שבועיים על ידי סימון והסגרה (=בידוד).

מחלת הצרעת (=מחלת הנסך) המוכרת בהיסטוריה כמחלת עור קשה, חשוכת מרפא, וגורמת לעיוותים בגוף. ההתפשטות שלה איטית, נגעי העור מורמים ובולטים מן העור, ורק בחלק מהמקרים יש שיער לבן, כך שהיא שונה מהתיאור בתורה. אחד החוקרים אמר לי, שלדעתו, החיידק הגורם למחלה עבר מוטציה, שהפכה אותו מאיום קיומי חריף, מהיר ומתפשט, למחלה קשה ומקוללת, אך איטית, ורוב האנשים מחוסנים מפניה.

אולם (כפי שציין כבר הרמב"ם, במורה נבוכים חג, פרק מז) התורה מתארת גם נגעי בגדים ובתים, שאינם קשורים לצרעת האדם כמחלה, ולכן ברור, שטומאת הצרעת איננה הבעיה הרפואית, אלא היא תופעה נלווית למחלות ולתופעות אחרות, ומשמעותה דתית-מוסרית, והטיפול כולו מסור לכהנים.

ויקרא יד - בלי סודות של כוהנים ורופאים

היום קוראים לזה 'שקיפות' – כל עם ישראל צריך לדעת היטב מה הכוהן עושה בכל שלב, ולא יהיו מחוץ למחנה 'ספק מצורעים'

בניגוד לתיאורי הנגע המופיע ומתפשט במהירות, הטיפול בחולי הצרעת (=מחלת הנסך) היה דומה מאוד למתואר בתורה – מושבות מצורעים מבודדות "מחוץ למחנה", וכך הדבר גם כיום, גם אחרי שנמצאו תרופות יעילות למדי, בעיקר באסיה ובאפריקה.

תורת הטהרה חייבת לכלול יציאה אל מחוץ למחנה למעמד שתי הציפורים, שילוח החטא החוצה, והכנסת המיטה אל תוך המחנה. רק אחרי שבעה ימים של ספירת טהרה נוספת יוכל המיטה גם לבוא אל הקודש ולהקריב את קרבן האשם, את החטאת ואת העולה, כדי לכפר על כל מה שהיה יכול להביא עליו את טומאת הצרעת.

לעומת זה, הבית שנטהר מטומאת הצרעת, איננו יכול לעלות אל הקודש, ודי לו בשתי הציפורים – לשלח את החטא, ולהכניס את הבית אל טהרת המחנה.

אבל מדוע צריכים אנו לדעת את כל הפרוצדורות האלה? לכאורה, הלוא די בפסוק שבספר דברים (כד, ח) – "השָׁמַר בנגע הצרעת... ככל אשר יורו אתכם הכהנים הַלְוִיִּם, כאשר צִוִּיתֶם תִּשְׁמְרוּ לעשות" – כמו רופאים מומחים, כמו רבנים פוסקים, למה לא נסמוך עליהם?

הכהנים היו מעדיפים ללא ספק את הפסוק האחד בספר דברים, ולהשאיר את פרשיות ויקרא רק למומחיות שלהם. אבל תורת ה' איננה 'תורה של כוהנים', אלא תורת העם כולו.

היום קוראים לזה 'שקיפות' – כל עם ישראל צריך לדעת היטב מה הכוהן עושה בכל שלב, ולא יהיו מחוץ למחנה לא 'ספק מצורעים', ולא 'חשש מצורעים' – אין סודות של כוהנים ורופאים, ואין חומרות של פוסקים, הכול גלוי, ברור ושקוף, לעם שלם העומד לפני ה'.

ויקרא טו - ללכת על החבל הדק

זרע ודם, איש ואישה, טהרה וטומאה, מה מגדיר את מה

מהי 'קדושת החיים'?

כמובן, חיי אדם, ו'פיקוח נפש' דוחה שבת. מלבד זה – הזרע של האיש, והדם של האישה אינם רק נוזלים חיוניים כי הם יוצרי החיים, כמובן כשהם נפגשים. הזרע והדם בגוף האיש והאישה הם חיים וטהורים. לעומת זה, כשהם נפלטים מן הגוף הם מתים, ואז הם מטמאים. החיים טהורים, והמוות מטמא.

בשום מצב החיים אינם מטמאים – כפי שכתבנו לעיל (בפרק יא), גם בעלי חיים 'טמאים' אינם מטמאים כשהם חיים, אלא רק במותם, וגם בעלי חיים טהורים מטמאים במותם את כל הנוגע בנבלתם (יא, לט-מ). בהמשך לפרק טו היה צריך להופיע כאן פרק הטהרה מטומאת מת ('פרה אדומה', במדבר יט), לפני "אחרי מות שני בני אהרן" (ויקרא טז), עם הדמיון הברור בין 'פרה אדומה' ובין 'שעיר לעזאזל'. ובאמת, מדוע עבר פרק זה ממרכזו של ספר ויקרא למרכזו של ספר במדבר? תשובה על כך ניתן בע"ה, כאשר נגיע לשם, אך בינתיים נרשום לפנינו את השקפת התורה, בהיפוך גמור (וכואב) לאווירה של היום – המת בתורה ובהלכה הוא 'אבי אבות הטומאה', וזה דינו של בית קברות – כוהנים המצווים על טהרה, אסור להם להיטמא למתים (פרט לקרובים ביותר), ואסור להם להיכנס לבית קברות.

והנה, במו עיניי ראיתי (במערת קברים עתיקה בטבריה) שלט רשמי בולט – 'מקום קדוש, הכניסה לכוהנים אסורה' – לא ידעתי אם לצחוק או לבכות – לפי התורה וההלכה צריך להיות כתוב שם 'מקום טמא, הכניסה לכוהנים אסורה', וגם אסור בהחלט להתפלל אל נשמות המתים, רק להי' לבדו!

ויקרא טז - כפרה עכשיו

לעתים יש צורך בכפרה מיידית, לפני שיהיה מאוחר מדי, ואי אפשר לחכות ליום הכיפורים

למה ירצה אהרן לבוא אל הקודש הפנימי "בכל עת"? במדרש חז"ל (ויקרא-רבה פרשה כא, ו) נאמר – "בכל שעה שהוא רוצה ליפגס, יפגס, רק שיפגס בסדר (העבודה) הזה" – משפט זה נתפרש על ידי הרב מ' ברויאר ככניסה "לחזות בנועם ה' ולבקר בהיכלו" (פרקי מקראות, אלון שבות תשס"ט, עמוד 285), אבל לעניות דעתי אי אפשר לפרש כך בפרק, ולא במדרש.

"אחרי מות שני בני אהרן", חייב אהרן לשמור את משמרת הקודש, ואת חייו וחיי בניו הנותרים, ואם ירגיש צורך לכפר על הקודש, או על עצמו ועל ביתו מכל סיבה שהיא, מחרדת החטא, אי אפשר לומר לו שימתין ליום הכיפורים.

בפרשת קורח (במדבר יז, יא-יג) יאמר משה לאהרן לקחת את המחתה עם האש ועם הקטורת (בדומה למעשה בניו), ולרוץ החוצה אל המגפה המשתוללת. אהרן רץ, עמד "בין המתים ובין החיים" ועצר את המגפה. הסיבה להיכנס "בכל עת" שירצה היא הצורך הדחוף לכפרה מיידית, לפני שתפרוץ מגפה, וגורמי המגפות במדבר היו רבים, ומאיימים "בכל עת".

וכאן החידוש העיקרי בסדר העבודה (ולדורות, ביום הכיפורים), שהוא בא לכפר גם על פשעים שנעשו בזדון ועלולים לגרום אסון – כפרת חטאת על שגגות נעשית תמיד במזבח, ואין לה צורך בסדר עבודה מיוחד – אבל פשעים וזדונות? איך אפשר בכלל לכפר עליהם? הלוא על פשע במזיד חייב לבוא עונש!

פשעים וזדונות עם וידוי מיוחד, יועמסו על ראש השעיר שלא יוקרב – כי על פשעים אין קרבן – ויישלחו "לְעֵזְאֵל המדברה" (טז, י, כא-כב) – זהו פתח התקווה היחיד מפני אסון, והוא מקור ההתרגשות הגדולה של צום הכיפורים, עד היום.

ויקרא יז - כל הפולחנים להתאסף נא

פרק זה חותם את תחילת העבודה במשכן – אסור להקריב שום קרבן בחוץ, וגם כל שחיטה של בקר וצאן במחנה, או "מחוץ למחנה" (יז, ג) תהיה רק לשם קרבן לה' "פתח אוהל מועד" (ד-ה). שחיטת חולין נשארה רק ל"ציד חיה או עוף אשר יאכל" (יג), ובמקום זריקת הדם על המזבח, יחזור הדם אל האדמה ויכוסה בעפר – כי דם הנפש חוזר תמיד אל הבורא, יוצר כל חי.

אידיאל זה של 'ריכוז פולחן מוונתאיסטי' התאפשר במדבר בזכות המחנה של עם שלם מסביב למשכן.

בארץ, זה יהיה בלתי אפשרי בגלל ריחוק המקום אשר יבחר ה' בו, ועם הפער העצום בין האידאל ובין המציאות יתמודד ספר דברים (יב, ח-יב; טו-טז; כ-כח).

אולם יש סיבה נוספת ל'ריכוז פולחן' קיצוני כל כך בספר ויקרא, והיא מניעה מוחלטת של הזביחה "לשעיר" אשר הם זנים אחריהם" (יז) – לכאורה מדובר ב'דמונים', אבל הקשר עם הפרק הקודם מוכיח אחרת (כפי שרמז ראבי"ע בסוד, טז, ח) – השעיר לעזאזל נושא עליו "אל ארץ גִזְרָה" (טז, כב) את הפשעים והזדונות של עם ישראל, שאסור לכפר עליהם בקרבנות זבחים, רק בצום, וידוי ושילוח.

בדברי הנביאים אנו מוצאים אחרי מאות שנים סימנים ברורים למאבק כביר זה נגד קרבנות וזבחים לכפרת פשעים (עמוס ה, כה; ישעיהו א, יא; ירמיהו ז, ט-יא; ועוד) – הזבחים "על פני השדה" (ה) ייצגו שיטה שלמה של כפרת פשעים בזבח. זאת לא יכלו לסלוח נביאי אמונת הייחוד המוסרית, לא בימי משה, ולא בימי בית ראשון.

ויקרא יח - מקדושת המשכן לקדושת הארץ

המעבר הגדול בספר ויקרא מקדושת המשכן ופרשיות הטהרה והכפרה, אל קדושת העם והארץ, הוא בעצם הכניסה לארץ מבחינת הקדושה, והמגע הזה עם הארץ יצר מיד התנגשות עם התרבות האלילית הכנענית – התרבות המצרית עם פולחני המתים, עם השמש הזורחת תמיד על השליטים הפרעונים, עדיין הייתה קיימת ברקע ובתודעה, אך את קדמת הבמה כבר תפסו פולחני המיניות הכנעניים.

התורה איננה רוצה לתאר את התרבויות האליליות, כי גם תיאור כזה כבר יוצר השפעה שלילית. התורה מסתפקת באזהרה כללית נגד "התועבת האלה" (יח, כו).

במקום לתאר את פולחני המיניות הכנעניים, התורה מפרטת רשימת איסורים של גילוי עריות – בעיקר אסור הדבר בתוך המשפחה המצומצמת והמורחבת, מה שנחשב גם כיום לחטא חמור (גם מסיבות גנטיות), אבל אסור גם לשכב עם אישה נשואה ('גילוי ערוה', ולא רק 'בגידה'), ולא עם אישה נידה, לא זכר עם זכר, ולא עם בהמה, כי כל אלה הפוכים מקדושת המיניות היוצרת חיים.

אמנם איסורים אלה נוהגים בכל מקום ובכל זמן כי קדושה זו היא מעבר לטריטוריה כלשהי, והיא גם הציבה מיניות מוסרית כדגם לעולם כולו, ובכל זאת התורה אומרת בסיום הפרק, שארץ כנען הקיאה את הכנענים בגלל התועבות, והיא עלולה להקיא גם את הישראלים אם ילכו בדרכי הכנענים (ראו רמב"ן לפסוק כה).

מה מיוחד בארץ הזאת? מצרים לא הקיאה את המצרים ובבל לא הקיאה את הבבלים. ארץ כנען היא 'גשר בין יבשות' ובין תרבויות וכוחות רבים, שונים והפוכים, מנסים תמיד לשלוט בה, היא

יכולה להפוך למגדלור משפיע, ועלולה גם להיות למרמס.
הבחירה בידינו.

ויקרא יט - תמיד חוזרים למצרים

ציוויים ואיסורים רבים בפרקנו מנומקים ביציאת מצרים, מה שראיתם שם – אל תעשו

בפרק הקדושה של כל עדת ישראל יש נימוק לכל קבוצת אזהרות וציוויים, אבל יש שני סוגי הנמקות, שמופיעות בחתימות הפסוקים – יט, לו: "אני ה' א-להיכם אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים" (בדומה ללוח הראשון בעשרת הדיברות), ולכן תהיו קדושים, ותשמרו שבת, לא "תפנו אל האילים" (יט, ד), ותתנו פאה ולקט "לעני ולגר" (יט, ז).

ומנגד חתימת "אני ה'", שמשמעה, 'הנוכח בכול, הצופה ויודע כול, המשלם גמול לכול', והיא באה כנראה במקום היעדר כל נימוק בלוח השני של הדיברות, בייחוד באיסורים מוסריים שאינם תלויים ביציאת מצרים, והיו שרירים וקיימים גם לפני – "לא תגנבו, ולא תכחשו, ולא תשקרו איש בעמיתו; ולא תשבעו בשמי לשקר, וחללת את שם א-להיך, אני ה'; לא תעשק את רעך ולא תגזל... לא תקלל חרש, ולפני עַר לא תתן מִכְשָׁל, וְיִרְאֶת מֵא-לֵהיך, אני ה'..." (יא-יד).

8 פעמים אנו מוצאים בפרק את חתימת "אני ה' א-להיכם", ו-8 פעמים את חתימת "אני ה'", ויש אזהרות שמופיעות פעמיים – "את שְׁבֹתֵי תִשְׁמְרוּ" (פסוק ג, ופסוק ל), גם מכוח יציאת מצרים, וגם מכוח נוכחות ה' בכל, כמו 'זכר למעשה בראשית'.

"לא תעשו עֵל במשפט" (יט, טו) כאזהרה מוסרית תמידית מכוח "אני ה'", וגם אזהרה מיוחדת נגד עוול במשפט, במסחר, במידות ומשקלות (יט, לה-לו), דווקא מכוח יציאת מצרים, כמו האיסור המיוחד נגד הונאת הגר (יט, לג-לד).

מעשים כאלה מזכירים את הנוגשים המצריים, מהם הוציא אתכם "ה' א-להיכם" – וכל המקפיד במידות ומשקלות הוא גם איש ישר, וגם מכיר ומודה ביציאת מצרים (ספרא קדושים, ח, ז).

ויקרא כ - הוצאות להורג – לא אצלנו

עשרה עונשי מוות בסקילה כתובים בפרק זה. למרבה התדהמה אנו יכולים לצפות כיום ולראות במו עינינו איך זה נראה, במעללי ארגון המדינה האסלאמית (דאע"ש).

בסוף ימי בית שני הובילו צדוקים וחלק מכתות בית שני קו עקרוני של דבקות בכתוב כמות שהוא, ובפרט בעונשי גוף ("עין תחת עין") והוצאות להורג (ראו תיאורו של יוסף בן מתתיהו, **קדמוניות היהודים**, ספר י"ג, מהדורת שליט עמוד 100). מולם התייצבו רוב החכמים, שאמרו (משנה מכות סוף פרק א) – "סנהדרין ההורגת אחד בשבוע (=שבע שנים) נקראת חובלנית; רבי אלעזר בן עזריה אומר: [אפילו] אחד לשבעים שנה! רבי טרפון ורבי עקיבא אומרים: אילו היינו בסנהדרין, לא נהרג אדם מעולם". כך אמרו גם חלק מהחכמים, שדין מוות בסקילה של "בן סורר ומורה לא היה ולא עתיד להיות", וגם מלחמת חורמה נגד "עיר הנידחת לא הייתה ולא עתידה להיות" (סנהדרין ע"א).

חכמים אלה קראו פרק זה (ודומיו) באופן שונה לחלוטין. מוות הוא העונש הראוי לנואפים ולנואפות ולעובדי המולך, אבל ברור וידוע שכאשר מוציאים להורג יש גם טעויות, ואי אפשר לעמוד אפילו פעם אחת מול אשמה של "נקי וצדיק אל תהרג" (שמות כג, ו, ורש"י שם. עם קום המדינה בוצע גזר דין מוות אחד במשפט שדה. הרב הראשי הרצוג הוביל את הדרשה שהתקבלה לביטול עונש המוות בישראל).

בפרק עצמו מפורש פתרון – "ואם העלם יעלימו עם הארץ (=בעלי הנחלות והכוח) את עיניהם מן האיש ההוא ... לבלתי קמית אתו – ושמתי אני [ה'] את פְּנֵי באיש ההוא ובמשפחתו, והכרתי אתו..." (יט, ד-ה).

דיני מוות נשארו ביד ה'.

ויקרא כא - כוהן בעל מום, במקדש?

כוהן בעל מום לא יכול להקריב למזבח ולשרת ככוהן בקודש (כא, יח-כא). אמנם, כוהן בעל מום יכול לאכול בקודשים (כא, כב-כג), ולפיכך יש לו מקום בקודש, אבל לעבוד ככוהן – אסור לו, ועבודה כזאת יש בה חילול הקודש. ברור מן הפרק הבא (כב, יט-כה), שמום בקרבן פוגם את הקרבן, בדומה למום בכוהן המקריב, אף שרשימות המומים שונות – "תמים יהיה לרצון" (כב, כא). הנביא מלאכי (א, ז-ח) קרא לכוהנים "בוֹזֵי שמי" מפני שהם מקריבים קרבנות עם מום, ושאל בהתרסה אם השליט (הפרסי) יסכים לקבל מנחה כזאת!?

בימינו אלה הולך ומשתנה היחס של החברה לבעלי מומים, במיוחד בזכות הטכנולוגיה והרפואה שמחוללות פלאים, ויש קושי הולך וגובר להבין ולקבל פסילת כוהן בעל מום.

עיון יסודי במקורות חז"ל ובית שני מלמד, ששאלת שילובם של בעלי מום כבר עלתה אז. טהרות בירושלים היו נעשות על ידי חרשים (תוספתא תרומות פרק א, א), וזו הייתה אחת הסיבות לפרישת כת קומראן מירושלים ומהמקדש (ראו 'מקצת מעשי התורה', בתוך: א' קימרון, מגילות מדבר יהודה – החיבורים העבריים, כרך ב עמ' 208).

רבי טרפון (שהיה כוהן בבית המקדש) העיד: "...ראיתי שמעון אחי אמי שהיה חָגֵר ברגלו והיה עומד ומריע בחצוצרות" (ספרי בהעלתך ע"ה), אלא שרבי עקיבא תיקן אותו והזכיר לו, שזה היה במעמד 'הקִהְלִי' ולא בשעת קרבן. רבי טרפון הודה לו בהתרגשות. חכמי ירושלים בימי בית שני (בניגוד לכתות שפרשו) מצאו דרכים מותרות לשילוב בעלי מומים, ונתנו להם מקום בקודש.

ויקרא כב - לא תכחיד

כמה מקומות במקרא מלמדים אותנו – על האדם לשמר את מיני החיות, אל לו להכחידם

האיסור לשחוט ביום אחד אם ובנה בבקר ובצאן, יחד עם ההוראה להשאיר ולד "שבעת ימים תחת אמו" (כב, כז-כח) מלמדים על כוונת התורה להגביל את החופש האנושי ביחס לבעלי חיים – רוב בעלי החיים אסורים באכילה (לעיל פרק יא), וגם אלה המותרים, שבני אדם מגדלים, אסור לפגוע בהם פגיעה חמורה וגורפת.

בהסבר האיסור כתב בספר 'החינוך' (אמור, לאו כז), שהשגחת ה' בעולם החי היא השגחה כללית לקיום המינים, ולכן מותר לשחוט ולאכול פרט בודד, אבל אסור לפגוע במשפחה שלמה, כמו בעץ עם ענפיו. על אותו הרעיון הוא חוזר בספר דברים (כב, ו-ז) במצוות שילוח האם מ"קן צפור" טרם לקיחת הבנים.

לא מדובר ברחמים על בעלי חיים ועל ילדיהם, כי אז היה צריך לאסור לקחת ולשחוט בכלל – לכן האומר (בתפילה) רחם עלינו כפי שריחמת על קן ציפור – "משתיקים אותו" (משנה ברכות ה, ג).

אכן מדובר בהגנה על קיום המינים בבריאה, כרצון הבורא. לכן חובה לשלח את האם שתוכל להביא לעולם צאצאים חדשים. מכאן, ששמירת המינים בטבע היא עיקרון חשוב במצוות התורה.

בדורות האחרונים, הציוויליזציה החרושתית והטכנולוגית מאיימת על קיומם של מינים רבים של בעלי חיים, ומאמצים עצומים נעשים להצלתם, אבל כמעט לא נשמע קול קורא בשם התורה להציל מיני חיות מהכחדה.

במקום שמשמידים משפחות שלמות של בעלי חיים בטבע, יש סכנה גדולה גם למין האדם, ולכל אדם.

ויקרא כג - זכר יציאת מצרים וחגיגת הכניסה לארץ

בפרקנו אנחנו נחשפים לפנינו חדשות של מועדים מוכרים מספר שמות ולמועדים חדשים שטרם נזכרו

זהו פרק המועדים "מקראי קדש" – שקוראים אותם קודש (בקידוש, בתפילה ובסעודה), ובו כל חגי התורה. שלושה חידושים יש בפרק:

1. העומר "ראשית קצירכם" (כג, ו), וספירת השבועות מהעומר עד הביכורים, כביטוי חגיגי של הכניסה לארץ. בספר שמות מודגשת יציאת מצרים, ורק בקיצור נזכרו חגי החקלאות הארצישראלית, הקציר והאסיף (שמות כג, טז; לד, כב). לעומת זה, בפרשת המועדים בספר ויקרא (כג) מודגשת יותר הכניסה לארץ, מהנפת העומר עד שתי הלחם "חמץ תאפינה, בפורים לה' " (כג, יז).

2. לכאורה במגמה הפוכה, הרגל השלישי כבר איננו רק חג האסיף החקלאי, הארצישראלי (שנזכר בשמות). מתחדש כאן חג הסוכות כזכר ליציאת מצרים (פרק כג, פסוקים לד, מב-מג), בדומה למאמץ הזיכרון שבספר דברים (ח), כדי שלא נשכח את דרך התלאות במדבר כאשר נזכה לשובע משפע הארץ הטובה, ולרווחה מהבתים הטובים שנבנה.

3. שלושה מועדי קודש "בהודש השביעי" (פרק כג, פסוקים כד, כו, לט), שלא נזכרו בספר שמות – יום התרועה – יום הכיפורים – שמיני עצרת.

אלה הם שלושה חגים של הלוח – ראש החודש הירחי של סוף וראשית השנה ("תקופת השנה", שמות לד, כב), יום החיתום של שנת השמש הקודמת הוא יום הכיפורים, ושמיני עצרת שהוא ראש השנה החקלאית בסיומו של חג האסיף אשר "בצאת השנה" (שמות כג, טז).

בלוח מועדים שבו משתלבים חודשי ירח עם עונות של חקלאות שמשית, השנה תמיד יותר ארוכה מ-12 חודשי ירח. ההפרש בין שנתיים ל-24 חודשי ירח הוא 22 יום, בדיוק התקופה של חגי תשרי (מא' בתשרי עד כ"ב בתשרי), אשר פותחים שנה חדשה ועם זה חותמים את השנה היוצאת.

ויקרא כד - עין תחת עין

כאשר בפרקנו כתוב עין תחת עין, פשט הכתובים הוא - ממש. עין תחת עין. חז"ל בחרו פירוש אחר

כאן מתחילה הסגירה של ספר ויקרא אל ספר שמות – חזרה לפרשיות המשכן עם שמן המאור ולחם הפנים – חזרה למשפטים עם משפט המקלל ודיני מכות – ובפרק הבא (כה) חזרה להר סיני.

בחזרה למשפטים בולטת הדגשת התורה – "ואיש כי יתן מום באדם, כאשר עשה כן יעשה לו... עין תחת עין... כאשר יתן מום באדם כן יתן בו" (כד, יט-כ).

יש הבדל יסודי בין הדין של "עין תחת עין" בספר שמות (כא, כג-כה), שם מדובר בהוצאת עין בפגיעה לא מכוונת באישה הרה, תוך כדי ריב ומכות בין שני אנשים חמומים, ובין מי שהתכוון לתת מום באדם אחר והוציא לו עין בפגיעה מכוונת.

קל להבין ש"עין תחת עין" במקרה הראשון, פירושו הפשוט הוא קנס של פיצוי, כי הוא לא התכוון להוציא עין. ואילו בפרקנו (ויקרא כד) – התורה חוזרת פעמיים על ההוראה לתת מום באדם שהתכוון ונתן מום בחברו.

"עין תחת עין" בתורה אכן פירושו ממון, אולם בפגיעה מכוונת התורה דורשת 'עין תחת עין ממש' (כדעת רבי אליעזר מכילתא משפטים, נזיקין פרשה ח', לפי גרסת כתבי יד, מהדורת הורוביץ), אלא שחז"ל (בבא-קמא פג ע"ב – פד ע"א; רמב"ם הלכות חובל ומזיק, פרק א' ב-ו) החילו את עונש הממון גם כאן, בניגוד לפשט, כנראה כדי להעדיף פיצוי לנפגע על פני סיפוק תחושת נקמה, ועל יסוד הפתח המפורש בתורה לשלם כופר (שמות כא, ל – ורק לא ברצח – במדבר לה, לא-לב, וכדעת רבי יצחק במכילתא).

ויקרא כה - הזדמנות של פעם ביובל

תחשבו איך היה נראה העולם אם הייתה נקודת אפס שאפשר להתחיל בה הכול מחדש

כאן מופיעה חוקת היובל כמודל אידאלי של חברה ישראלית, שבה יש לכל אחד שדה נחלה מאת ה' באדמת הארץ השייכת רק לה' לבדו. הוא שברא אותה, ושהנחיל אותה לישראל מכוח יציאת מצרים.

אי אפשר להפקיע נחלה זו, כי אדמת הארץ לא שייכת למלך ולא למדינה, אלא לאדם. כל מכירה של נחלה כזאת היא זמנית. בשנת היובל ישוב האדם אל אדמתו, וזוהי "גאולה" בלשון התורה (כה, כד). כך גם בכל עבד מישראל, שהיובל משחרר אותו וקורא לו "דרור" (כה, ו).

לכן, אין בפרק זה עניינים, דלים ואביונים, כי לכל אחד יש נחלה רשומה על שמו – גם אם "ימוד אחיד" (כה, לט, מו) וימכור את נחלתו, או את עצמו, ואפילו לגר תושב, ביובל הכול חוזר.

אולם חוקת היובל האידאלית כמעט ולא נשמרה. בספר דברים לא נזכר היובל בפירושו, ובכל מקום יש דלים ואביונים – "כי לא יחדל אביון מקרב הארץ" (דברים טו, יא) – רק אם ישמרו "את כל המצוה הזאת", והכוונה הרמוזה שם לחוקת היובל, אז יתקיים "כי לא יהיה בך אביון" (שם, ד-ה). גם היום, מדברים על שמיטה ומתווכחים עליה (כבר 133 שנה), אך לא על יובל.

יחד עם אידאל היובל יש בפרק אזהרות מוסריות לכל זמן ומקום –

איסורי הונאה בעסקאות, ולפי חז"ל (בבא-מציעא נח ע"ב; רמב"ם הלכות מכירה פרק יד, יב-יח) גם בדיבור, כי ההונאה איננה רק רמאות, אלא לחץ ופגיעה – הונאת ממון אפשר להשיב, ופגיעה בדיבור אי אפשר להשיב, ולכן נאמר: "ולא תונו איש את עמיתו ויראת מא-להיך" (כה, יז).

ויקרא כו - הארץ תמיד תמתין לשובנו

אנו נמצאים בקיבוץ גלויות פלאי שנמשך כבר 175 שנה, וכבר שבו לציון מיליוני יהודים מכל קצות העולם, דבר שלא קרה בכל ההיסטוריה, בשום מקום

הרמב"ן (בפירושו לויקרא כו טז, מ"ודע והבן") קרא בפרק זה נבואה מדויקת על גלות בבל, ש-70 שנותיה נחשבו כנגד השמיטות והיובלות שלא נשמרו בימי בית ראשון, כנבואה שנאמרה כאן, וכמסופר בסוף התנ"ך (שממת הארץ תהיה ריצוי וכפרה על "אשר לא שבתה בשבתתיכם בשבתתיכם עליה" (כו, לד-לה); וראו דברי הימים ב (לו, כא) – "למלאות דבר ה' בפי ירמיהו, עד רצתה הארץ את שבתותיה... למלאות שבעים שנה").

בקללות שבספר דברים (כח) קרא הרמב"ן נבואה מדויקת על חורבן בית שני, ושם אין חשבון שנים, אלא נבואת תשובה וקיבוץ גלויות באחרית הימים (דברים ד, כז-ל; ל, א-ג).

שני דברים טובים כתובים כאן בתוך תיאורי הזוועה – ה' לא ימאס בנו, ולא יכלה אותנו גם בגלות (כו, מד) – והארץ תישאר שממה ביד אויבינו (כו, לב), ותחכה לשובנו אליה.

שתי קללות בתורה התקיימו במדויק בשני החורבנות, ואנו נמצאים בקיבוץ גלויות פלאי שנמשך כבר 175 שנה, וכבר שבו לציון מיליוני יהודים מכל קצות העולם, דבר שלא קרה בכל ההיסטוריה, בשום מקום.

האם חזרנו בתשובה? האם הגאולה תלויה בתשובה (סנהדרין צז-צח)?

הרב יהודה אלקלעי (בחיבורו 'פתח כחודה של מחט', כתבי הרב אלקלעי [ירושלים תשנ"ה], כרך ב, עמודים 323-325; וראו בספרי נס קיבוץ גלויות [מהדורת תל-אביב תשע"א], עמודים 134-146) טען בתוקף שהתשובה המדוברת היא לשוב מהגלות לארץ, כי הגלות היא לא רק עונש אלא גם חטא, כפי שאמרו חז"ל בגמרא – "כל הדר בחוץ לארץ כאילו עובד עבודת אלילים" (כתובות קי ע"ב). רק אחרי השיבה לארץ תבוא גם התשובה לאהבת ה' ולמצוות התורה.

ויקרא כז - אנשים לא נמדדים בכסף

מעשה ברב צעיר ממני, שדרש בבית כנסת חשוב, וטען שהתורה קובעת ערך שונה לאיש, וערך שונה לאישה, שהרי מי שנודר 'ערך נפשות' לה', משלם על איש בוגר 50 שקל כסף – בדיוק כמו על שדה שעורים קטן למשך שנות היובל, אבל על אישה בוגרת, ישלם רק 30 שקל כסף (כז, ד-ה; טז). אחרי התפילה אמרתי לו, שהערך של משה ואהרן בני ה-80 ומעלה, הוא רק 15 שקלים, ושל מרים הנביאה רק 10 שקלים (כז, ז).

אין שום ערך כספי לא לחיי איש ולא לחיי אישה, ולא לחשיבותם כבני אדם, ואפילו לשדה בארץ אין ערך עצמי כי הוא שייך לה'. כל הערכים הכספיים הם רק של עבודה, ושל יבולים. ההבדלים בין הגילים, ובין איש לאישה בתורה הם הבדלים בערך הכלכלי של עבודתם בשדה (שאיננה זהה), ותו לא.

גם בעידן הפמיניסטי (יחסית) שאנו חיים בו, יש הבדלים רבים בשכר עבודה בין גברים לנשים, ולצערנו, אפילו בעבודה זהה.

אבל מדוע הפרק הזה כתוב כמו נספח, אחרי הברית, אחרי "החקים והמשפטים והתורות אשר נתן ה' בינו ובין בני ישראל בהר סיני ביד משה" (כו, מו)?

מורי ורבי הרב צבי יהודה קוק זצ"ל הסביר ששום אדם איננו חייב לנדור ולהקדיש. אלה מצוות שתלויות רק ברצונם של בני אדם, לעומת חוקי עריות, שבת ומועד, שביעית ויובל, שכולם חייבים בהם.

ספר ויקרא מסתיים כמו שהוא פותח – שום אדם אינו חייב להביא עולה ומנחה ושלמים (לפני 'תורות הקרבנות', מפרק ו), ושום אדם אינו חייב לנדור ולהקדיש – התורה פותחת לאדם מרחב חופשי לעבודת ה', לפי רצונו.

במדבר

במדבר א - צבא העם נוסד במדבר

איך מקימים צבא שהמספרים והפרופיל הצבאי הקובע התאמות לתפקידים צבאיים וליחידות לא מוחקים בו את השמות?

חומש 'במדבר' כתוב על הסדר אחרי 'ויקרא', אבל מבחינת התוכן ולוח הזמנים, 'במדבר' מקביל ל'ויקרא', ושניהם ממשיכים את 'שמות', כשני ענפים מגזע אחד – 'ויקרא' פונה פנימה אל הקודש; 'במדבר' פונה החוצה אל המחנה, אל עם ישראל לשבטיו.

בפרק הראשון מתואר המפקד לצבא ישראל, והעיקרון החוזר בו (2 + 12 פעמים בפרק) הוא "במספר שמות" – לא לספור בני אדם, כדי לעשותם חיילים 'יוצאי צבא' (כמקובל בצבאות העולם עד היום) – אלא לספור 'שמות' – כל חייל עם שמו הפרטי, ועם ייחודו האישי. 'מספר' ו'שם' הם שני רעיונות הפוכים ממש – השם מייחד את האדם מכל אדם אחר, ואילו המספר האישי עם המדים מפקיעים את פרטיותו והופכים את החייל לחלק מצבא, מסה של לוחמים שיוצרת כוח גדול לשם הכרעה במלחמה.

איך מקימים צבא שהמספרים, והפרופיל הצבאי הקובע התאמות לתפקידים צבאיים וליחידות (שהוא לדעתי המונח "כל יוצא צבא" בפרק), לא מוחקים בו את השמות? תשובת התורה – כל חייל מביא אתו את שייכותו למשפחה ולשבט – "תולדתם למשפחתם לבית אבתם" – הצבא בישראל הוא צבא העם והוא בנוי על השבטים למשפחותם.

בשום בית מדרש אין לימוד מסודר בנושא זה, אבל מכווני צה"ל הבינו עיקרון זה בתחושת עומק, וצה"ל שומר מכל משמר על הקשר של כל חייל למשפחתו – צה"ל הוא צבא (יחיד בעולם) שחי על חופשותיו, אפילו בזמן מלחמה. הייתי בעיר סואץ במלחמת יום הכיפורים במשך ארבעה חודשים, וחיל האוויר הנחית מטוסים מעבר לתעלה, בסיכון רב, רק כדי להוציא חיילים לחופשות, לשמירת הקשר עם הבית.

במדבר ב - היינו ונשארנו מאלתרים

בני ישראל כבר חוו מלחמות מיד בצאתם ממצרים, עם צבא פרעה שרדף אחריהם וטבע בים סוף ובמלחמה בעמלק ברפידים. המלחמות ההן היו חלק מעיצוב החירות של העם היוצא ממצרים, עוד לפני שהוקם צבא מסודר. גם בימינו, מלחמת העצמאות פרצה לפני שהוקם צה"ל, ובעול הקרבות הקשים ביותר נשאו לוחמי ההגנה והפלמ"ח המתנדבים.

המשימה הראשונה של הצבא במדבר לא הייתה קרבות ומלחמות אלא ארגון המחנה, עוד לפני המסע במדבר אל הארץ, לפי שבטים ודגלים, וסיום האנרכיה ששררה ככל הנראה מיציאת מצרים. המשימה החשובה של סדר וארגון במחנה עומדת במרכז הפרק, וחשיבותה עולה ככל שאנו מבינים את הפער העמוק בין עם ישראל לשבטיו ובין סדר וארגון.

המסע מים סוף לחורב והמלחמה בעמלק התנהלו כנראה בחיפזון ובארגון מאולתר – עד היום אנו נראים כך: מאלתרים פתרונות יצירתיים תוך כדי תנועה – כנראה עם לא משתנה גם אחרי אלפי שנות נדודים.

בהובלת הארגון מחדש של המחנה במדבר נתכבד שבט יהודה, שבט של מנהיגות טבעית מאז יעקב ובניו ועד נחשון בן עמינדב מנהיגו ביציאת מצרים ובמדבר, שחז"ל ייחסו לו את הובלת בני ישראל אל תוך ים סוף נוכח האיום החמור של מרכבות פרעה.

המפקד התנהל לפי סדר השבטים עם ראובן בראש ושמעון אחרי – רק גד נכנס במקום לוי – אבל בארגון המחנות והדגלים הוביל שבט יהודה ועמו שבטי יששכר וזבולון, ומכאן שינוי הסדר מפרק א לפרק ב.

במדבר ג - די לאנרכיה!

בחירתו של שבט לוי באה בתגובה לאנרכיה ששררה בעם מעת צאתם ממצרים

עבודת הקודש בעם ישראל הקדום הייתה נתונה בידי הבכורות, שקדושתם מבטן ייעדה אותם, ונס הצלת הבכורות ביציאת מצרים חתם את בחירתם – "קדש לי כל בכור פטר כל רחם בבני ישראל ... לי הוא" (שמות יג, ב).

היו למערכת זו שני יתרונות גדולים –

1. לכל משפחה בישראל היה 'כוהן' ובכל בית יכלו לעבוד את ה', ממש כפי שהקריבו קרבן פסח במצרים בכל בית, כשהמשקוף והמזוזות בפתח הבית הם מעין 'מזבח'. עבודת ה' עממית, משפחתית, ולא ריכוזית.
 2. בתוך המשפחה, אי אפשר היה לריב על 'הכהונה', כי הבכור נבחר משמים בלידתו, "פטר רחם". אמנם, לפעמים דווקא בן צעיר מתאים יותר ל'כהונה', אבל אז צפויים סכסוכים אין קץ.
- והנה עברה (רק) שנה מיציאת מצרים, וכבר ה' הפך את הכול, והחליף את הבכורות בשבט לוי, כחלק ממשכן מרכזי אחד. מדוע?

בפרק הקודם הסברנו שהארגון המסודר והמדוקדק בא בניגוד חריף לאנרכיה ששררה בפועל בשנה של יציאת מצרים, ככל הנראה. לכך צריך לצרף את חטא העגל שבו הגיעה האנרכיה לשיאים – בלי משה ויהושע ששהו בהר סיני ההנהגה התפרקה, לדעת חז"ל, המנהיג השני במחנה, חור משבט יהודה, נרצח, וחטא העגל היה גם מלחמת אחים שאהרן ניסה למנוע על ידי כך שנתן יד ליציקת עגל הזהב ולחגיגה סביבו. שלושת אלפים איש נהרגו במלחמה ההיא. אי אפשר היה להמשיך בלי ארגון מחדש.

הפתרון ההכרחי היה משכן אחד ריכוזי, ששבט לוי שומר עליו מסביב, וכל מי שקרב אל אוהל מועד היה צריך לעבור דרך המחנות של משפחות הלויים.

במדבר ד – בין בני לוי לבני ישיבות

מעט לעת שומעים על הדמיון בין בני לוי הפטורים מצבא לבני הישיבות. האמנם?

משפחות הלויים נחשבו חגורת הגנה דו-צדדית – הגנה על המשכן וכליו מפני ניסיונות חילול מבחוץ, ולא פחות מזה גם הגנה על בני ישראל מפני חרון אף ה', שכבר התפרץ לא רק בחטא העגל, אלא גם במותם של נדב ואביהוא בהקריבם "אש זרה".

ההגנה הכפולה מפני חילול ומניעת אסון הייתה נחוצה במיוחד בהתארגנות למסעות – המשכן בתור 'הר סיני נודד' עם האש הטעונה בו, מחייב שמירה יוצאת דופן בכל פירוק והקמה מחדש. אהרן ובניו יכסו בפרוכת את ארון העדות, קודש הקודשים, מבלי שייחשף כלל, ובני קהת יישאו את הכלים בכתף בזהירות ובכבוד הראויים. כיסויי הכלים יאפשרו לזהות את ארון העדות מרחוק בשל בגד התכלת הפרוש רק עליו מלמעלה.

אחריות הפיקוד בידי בני אהרן, אלעזר ואיתמר, שמות אחיהם ניצב לפנייהם תמיד כתמרור אזהרה מהבהב.

אם בצבא ישראל שירתו מגיל 20 ועד גיל 60, הרי בצבא העבודה של הלויים נדרשה סיבולת וכושר עבודה מיוחדים, שירתו "מבן שלשים שנה ומעלה ועד בן חמשים שנה" (פרק ד, פסוקים ג, כג, ל, לה, לו, מז), וכאשר אנו מוצאים בהמשך (ח, כד) שהלויים יבואו "לצבא צבא בעבדת אהל

מועד" כבר בגיל 25, הסבירו חז"ל שחמש שנים נמשכו ההכשרה והאימונים של הלויים לתפקידיהם המסוכנים והמפרכים.

מעט לעת אנו חוזרים ושומעים (גם לפי הרמב"ם), שבני הישיבות המקדישים את עצמם ללימוד התורה דומים לבני לוי שלא שירתו בצבא ישראל כי הוקדשו לעבודת אוהל מועד – הייתי קורא לבני הישיבות הקדושות להתנדב למשימות של חילוץ והצלת חיים בייחוד בשעת חירום, ובזה לזכות ולהתקרב למעלתם של בני לוי באמת.

במדבר ה - טיפול בגבר קנאי

אי אפשר לשמור על כל אישה מבעל קנאי, ואנו שומעים פעם או פעמיים בחודש במוצע על רצח נשים בידי בעליהן

"תורת הקנאות" (ה, כט) מטפלת באופן חריג ביותר בגבר שחושד באשתו בבגידה ומקנא לה מגבר זר, בין שזה קרה באמת ובין אם רק עברה עליו "רוח קנאה" (ה, ל; 'קנאה' היא כעס מתפרץ). הטיפול הזה חריג בתפיסת התורה מפני שאין עוד שום דין ומשפט בתורה, במקום שאין עדים ('ועד אין בה, והיא לא נתפשה'; ה, יג), שמביאים חשוד למשכן ומשקים אותו מ"מי המרים", אחרי שמחו לתוכם את הפרשה בתורה שבה כתוב האיסור שהוא חשוד בו. באמת, מדוע לא נוביל את כל החשודים בכל העברות לבדיקה כזאת?

הטיפול הזה חריג גם מפני שכתבת האלה והשבועה בשם ה' על ספר ומחיית הכתוב אל המים פירושה בהכרח מחיקה של שם ה' בשמו המפורש. זהו איסור חמור מאוד, שהתורה מפקיעה אותו כאן לצורך מיוחד במינו – מהו? להציל אישה מרצח!

למרבה הכאב, אי אפשר לשמור על כל אישה מבעל קנאי, ואנו שומעים פעם או פעמיים בחודש במוצע על רצח נשים בידי בעליהן – התורה אומרת לגבר: אל תרים יד על אשת בריתך. אם אתה חושד בה, תביא אותה אל הכוהן, ורק ה' ישפוט אותה. לכאורה, זהו טיפול באישה 'סוטה' (כלשון המשנה) – למען האמת, זהו טיפול בגבר קנאי.

בדיוק כך פירשו חז"ל את מטרת הפרשה (בניסוחם העדין) – "לעשות שלום בין איש לאשתו אמרה תורה: שמי שנכתב בקדושה ימחה על המים" (סוכה נג ע"ב). המעמד הזה הוא קשה ומשפיל לאישה, וחז"ל צמצמו אותו רק למקרים שבהם החשד הוא כמעט בטוח, אבל חובתנו העליונה לחפש כל דרך למנוע רצח נשים.

במדבר ו - את הכביסה המלוכלכת מכבסים בתוך המחנה

פרקים ה-ו נראים כשייכים לספר ויקרא, ובייחוד פרשיות האשם (ה, ה-י; מתאימה לסוף ויקרא פרק ה); תורת הקנאות (ה, יא-לא); ותורת הנזיר (והנזירה; ו, א-כא) – מה הביא פרשיות קרבנות אלה לחומש הפקודים והמסעות במדבר?

שילוח טמאים מן המחנה (ה, א-ד) מקומו ברור, כי רק בספר במדבר מתואר המחנה על מרכיביו השונים, אבל יתר הפרשיות נראות במבט ראשון כתקועות במקום לא מתאים. אבל כאשר מבינים ששני החומשים, ויקרא-במדבר, הם בעצם מקבילים, ושניהם ממשיכים את ספר שמות כשני ענפים מגזע אחד, אז התמונה מתבהרת.

איש או אישה (ו, ב) מעם ישראל, שרוצים לחיות כמו הכוהנים בקדושה ובטהרה, יכולים לנדור נזירות – שערם המגודל יהיה נזר על ראשם (ו, ט, יח) בדומה ל"נזר הקודש" של הכוהן הגדול (שמות כט, ו; לט, ל; ויקרא ח, ט), וגם ההרחקה שלהם מכל טומאת מת היא כמו ההרחקה של הכוהן הגדול (ויקרא כא, יא) – "כל ימי הזירו לה', על נפש מת לא יבא" (ו, ו-ז).

עם כל זה, הנזיר והנזירה נשארים ישראלים, ובמלאת ימי נזירותם הם יביאו את קרבנות הסיום, וישבו לאורח חיים רגיל – אין בתורה נזירות עולם כמו זו של שמשון ושל שמואל הנביא (ואין

בכלל 'נזירות' מחיי משפחה). לכן, פרשת הנזיר שייכת לסידור המחנות, למפקד ולדגלים שעיצבו במדבר חברה ישראלית מסביב למשכן ולאוהל מועד.

גם תורת הקנאות, שמטרתה הצלת אישה החשודה כסוטה מקנאת האיש, והבאת שלום למשפחה, איננה חלק מפרשת העריות (ויקרא יח), שהרי אין 'טקס' כזה לכל חשוד בגילוי עריות, והיא שייכת לפרשיות החברה הישראלית שהתעצבה במדבר.

במדבר ז - מה זה השעמום הזה

"ויהי ביום פלות משה להקים את המשכן" (ז, א) – מוכיח היטב את דרכנו לפרש את 'במדבר' כמקביל ל'ויקרא', כי הקמת המשכן היא הפרק האחרון בספר שמות (מ), שממנו מסתעפים שני החומשים המקבילים. והנה קרבנות הנשיאים לחנוכת המזבח מפורטים בפרקנו זה, בעוד שבעת ימי המילואים של הכוהנים מתוארים בחומש 'ויקרא' (ח). כי הנשיאים מקריבים בשם שבטי ישראל החונים סביב למשכן, ואילו הכוהנים עובדים בקודש פנימה.

בחומש 'ויקרא', שעיקרו 'תורת כוהנים', לא נזכר דבר על קרבנות הנשיאים ובחומש 'במדבר', שעיקרו עם ישראל לשבטיו החונה מסביב, לא נזכר דבר על ימי המילואים, אף שלפי פשט הכתוב הם התחילו **שניהם באותו היום** – אחד בחודש הראשון בשנה השנית ליציאת מצרים (בלשונונו, א' בניסן).

אמנם, לרוב הדעות בעולמם של חז"ל, ימי המילואים התחילו בסוף חודש אדר, ו"היום השמיני" היה ראש החודש הראשון, אבל החפיפה שנותרה בין קרבן נחשון בן עמינדב ובין "היום השמיני" שלא נאמר עליה דבר, מוכיחה את שני המבטים – פנימה וחוצה.

בתוך הפרק הזה (הארוך בתורה) שורר שוויון מוחלט ומובלט בין השבטים – התורה מביאה בפירוט 12 פעמים את קרבן הנשיאים לפי הסדר, בסגנון 'משעמם' (לפי דרך התורה, די היה להביא את רשימת הנשיאים, ופעם אחת את הקרבן המפורט, ולכתוב בסיכום 'כן הקריבו הנשיאים לחנוכת המזבח, נשיא אחד ליום לחנוכת המזבח').

הסיבה הנראית לעין היא דווקא צעקת השוויון בין כל שבטי ישראל מול המתחים, הקנאות, היריבויות והפילוגים בין השבטים השונים עם כל השונות שבהם, בין בני לאה לבין בני רחל, בין בני הגבירות לבני השפחות – כולם שווים – עם ישראל אחד.

במדבר ח - מנהיגות שצומחת מבפנים

לאחר הכוהן ולבניו, נוסף על משמרתם בפירוק המשכן "בנסע המחנה" (ד, ה, טו), נשמרו בספר במדבר שני תפקידים – לברך את בני ישראל בשם ה' (ו, כב-כז) ולהעלות את הנרות במנורה (ח, א-ד) – ברכה ואור למען עם ישראל.

שבט לוי בכללו בא משבטי ישראל והחלפת הבכורות בהם מוכיחה שהם הובדלו ונתמנו "מתוך בני ישראל, לעבד את עבדת בני ישראל ולכפר על בני ישראל, ולא יהיה בבני ישראל נגף, בגשת בני ישראל אל הקדש" (ח, יט) – חמש פעמים "בני ישראל" בפסוק אחד ושש עשרה פעמים בפרשייה כולה. לכן, נציגות מוסמכת של הזקנים (כנראה), סמכה ידיים על ראש הלוויים במעמד כניסתם לתפקידיהם – "והקרבת את הלוים לפני ה', וסמכו בני ישראל את ידיהם על הלוים" (ח, י) – הבדלתם באה מכוח עם ישראל ולמענו.

לפיכך גם ברור מקומם של הלוויים יחד עם בני ישראל החונים סביב למשכן, בחומש במדבר, ולא עם ימי המילואים של תורת כוהנים בחומש 'ויקרא'.

רק כאשר יפרוץ המרד של קורח ועדתו, ו-250 "נשיאי עדה" (טז, ב) יערערו על הבדלת הלוויים למשמרת הקודש, ויתבעו את זכותם הראשונית להקטיר קטורת לפני ה'. רק אז יוגדר שבט לוי

מחדש כשטו של אהרן "שבת אביך" (יח, ב), שיילוה אל הכהנים במשמרת הקודש. אז גם תוגדר מחדש עבודת הלוויים כ"עבדת אהל מועד", "משמרת הקדש" ו"משמרת המזבח" (יח, א-ז), ושם ייזכרו "בני ישראל" רק פעמיים, כי עדיין עבודת הלוויים מכוונת לשמור "את משמרת הקדש ואת משמרת המזבח, ולא יהיה עוד קצף על בני ישראל" (יח, ה).

במדבר ט - משולחן הסדר איש בל ייעדר

פסח הוא כמו מפקד שייכות וזהות כחלק מעם ישראל וכך מבינים אותו עד היום גם בני העדות 'החילונית'

'פסח מדבר' איננו חלק של הקמת המשכן, והוא כמו התחלה עצמאית לדבר ה' "אל משה במדבר סיני", בדיוק שנה אחרי הציווי על פסח מצרים. 'פסח מדבר' עוד איננו 'פסח דורות', זמנו יגיע רק "כי תבאו אל הארץ..." (שמות יב, כה; וכן יג, ה-ו).
לכן גם לא נזכר ב'פסח מדבר' חג מצות כלל. אין משמעות לאיסורי חמץ של שבעת הימים במו, שהוא דגן שמים, ורק בארץ קציר ותבואה יש גם חמץ ומצה.

אמנם, מצות ומרורים הצמודים לקרבן פסח נהגו ב'פסח מדבר' כמו במצרים, אך לא איסורי החמץ של שבעת הימים, שהם בתורה חלק בלתי נפרד ממצוות הכניסה לארץ.
מתוך חוקת הפסח לא נזכרה כאן חובת המילה, והאיסור "וכל ערל לא יאכל בו" (שמות יב, מח). זה מתקשר עם הכתוב על 'פסח גלגלי' בספר יהושע (ה, ג-ז), שבני ישראל לא מלו במדבר בדרך (כנראה, מפני הסכנה בחום ובטלולי הדרך).

מה מיוחד כל כך בפסח, שחייב לעשות 'פסח מדבר', וגם 'פסח שני'?

פסח הוא כמו מפקד שייכות וזהות כחלק מעם ישראל וכך מבינים אותו עד היום גם בני העדות 'החילונית' – לכן יש 'פְּרַת' על מי שלא יעשה "את הפסח במועדו" (ט, ב-ג, יג).
לכן, ה"טמאים לנפש אדם", שלא יכלו להיטהר ולעשות פסח "ביום ההוא" (ט, ו), חרדו שמא הם לא ייחשבו חלק מעם ישראל המתלכד בזיכרון הפסח – "למה נִגְרַע לבלתי הקריב את קרבן ה' במעדו בתוך בני ישראל" (ט, ז).

תשובת ה' עם הפתח לפסח שני, באה לכלול אותם בתוך בני ישראל, מבלי לפגוע בהלכות הטהרה.

במדבר י - לא סומך על הענן

משה מפציר בחובב "אל נא תעזב אתנו", כי חובב מכיר היטב את דרכי המדבר. האם משה לא יכול לסמוך על הענן? האם קרה משהו בלתי צפוי?

כל הפרקים הראשונים הם מבואות לפרק הזה, האחוז בפסוקים האחרונים של ספר שמות – חוצרות התרועה משלימות את "הַעֲלוֹת הָעֵנָן" בתקיעת תרועה אנושית.

והנה אנו קוראים על שיחה קצרה ומפתיעה בין משה "לחֶבֶב בן רעואל המדיני חתן משה" (י, כט-לב). משה מפציר בחובב "אל נא תעזב אתנו", כי חובב מכיר היטב את דרכי המדבר "והיית לנו לְעֵינָיִם" – האם משה לא יכול לסמוך על הענן? האם קרה משהו בלתי צפוי?

בנשימה עצורה אנו ממשיכים לקרוא – "ויסעו מהר ה' דרך שלשת ימים, וארון ברית ה' נסע לפנייהם דרך שלשת ימים לתור להם מנוחה; וענן ה' עליהם יומם בנסעם מן המחנה" (י, לג-לד), הכול הפוך מכל מה שקראנו בהכנות למסע וביציאה אליו. לא הענן מוביל, לא הארון בתוך המחנות – הארון מוביל (כמו ביהושע ג, במעבר הירדן), ותר להם מנוחה (ממה?) בעוד הענן מגן עליהם – מה קרה?

אכן חז"ל הבינו שהייתה כבר כאן "פורענות ראשונה" (שבת קטז ע"א) אלא שהם ביקשו להבין למה זה קרה ("ויסעו מהר ה' – שברחו כתינוק הבורח מבית הספר"), ולא הסבירו מה קרה שם. ואילו אני, כישראלי, חייב להבין מה קרה, ומשאיר לה' את השאלה למה.

לדעתי, עמלק שנלחם עם ישראל ברפידיים בסמוך לחורב, חזר ותקף אותם כשיצאו למסע מהר חורב והמסע החגיגי השתבש לחלוטין. כשם שזוכר סיפורו של יתרו אחרי מלחמת עמלק הראשונה, כך היה המדיני "לענינים" למשה ולישראל אחרי הפורענות, והארון היוצא למלחמה הוביל בחיפוש מנוחה מן הקרב המפתיע.

לכן חותם הפרק בשירת התפילה של הארון הנוסע למלחמה, והשב למנוחה עם "רבבות אלפי ישראל" (י, לו).

במדבר יא - מי מעז לחשוף את חולשתו של המנהיג

הפער העמוק בין התכנית של מסע דגלים מסודר ומאורגן ובין המציאות הקשה של הנהגת עם במדבר, נחשף בפרק במלוא עצמתו, עד כדי אבדן עשתונות של משה. משה ידע להגן על עם ישראל בחטא העגל, וידע להגן עליהם בחטא התיירים-המרגלים, אבל מול תאוות הבשר, עם הגעגוע לגלות וזכירת "הדגה אשר נאכל במצרים חנם" (יא, ה). בתוך גן הירק המצרי, משה הרים ידיים, אבד כוחו לשאת לבדו "את משא כל העם הזה", עד כדי כך שביקש – "הרגני נא ה'לג, אם מצאתי חן בעיניך" (יא, טו) ובהמשך גילה חוסר אמון כלפי ה' על הסיכוי להמציא לעם שלם בשר לחודש ימים.

יותר מכל הניסים והנפלאות, גדול הפלא בעובדה שסיפור כזה על גדול הנביאים נכתב בתורה – מישהו מכיר צדיקים וחכמים שיכתבו כך על 'הרב הגאון'? על 'פוסק הדור'? על 'אדמו"ר'? מישהו מכיר רופאים, מדענים, שופטים, מנהיגים, אנשי רוח, שיכתבו כך לא על מי שמתנגדים לו בחריפות, אלא על הדמות הנערצת עליהם? על מי שעומד בראשם? רק 'תורה מן השמים', שחותם האמת עליה, חושפת בלא מורא את השבר – ומה התיקון? אין הנהגת יחיד. גם לא של משה רבנו.

אוהל מועד שוב הוצב מחוץ למחנה (כמו בחטא העגל, שמות לג, ז-יא), משה יצא אליו עם 70 הנבחרים להשתתף בהנהגה וה' יאציל עליהם מרוחו בנבואה, כדי שמשה לא יעמוד לבדו. ובמקביל, רוח מאת ה' הביא את להקות השלו – מי שרוצה בשר יקבל בשר, ומי שרוצה נבואה יקבל נבואה, ושניהם יבואו מרוח ה'.

במדבר יב - האם יש גבול לחופש הדיבור?

כשמשה שותק ונמנע מהתערבות ופגיעה בחופש הדיבור, יש מי שעושה בשבילו את העבודה

פעמיים הביע משה את דעתו הנחרצת ונמנע התערבות ופגיעה בחופש הביטוי – בראשונה, כאשר אלדד ומידד התנבאו במחנה (יא, כו), ודבריהם נחשבו כמרד בהנהגת משה עם 70 הזקנים עד שאמר יהושע בן-נון "אדני משה כלאם", ומשה הגיב ואמר שאין צורך להגן עליו, והלוואי יהיו "כל עם ה' נביאים כי יתן ה' את רוחו עליהם", גם אם יאמרו על ההנהגה דברים קשים.

בפעם השנייה, שתק משה מול הביקורת החריפה שהטיחה בו מרים אחותו באוזני אהרן אחיו והתורה מעידה עליו שהוא לא יגיב ותמיד יספוג בדממה, כי "האיש משה עניו מאד, מכל האדם אשר על פני האדמה" (יב, ג).

אבל כאן ה' התערב ושם גבול מוסרי לחופש הדיבור – לא הכול מותר! יש דיבור שה' יעניש עליו, ודווקא כאשר המנהיג שותק, כי אינו יכול להגיב.

מדוע נענשה מרים?
לפי הבנת חז"ל, מרים רצתה דווקא להגן על ציפורה הכושית-המדיינית, שמשה אחיה לקח, ועזב בגלל נבואתו ותפקידו, וכך הסבירו חז"ל את הקשר בין "האשה הפשית אשר לקח" (יב, א) ובין הטענה שגם הם ("אהרן ומרים" – יב, ה) נביאים, והם לא פרו ממישה וממשפחה.

לפי הדברים החריפים בתגובת ה' נראה שמרים עברה את גבול המותר, כשהציגה את עצמה ואת אהרן אחיה כנביאים-מנהיגים לא פחות ממשה. ה' לא הגיב על פרשת האשה, אלא על היומרה בנבואה ועל הפגיעה במשה ובמעמדו כנביא-המנהיג.
ואילו משה – לא רק ששתק על הדיבור נגדו, אלא שהתפלל מיד לטובת אחותו שפגעה בו, בלי שום חשבון. העונש היה רק מיד ה'.

במדבר יג - מה באמת ביקש העם לבדוק?

בפרשה זו אין 'מרגלים' ואין 'ריגול' – רק 'תיירים' שנשלחו על ידי משה "לתור את ארץ כנען" (יג, יז) – אבל מדוע נשלחו ומי ביקש זאת?

על כך יש לכאורה מחלוקת בין התיאור כאן בספר במדבר – ה' ציווה למשה לשלוח תיירים, 12 נציגי שבטים "ראשי בני ישראל" (יג, ג) – ובין התיאור בספר דברים (א, כב), שם משה תיאר את בקשת העם – "ותקרבון אלי קלכם, ותאמרו: נשלחה אנשים לפנינו ונחפרו לנו את הארץ, ונשוב ואתנו דבר, את הדרך אשר נעלה בה, ואת הערים אשר נבא אליהן". גם שם נשלחו 12 נציגי שבטים, שעלו "ויגלו אתה" (שם, כד).

"שלח לך" או "נשלחה" ה' ציווה? או העם ביקש? 'תיירים' או 'מרגלים'?

מי שמוכן להעז ולראות בשני תיאורים שונים בתורה, לא שתי גרסאות אלא שני פנים של סיפור אחד, מוזמן להצעה הזאת:
המשברים שתוארו לעיל (ארון יוצא למלחמה, מתאוננים, מתאוונים, מרים) יצרו בעם חרדה וחוסר אמון ביחס לתכנית העלייה לארץ.

הבקשה הלגיטימית לשלוח מרגלים כדי לדעת באיזו דרך כדאי לעלות ומאיזו עיר תיפתח המלחמה היא מוזרה, כי ריגול כזה הוא לא נושא למחאה ציבורית. שולחים אליו בחשאי כמה מקצוענים (כמו שעשה יהושע) ולא משלחת רשמית ומוכרת.

לכן, בקשת הריגול הייתה רק כיסוי לשאלה האמתית שהחרידה אותם – "ומה הארץ אשר הוא ישב בה הטובה הוא אם רעה" (במדבר יג, יט) – צו ה' למשה חשף את מה שהסתתר בלבבות העם, והעמיד אותם למבחן.

במדבר יד - המעפילים שנולדו בזמן הלא נכון

חלק גדול מההתנגדות החרדית לציונות, כולל לצה"ל, נשענת על פרשת 'המעפילים', שלא ארון ה' מוביל אותם, גם אם הם מדברים בשפה של מאמינים

הסיכוי היחיד לעלות לארץ מדרום היה בהפתעה גדולה. חודש ימים בקברות התאוה ועוד 40 יום למשלחת 'תיירים', צמצמו מאוד את הסיכוי. נפילת המורל והבכי סתמו את הגולל. גם אחרי 40 שנה לא יצליחו בני ישראל להבקיע ולעלות מדרום, ויידרש מסע מפרך ואיגוף מפתיע ממזרח אל עבר הירדן.

אולם בעם ישראל היו רבים שלא השלימו עם הגזרה הזאת, והם התאמצו להפוך את 'הקערה על פיה' – 'חטאנו לה' (אבל) אנחנו נעלה ונלחמנו ככל אשר צונו ה' א-להינו" (דברים א, מא) –

"וַיַּעֲפֹלוּ לַעֲלוֹת אֶל רֹאשׁ הַהָר" (במדבר יד, מד). הם נכשלו ונחלו תבוסה. ה' לא הושיע אותם "וַאֲרוֹן בְּרִית ה' וּמֹשֶׁה לֹא מָשׁוּ מִקֶּרֶב הַמַּחֲנֶה".

לדעתי, הם לא ויתרו, וחזרו ועלו פעם אחרי פעם – לוחמי דור המדבר ("אנשי המלחמה", דברים ב, יד-טז) מתו בניסיונות הנואשים לפרוץ אל הארץ מדרום. רק רמזים נשארו בתורה למלחמות 'המעפילים'. לדעתי, חלק גדול מההתנגדות החרדית לציונות, כולל לצה"ל, נשענת על פרשת 'המעפילים', שלא ארון ה' מוביל אותם, גם אם הם מדברים בשפה של מאמינים.

גם רבים מהציונים חשבו כך, וכך שרו – אל ראש ההר – אל ראש ההר – הדרך מי יחסום לפדויי שבי... העפילו, העפילו, אל ראש ההר העפילו...

רק דמות אחת בכל 'עולם התורה' – ר' צדוק הכהן מלובלין (צדקת הצדיק מו), כתב שהמעפילים צדקו, רק שהשעה לא הייתה בשלה לכך. ולכן אמר משה: "והיא לא תצלח" (יד, מא) – וכתב ר' צדוק – "אבל לפעם אחרת תצלח... והוא זמננו זה, שהוא עקבתא דמשיחא".

ההעפלה הציונית הצליחה, ברוך ה', ונבואתו של ר' צדוק הכהן הוכחה כאמת.

במדבר טו - פריקת עול כללית

פרק המצוות הזה קשור לסיפור על חטא 'התיירים', לכן הוא פותח במצוות התלויות בכניסה לארץ (נסכים לקרבנות, תרומת חלה), ומסיים באזהרת הציצית – "וְלֹא תִתְּוֹרוּ אַחֲרַי לְבַבְכֶם וְאַחֲרַי עֵינֵיכֶם" (טו, לו). כלומר: אל תשאלו על הארץ – "הטובה היא (בשבילי) אם רעה" – השאלה של 'התרים את הארץ' (יד, ו) ושל שולחיהם.

באמצע הפרק יש פרשיית חטאת, שלכאורה שייכת ל'ויקרא', אולם הרמב"ן בפירושו הסביר את הקשר – מדובר בפריקת עול כללית של "כל אשר צוה ה'" (טו, כב-כג), כמו שרצו הבוכים שאמרו "נִתְּנָה רֹאשׁ (=מנהיג אחר) וְנִשְׁבְּחָה מִצְרִימָה" (יד, ד).

לפי פירוש הרמב"ן, קהל גדול מישראל – אם חלילה יחליט לעזוב את התורה בכלל – הוא 'קהל שוגג' (ראו מאמרי 'קהל שוגג' על פי הרמב"ן ועוד, באתר שלי, וורק יחיד יכול להיחשב כמי שעושה "בְּיַד רָמָה" (טו, לו). כי יש כאן בתורה, באלה שעזבו את התורה בכללה, 'קהל שוגג', יחיד שוגג, ויחיד שיעשה "ביד רמה", ואין בפרשה קהל מזיד.

מתוך ההקשר, ברור שהאיום להכות בדבר את העם כולו בגלל חטא 'התיירים' הוא איום לקהל מזיד, אלא שתפילת משה הסירה את האיום לדורות. וכך מתקשרים פסוקי הסליחה בסיפור 'התיירים' עם פסוקי הסליחה בפרק, והם עומדים יחד ביסוד התפילות שלנו ביום הכיפורים.

תפילת משה: "סָלַח נָא לַעֲוֹן הָעָם הַזֶּה כַּגֹּדֶל חַסְדְּךָ וְכַאֲשֶׁר נִשְׁאַתָּה לָעָם הַזֶּה מִמִּצְרַיִם וְעַד הַנְּהַ" (יד, יט); תשובת ה' למשה: "סָלַחְתִּי כְּדַבַּרְךָ" (יד, כ). פרשיית השגה לדורות: "וְנִסְלַח לְכָל עֲדַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְלִגְרַם הַגֵּר בְּתוֹכְכֶם כִּי לְכָל הָעָם בְּשִׁגְגָה" (טו, כו).

במדבר טז - קואליציה לא יציבה

הקואליציה של קורח הכילה קצוות הפוכים – דתן ואבירם מאסו בהנהגת משה שסיבך את העם במדבר ללא תקווה נראית לעין, אחרי שהוציא אותם "מארץ זבת חלב ודבש" (במצרים היו דגים וירקות, אבל ודאי לא "חלב ודבש"), במקום להביא אותם לארץ כזאת (טז, יג-יד).

250 נשיאי עדה מישראל מאסו באהרן ככהן גדול ורצו לחזור ל'דמוקרטיה פולחנית', כמו ביציאת מצרים, כשכל אחד יכול להיות כוהן, ולהקטיר קטורת לפני ה'. קורח עצמו (משבט לוי) ראה את עצמו מנהיג מתאים יותר מצמד האחים משה ואהרן, והוא היה החיבור היחיד בין המתנגדים להנהגת משה ובין המתנגדים לכהונת אהרן. לא היה בסיס של אמת לקואליציה הזאת.

ברגע שמשה זימן את קורח ועדתו מול אהרן למבחן המחנות, התפרקה הקואליציה המורדת, כי דתן ואבירם סירבו לבוא – מבחן המחנות נראה להם כניקור עיניים (טז, יד) נוסף מבית מדרשו של משה, שידע לעשות אותות ומופתים, אך לא הביא את העם אל הארץ המובטחת. כך נוצרו שני מוקדים נפרדים – משה הלך אל דתן ואבירם, בשעה ש-250 הנשיאים עלו להקטיר עם אהרן. המקטירים באש נאכלו באש ה', ונשארו לדורות כאות אזהרה (טז, לה; יז א-ה). דתן ואבירם שמאסו בארץ נבלעו בארץ, ברעש האדמה שהתחולל כ"בְּרִיָּאָה וּבְרִיָּאָה ה'" (טז, ל), לא כאות או מופת מידי של משה.

וקורח עצמו מה קרה לו?
בסיפור שבתורה הוא 'נעלם', אבל אמרו במדרש (במדבר רבה פרשה יח, יד) שהוא גם נשרף באש וגם נבלע בארץ, כי רק הוא חיבר באמת בין שתי הקבוצות ההפוכות בכול.

במדבר יז - מה שגרם להתפרצות

'מפלגת' דתן ואבירם נבלעה בפי הארץ ונמחקה. אבל 'מפלגת' הקודש, מקריבי הקטורת המשיכה להיאבק, והאשימה את משה ואהרן – "אַתֶּם הַמֵּתֵם אֶת עַם ה'" (יז, ו) כי הם הציעו את מבחן המחנות, שבו נשרפו 250 נשיאי עדה. תפילתם של משה ואהרן ביום הקודש ("הַאִישׁ אֶחָד יִחַטֵּא וְעַל כָּל הָעֵדָה תִּקְצָף", טז, כב) נחשפה באי אמת, כי המונים עדיין נאבקו נגד כהונה משבט אחד, והטענה "כי כל העדה כָּלֶם קְדוּשִׁים וּבְתוֹכָם ה'" (טז, ג) המשיכה להישמע ולהדהד.

דבר ה' הראשון למשה בהר סיני – "וְאַתֶּם תִּהְיוּ לִי מִמְּלַכְתּוֹ פְּהִנִּים וְגוֹי קְדוֹשׁ" (שמות יט, ו) מוכיח שיש צד של אמת בטענה זו, וכך אנו למדים גם מקדושת הבכורות מיציאת מצרים. כבר אמרנו לעיל (פרק ג ופרק ח) שהחלפת הבכורות בשבט לוי הייתה מסקנה הכרחית בגלל האנרכיה שהשתררה בתחום הפולחן, אשר הגיעה לשיאה בחטא העגל. אולם המהפך אל בחירת שבט לוי וקדושתו, ושמירת המשכן והקודש רק בידו, לא נתקבלו בקלות ופרקנו (יז) מוכיח זאת. המאבק נמשך ויחד עמו האסונות וההצלה. אולם מתי התחולל המרד של קורח ועדתו?

ר' אברהם אבן עזרא (בפירושו לטז, א) טען שהמרד פרץ כבר בסיני, בזמן החלפת הבכורות בלויים, כי לדעתו אין שום היגיון באיחור המרד הזה למדבר פארן. הרמב"ן (שם) טען מולו כי במדבר סיני, למרות חטא העגל, היה משה בשיאו והמרירות נדחקה אולם אחרי גזרת 40 השנה במדבר התפרץ הכול, ודתן ואבירם יוכיחו שטענו כי משה נכשל בהבאתם לארץ. לכן, פרץ אז גם המרד נגד בחירתו של שבט לוי.

במדבר יח – האם נידונו הלויים לעוני

מקומם ומעמדם של הכוהנים בקודש איתן כל עוד יש מקדש אחד לעם ישראל כולו. במצב לא אידאלי מעמדם של הלויים מסובך

בניגוד לרוב ה'כהונות' בעולם, האידאל של התורה בבחירת שבט לוי, מתבטא בהרחקתם מנחלות קרקע בארץ – השבטים הלוחמים ינחלו את הארץ שעליה לחמו, ושבט לוי יוקדש לעבודת הקודש. שעיקרה בתורה היא שמירה והגנה כפולה – על הקודש וגם על בני ישראל מאש הקודש שעלולה להתפרץ (כמו בנדב ואביהוא, כמו ב-250 הנשיאים מקריבי הקטורת).

במקום נחלה בארץ יקבלו הכוהנים את קודשי הקרבנות, ואת התרומה מראשית הדגן, התירוש והיצהר, את הביכורים והבכורות, את החרמים ואת "תרומת הקדשים" (יח, יט) מקרבנות השלמים. מקומם ומעמדם של הכוהנים בקודש נראה כאן איתן, כל עוד יש משכן (או מקדש) אחד

לעם ישראל כולו. אולם, אם יקומו מקדשי במות רבים, יתערער גם בסיס הכהונה, כמו שקרה בפועל. מעמדם של הלוויים מסובך בהרבה.

ברגע שיתבטל הצורך בפירוק המשכן ובהקמתו מחדש, צפויה בעיה לשבט לוי. גם בתפקידי הקבע שלו – הלוויים כמשוררים נזכרו בדברי הימים (א, טו למשל), אך לא נזכרו בתורה. ואכן, במצב הראלי המתואר בספר דברים יופיע הלוי, כאחד האביונים בשער, שחובה לעזור לו בצרתו, כי האידאל שבפרקנו לא התקיים.

הפתרון בפרקנו הוא 'מעשר לוויים' ('מעשר ראשון' בלשון חז"ל). החקלאי המגדל אינו עושה טובה בנתינת מעשר משלו ללוי, כי זה לא שלו. זהו פיקדון בעבור הלוי "חֲלָף עֲבַדְתָּם אֲשֶׁר הֵם עֲבָדִים אֶת עֲבַדְתָּ אֹהֶל מוֹעֵד" (יח, כא).

לכן המעשר איננו קודש, הוא נאכל בכל מקום, הוא נחשב "כדגן מן הגרן וכמלאה מן היקב" (יח, כז), וזאת הסיבה, שחייבים להפריש ממנו 'תרומת מעשר' ('מעשר מן המעשר', יח, כז), כי הוא היבול של נחלת הלוי במקום נחלה בארץ, שאין לו.

במדבר יט - איך מסכמים 38 שנים של מוות

בתורה, כאשר אין מילים לבטא את מות דור המדבר – אין מילים – אין נבואה למשה – אין פרשיות בתורה – 38 שנה

הטהרה מטומאת מת שונה מכל פרשיות הטהרה, וגם המיקום שלה תמוה. כל הטמאים טובלים במים – מעיין או מקווה, נחל או ים – ונטהרים. רק טומאת מת מחייבת הזאה מאפר פרה אדומה תמימה.

הרגש הטבעי ממאן להשלים עם המוות, עם פְּרֻדָּה לנצח – איך אפשר להיטהר מטומאת מת? – לא בטבילת טהרה במים, אלא רק בדרך חריגה, סתומה, כמו המוות עצמו.

מקומה הטבעי של פרשה זו בספר ויקרא, אחרי מות שני בני אהרן במשכן, "ביום השמיני". יש כמה נקודות מפגש בין פרשה זו לפרשת הכפרה עם שני השעירים, וביחוד בין פרה אדומה לשעיר המשתלח.

לדעתי, פרשה זו הועברה לספר במדבר כדי לספר את סיפור 38 השנים, מות הדור של יוצאי מצרים. הסיפור עצמו לא סופר – איך דור שלם מת במדבר בגזרת 40 השנה.

ח"נ ביאליק יצא מגדרו והביע את מחאתו ב"מתי מדבר". סבל הדורות נראה בעיניו כבד הרבה יותר מכל חטא אפשרי.

אצלנו – כאשר אין מילים לבטא את גודל השבר, מתחילים לשפוך מילים. בתורה, כאשר אין מילים לבטא את מות דור המדבר – אין מילים – אין נבואה למשה – אין פרשיות בתורה – 38 שנה.

במחצית הראשונה של ספר במדבר, מתוארת השנה השנייה ליציאת מצרים, ההכנות והמסע מהר סיני עד גבול הארץ, בקדש ברנע.

במחצית השנייה – מפרק כ – מתוארת שנת ה-40 והמסע לעבר הירדן. במקום סיפור על 38 שנים של "מתי מדבר" הציבה התורה את הטהרה מטומאת מת, כגשר מטהר בין יוצאי מצרים ובין הדור שייכנס לארץ, ושנת ה-40 נפתחה במות מרים הנביאה.

תמוה וחריג, אבל אפשר להיטהר אפילו מטומאת מת.

במדבר כ - הגיע הזמן להתבגר

דרך האמונה על ידי נסים, אותות ומופתים מתאימה לנפש ילדותית, ועם ישראל ביציאת מצרים היה עם-תינוק. אבל משה לא הפנים שהתינוק גדל

ביציאת מצרים ברפידים (שמות יז) היכה משה בסלע ויצאו מים, וזה נחשב לנס. המריבה והתלונה של בני ישראל נענו, ו"יש ה' בקרבנו".

בפתח שנת ה-40, בהתחלת היציאה מן המדבר, הפכו "מי מריבה" לחטא משה ואהרן – כישלון ומניעת כניסתם לארץ האבות.

מדרש חז"ל המובא ברש"י פירש את החטא בהכאה בסלע, כי ה' אמר לדבר אל הסלע. אבל בפרשה המקבילה בספר שמות, המכה בסלע הייתה הנס, וכאן הפכה לחטא?

דרך האמונה על ידי נסים, אותות ומופתים מתאימה לנפש ילדותית, ועם ישראל ביציאת מצרים היה עם-תינוק. אימא ואבא צוחקים לתינוק והוא צוהל, אך ברגע שהם נעלמים הוא בוכה. עם-תינוק רואה נסים ושר שירה, אך כאשר הוא צמא ורעב הוא בוכה ומתלונן. התגובה היא מיידיית. כל קושי הוא משבר, משבר אמוני.

אדם בוגר מתנהל על פי כוח הדיבור, שלו ושל אלה שמשפיעים עליו. עם-בוגר עבר מן הניסים והאותות אל "עשרת הדברים". ואכן, מהר סיני נעלם המטה של משה עם נפלאותיו.

את היציאה מהמדבר הוביל משה שוב בעזרת המטה המכה בסלע ונחש הנחושת, ולא האמין שאפשר להביא את העם המותש אל דרגת הדיבור בשלב ההוא. על זה אמר ה': "יַעַן לֹא הֶאֱמַנְתֶּם בִּי (=לא סמכתם עליו) לְהַקְדִּישֶׁנִי לְעֵינַי בְּנִי יִשְׂרָאֵל (=בהנהגת הדיבור), לְכֹן לֹא תָבִיאוּ אֶת הַקְּהָל הַזֶּה אֶל הָאֶרֶץ אֲשֶׁר נָתַתִּי לָהֶם" (כ, יב).

רק בערבות מואב, אחרי הניצחונות על סיחון ועל עוג, פתח משה ב"אלה הדברים", ושם באמת אין מטה, אין אותות ואין מופתים, אפילו לא לנביא – מבחנו של נביא האמת לדורות יהיה רק בדברים שיאמר (דברים יח).

במדבר כא - מעם נודד לעם נוחל

המסע לעבר הירדן התחיל במכת הנחשים השרפים והסתיים בשירת הבאר ובמלחמות סיחון ועוג

המסע לעבר הירדן התחיל במכת הנחשים השרפים והסתיים בשירת הבאר ובמלחמות סיחון ועוג, "מִנַּחַל אֶרְנוֹן, עַד הַר חֶרְמוֹן" (דברים ג, ח).

זהו המהפך הגדול מעם נודד במדבר, לעם נוחל ארץ.

הוא התחולל לא במעבר הירדן, אלא במעברות הארנון. חז"ל השוו את הנס של הארנון לקריעת ים סוף ולכריעת הירדן, וקבעו ברכה למי שרואה: "ברוך ה'... שעשה נסים לאבותינו במקום הזה" (משנה ברכות ט, א).

זכיתי לראות פעמיים – מצפון, מתל ערעיר הסמוך לערוער המקראית, בדיוק "עַל שְׁפַת נַחַל אֶרְנוֹן" (דברים ז, מח) ומתצפית מדרום. פעמיים בירכתי ברכה מלאה בשם ה' מלך העולם – המראה מדהים ממש, העוצמה, הגודל, העומק, הרחוב של הארנון. ושם גם הבנתי איך התמוטט צבא סיחון בבת אחת.

אי אפשר לעבור את הארנון כאשר צבא מיומן שולט מצפון על המעבר לכל אורכו. משה שלח שליחי שלום אל סיחון "מִמְדַּבַּר קְדְמוֹת" (דברים ב, כו), סיחון סירב, בטח בצבאו השולט במעברי הארנון, ואסף את הכוח העיקרי ל"יהץ", אל מול המדבר מזרח. כי בני ישראל, כמו שליחי השלום, יבואו בוודאי באיגוף ממזרח.

"על כן יאמר בספר מלחמת ה' את זה בסופה ואת הנחלים ארנון" (יד) – סופת ענק שטפה את נחלי ארנון והבריחה את כוחות סיחון מן המעברים, מהמארבים ומהתצפיות. ה' כבר הקדים ואמר למשה "קומו סעו, ועברו את נחל ארנון" (דברים ב, כד) – צבא ישראל חצה את הארנון בהפתעה מוחלטת והיכה את סיחון ואת צבאו מאחור. קריסת סיחון הייתה מיידית ומלאה – עם ישראל שלט לראשונה במרחבי ארץ.

במדבר כב - להם יש מכשף, לנו יש עצמה

פרשת בלעם, קוסם וחווה עובד אלילים, היא היחידה בתורה (משמות) שמשה לא נזכר בה, גם לא בעקיפין, והיא התרחשה מחוץ למחנה ישראל, כשצופים עליו מרחוק. הרקע הוא הניצחון הישראלי וקריסת ממלכת סיחון. מאז ועד היום ניצחון ישראלי מזעזע את עמי האזור, ואת העולם. בלק מלך מואב ראה לפניו הזדמנות להחזיר את ארץ מואב הצפונית למואבים – הלוא בני ישראל הם פולשים וכובשים, כמו סיחון הכובש שלפניהם, ודינם של כובשים ידוע.

הרקע המלא התברר עם מציאת 'כתובת בלעם' בכתב עברי עתיק, במוצא נחל יבוק (מול מושב ארגמן בבקעת הירדן המזרחית), בתוך מקדש מדייני – "ספר (בלעם) (בר בער) אש חזה אלהן (.). הא... בליל... – בהמשך, בלעם קם "מן מחר", צם ובכה בגלל אסון צפוי, סיפר לבאים אליו וחיפש דרך פיתוי למניעת האסון. "זקני מדין" (כב, ד, ז) הם המפתח.

באזור נחל יבוק (ממזרח לירדן) ישבו רוב שבטי מדין עוד מימי אברהם (בראשית כה, א-ו), ומשם הם פשטו על עמק יזרעאל והגליל התחתון בימי גדעון (שופטים ו-ז). הם היו הבסיס התומך לשלטון הכיבוש של סיחון מלך האמורי, כנרמז בספר יהושע (יג, כא: "נסיכי סיחון"). עם קריסתו הם יצרו קואליציה עם מואב לגירוש הישראלים הפולשים.

מחנה ישראל כבר חנה "בערבות מואב מעבר לירדן ירחו" (כב, א) – אף שפסוק זה שייך לפרק הקודם). המדיינים מצפון ומואב מדרום יוכלו להכות את ישראל, אם רק יקבלו את ברכתו של "בלעם בר בער", החוזה הידוע, ואת קללתו לפולשים.

אבל לבלעם היה ספק גדול ביחס לפתרון צבאי נגד הישראלים עם עצמתם המדהימה.

במדבר כג - קרוב, קרוב, לא נוגע

בלק לוקח את בלעם ממקום למקום, רק שיקלל. זה לא עובד

למאמיני ייחוד השם (=מונותאיסטים) די בדיבור ברור אחד – "ויאמר א-להים אל בלעם: לא תלך עמהם, לא תאיר את העם כי ברוך הוא" (כב, יב). אבל לקוסם אלילי זה רק צירוף כוחות רגעי, וזה יכול להשתנות בזמן ובמקום. בלעם התמחה בצירופי כוחות ובניסיונות להשפיע. כולם ידעו זאת.

בלק פגש את בלעם "על גבול ארנון" (כב, לו), בקצה הכיבוש הישראלי, ועלו ל"במות בעלי", משם ראו את קצה המחנה, מרחוק (כב, לט-מא). לדעתו, מדובר ב"בעל מעון" (לב, לח), הנקראת עד היום 'מעין', המקום הגבוה ביותר בצפון מואב. זה כבר היה בתוך 'השטח הכבוש' על ידי הישראלים, אחרי קריסת ממלכת סיחון.

בלעם לא הצליח לצרף כוחות קללה נגד ישראל – ה' לא זעם.

בלק החליט להעז ולהתקרב יותר, ולקח את בלעם ל"שדה צפים אל ראש הפסגה" (כג, יד), הוא "הר נבו ראש הפסגה" (דברים לד, א), מקום התצפית האחרונה של משה לפני מותו.

משם באמת רואים מרחבי ארץ, אבל קשה לראות מתחת למדרון התלול את כל מחנה ישראל (כג, יג).

גם כאן בלעם נכשל, ואמר לבלק – צירופי הקללות לא פועלים נגד העם הזה, ואם תנסה לתקוף, הוא "כלביא יקום" ויכה אותך כאריה טורף.

בלק כעס אך לא הרים ידיים – הוא לקח את בלעם אל "ראש הפעור הנשקף על פני הישימון" (כג, כח), משם יראה את כל מחנה ישראל. התעוזה עצומה. הדמיון מתלהב. אפשר להתקרב ולצפות על מחנה ישראל כולו מלמעלה, ולכן אפשר גם לקרוע אותם 'כמו קורי עכבישי'. אבל ההחלטה הגורלית בפי החוזה-הקוסם, כי בלעדיו מדגן לא יעזו לצאת לקרב.

במדבר כד - דרושה פרספקטיבה היצונית

מדוע היינו צריכים נביא-קוסם כזה בדמות בלעם כדי למנות את מעלותיהם של ישראל ולדבר בשבחם?

בלעם חשב מלכתחילה שאין דרך צבאית נגד ישראל, וכעת השתכנע גם שצירופי כוחות לקללה על עם ישראל לא יצליחו. רק עכשיו היה מוכן לפנות אל המדבר ולקבל נבואה 'מונותאיסטית', שבה מתאחדים כל השמות וכל הצירופים.

במשל הראשון אמר שני דברים, שהכעיסו את בלק עד ניתוק יחסים –

1. מחנה ישראל נפלא ומבורך כולו" – **מְבָרְכֶיךָ בְּרוּךְ וְאֶרְיֶךָ אָרוּר** ("ט).

2. **אֵל מוֹצִיא מִמִּצְרַיִם** ("כ"ד, ח) יביא לו ניצחונות עצומים, הוא ישלוט כאריה, ואין מי שיוכל לו.

במשל הנבואי האחרון אמר עוד שני דברים לעתיד, שאולי הרגיעו את בלק –

1. יקום מנהיג לוחם מישראל שיכה את מואב וימחץ – אבל זה יקרה רק **"באחרית הימים"** (שפירושם במקרא 'הימים האחרים') – **"אֶרְאֶנּוּ וְלֹא עֵתָה, אֲשׁוּרְנּוּ וְלֹא קְרוֹב"** (יז).

2. יאבד עמלק שילחם נגד ישראל – יתחזק מושב הקיני שיצטרף לישראל – אבל לבסוף **"וְגַם הוּא עֲדֵי אֲבָד"** (כד).

בלק לא יוכל לנצח את ישראל, אבל גם לא ייפגע אם ישב בשקט בדור הזה. די היה לבלק ולמואב בצפירת הרגעה זו. אבל למה ה' נצרך לנביא-קוסם זה? למה אין תורת משה בלי בלעם?

מעולם לא שמענו בתורת האמת דברים כל כך טובים על עם ישראל. ספר במדבר מלא משברים, חטאים, חרון אף ואסונות – היחיד שדיבר טוב על ישראל הוא בלעם (מחוסר בררה). אם משה יאמר לישראל **"מה טבו אהליך יעקב, משפנתיך ישראל"**, יתמהו בני ישראל: האם הוא עומד למות? האם הוא מצפה שנמליך את בנו אחריו? – ולא יאמינו.

נבואה כזאת, רק מפי זר יכולה להישמע כדבר-אמת, ולעטר את סידורי התפילה לדורות.

במדבר כה - בשטים החל עם ישראל לאבד את ייחודו

בלעם פנה לדרך מלחמה אחרת, דרך הפיתוי והזנות הפולחנית הנפוצה בתרבות הכנענית. הוא העדיף את בנות מדגן כלוחמות פיתוי – **"הן הנה היו לבני ישראל בְּדָבָר בְּלָעַם... עַל דָּבָר פְּעוּר"** (לא), טז) – לכן יהרגו לוחמי ישראל את בלעם בסוף המערכה (לא, ח).

שבטי מדן בנחל יבוק מצאו את עצמם בשכנות קרובה למחנה ישראל בערבות מואב, ושם "בשטים" (כה, א) נפגשו בנות מדן עם בני שמעון, בקצה הצפוני של מחנה ישראל.

שבט שמעון נותר לבדו מן הדגל שלו. כאשר בני ראובן ובני גד החלו להתנחל בהר, במואב הצפונית ובגלעד, שמעון החל להתיישב בבקעה ולהתערות עם השכנים ועם בנותיהן.

"בשטים" החל עם ישראל לאבד את ייחודו.

המגפה שפרצה פגעה בעיקר בשבט שמעון – במפקד 'במדבר' נמנו 59 אלף ו-300, ואילו במפקד פינחס נמנו 22 אלף ו-200 – אין פער כזה בשום שבט אחר, והפער גדול יותר מ-24 אלף שנפלו במגפת פעור. אם המגפה כוללת בתוכה גם התנפלות מדיינית תוך ניצול החולשה, אז ברור יותר גם הציווי למשה לצרור את המדיינים "בְּנִקְלֵיהֶם אֲשֶׁר נָכְלוּ לְכֶם עַל דְּבַר פְּעוֹר", ולא להמתין לנקמתם הצפויה "עַל דְּבַר כְּזָבִי בֵּת נְשֵׂי אֶחָתְּם הַמָּכָה בְּיוֹם הַמִּגָּפָה עַל דְּבַר פְּעוֹר" (כה, יח).

משה וזקני ישראל ידעו לפעול רק בדרך המשפט (כה, ד-ה), ורק קנאת פינחס שעשה דין בלי משפט, עצרה את המגפה, הביאה לו "בְּרִית כְּהֵנֶת עוֹלָם" (כה, יג) והפכה דגם לקנאים.

על זה היה מו"ר הרב צבי יהודה הכהן קוק אומר – "קנאות כהתפרצות חד פעמית, יכולה להיות הצלה – קנאות כשיטה, בשום אופן לא!".

במדבר כו - מיוצאי צבא למשפחות

המפקד האחרון נכתב בתורה "אֶחָדֵי הַמִּגָּפָה" (א) ולפני מלחמת ההכרעה נגד המדיינים. אבל דווקא באופיו הוא שונה ממפקד 'במדבר', כי במקום להדגיש בכל שבט "כָּל יֵצֵא צְבָא" (כמו במדבר פרק א), נזכרות כאן בכל שבט דווקא המשפחות לשמותיהן. הביטוי הכללי "כָּל יֵצֵא צְבָא בְּיִשְׂרָאֵל" (ב) נזכר כאן רק פעם אחת בהקבלה למפקד 'במדבר', ואילו המפקד עצמו מדגיש את הנחלות לפי המשפחות – "לְאֵלֶּה תִּחַלַּק הָאָרֶץ בְּנַחֲלֶה בְּמִסְפַּר שְׁמוֹת" (ג). המספרים והשמות מכוונים כאן יותר לנחלות בארץ מאשר למערכה הצבאית.

כל המסע וכל המערכה הצבאית – תפקידם להוביל אל הנחלה האזרחית, ושם המשפחות חשובות עוד יותר מאשר במערכה הצבאית.

מי שיטרח לספור את כל אלה שנקראו "משפחות" במפקד ימצא 57, מתוכן 12 בשבטי יוסף, מנשה ואפרים, ואם נוסיף את 12 השבטים עצמם נגיע ל-70 (חסר אחד), בדיוק כמו המספר הכולל ברשימת בני ישראל היורדים מצרימה (בראשית מו). אולם כמה שמות מבראשית נבלעו ואינם מופיעים במפקד האחרון, ובני לוי (למשפחותיהם) נפקדו לעצמם "כִּי לֹא נָתַן לָהֶם נַחֲלָה בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל" (סב). וכך התאפשר להכניס את משפחות מנשה ואפרים, שלא נזכרו בבראשית (כי נולדו אחר כך), ולשמור על המספר 70 לשבטים ולמשפחות, כמספר מקודש.

רק נשים לא נזכרו כי הן לא היו ראשי משפחות – פרט לבנות צלפחד, שלא היה לו בן – חמש בנות צלפחד לא הגישו למשה את שאלתן מסיבות של 'מעמד האישה', אלא מפני החרדה מכריתת שם אביהן ממשפחות הנחלה. אבל התוצאה הייתה שהן הפכו לראשי משפחות בנחלת הארץ.

במדבר כז - דרוש יורש

משה, העניו מאוד בדרך כלל, דורש מהי בתקיפות למנות מנהיג ולמנוע מצב של אנרכיה

בפרק זה אפשר כבר 'להריח' את הסוף – שאלת בנות צלפחד מובילה לפרק החותם את ספר 'במדבר', והציווי למשה לעלות אל הר העֶבְרִים, יחד עם מינוי יהושע בן נון, מובילים אל סוף 'דברים', שהוא גם סוף התורה.

כאן אנו פוגשים פסוק יוצא דופן, הפוך לעשרות פסוקים דומים בתורה: "וַיְדַבֵּר מֹשֶׁה אֶל ה' לֵאמֹר" (כז, טו) – אפשר לשמוע טון תקיף ונחרץ, אשר מעולם לא נשמע כמוהו מפי משה ה"עָנָו

מאד" (יב, ג).

למרות כל הוויכוחים והתפילות "יפקד ה' אלהי הרוחות לכל בשר איש על העדה... ולא תהיה עדת ה' כצאן אשר אין להם רעה" (כז, טז-יז).

הדגם המוכר הוא ניסיון של מנהיג או מלך למנות בעצמו את היורש, ולמנוע בכך אנרכיה ומלחמות ירושה על כל ההשלכות החמורות. אולם משה, שהתווכח ארוכות עם ה' על שליחותו שלו (שמות ג-ד) לא יכול למנות יורש, והוא דרש מה' למנות מנהיג ולמנוע שקיעה לאנרכיה בשלב קריטי. היושע עצמו כבר לא יכול לעשות כך (יהושע יג), והמשרב הצפוי אכן קרה (שופטים א-ג).

את אופי המנהיגות המבוקשת הגדיר משה – "איש על העדה; אשר יצא לפניהם ואשר יבא לפניהם ואשר יוציאם ואשר יביאם" (כז, יז) – וחז"ל פירשו במדרש ההלכה: "לא כדרך שאחרים עושים, שהם משלחים חיילות (לקרב), והם באים לבסוף" (ספרי במדבר קלט); והמדרש מציין כמה וכמה דוגמאות למנהיגים שיצאו לשדה הקרב כשהם מובילים בראש.

היושע בן נון עצמו כבר נהג כך במלחמתו בעמלק (שמות יז). דגם המפקד המוסרי הפוקד "אחרי" (ולא "קדימה"), מפורש לפנינו בתורה ובמדרש ההלכה.

במדבר כח - יש קרבנות שמתאספים בשבילם

נראה כאילו מישהו התבלבל ושתל באמצע המלחמה במדיין כמה פרקי קרבנות, אשר מקומם שייך בכלל לספר ויקרא

שוב לפנינו פרקים הנראים לקוחים ישירות מספר ויקרא, ונראים בספר במדבר כהפסקה מוזרה בין הציווי להילחם במדיין ומפקד הנחלות (כה-כו), לבין מלחמת מדיין ונחלות עבר הירדן (לא-לב).

כבר אמרנו בתחילת הספר, ש'ויקרא' ו'במדבר' באמת מקבילים, ושניהם נמשכים מסוף שמות כמו שני ענפים מגזע אחד – 'ויקרא' פונה אל הקודש פנימה, ו'במדבר' פונה החוצה – אל המפקדים ואל המחנות, אל הדגלים והמסעות, אל המשברים והאסונות, אל החטאים והמרודות ואל המסע לארץ כנען. בכל אלה, קשה למצוא הסבר לפרקי הקרבנות – תמיד, מוסף שבת ומוספי החגים.

אולם, בעיון מעמיק יותר, נגלה שקרבנות המוסף אינם קשורים לקדושת היום כלל – הקדושה מחייבת איסורי מלאכה, והיא העיקר בפרשת "מועדי ה', אשר תקראו אתם מקראי קדש" (ויקרא כג).

בראש חודש ובחול המועד לא נזכרו קדושה ולא איסורי מלאכה בפרשה שבספר 'ויקרא' (כג). לעומת זה, קרבן המוסף של ראש חודש זהה לקרבן של כל יום מימי חג המצות (לעולה: 2 פרים, איל אחד, 7 כבשים, ושעיר לחטאת), ובחג המצות, כל הימים שווים לפי הקרבן. מבחינת הקדושה ואיסורי המלאכה, ימי החג וימי חול המועד שונים מאוד.

קרבנות המוסף מבטאים את הבחינה הציבורית של החגים ואת התאספות העם בעלייה לרגל, או בחגיגות בערים – זו המשמעות הציבורית של החג, והיא מתאימה מאוד לספר 'במדבר'. היא גם נזכרת פעמים רבות בספרי הנביאים, וראש חודש נחשב בה כמו שבת וחג.

גם בתפילות המוסף בולט עד היום היסוד הציבורי בהתאספות הקהל, ובתפילות ציבוריות מיוחדות כמו אזכרת נשמות, ותפילה לשלום המדינה.

במדבר כט - ראש השנה אין רק פעם בשנה

בקרבות של החודש השביעי אנו מוצאים קרבן זהה ביום התרועה – ביום הכיפורים – ובשמיני עצרת (פר אחד, איל אחד, 7 כבשים). לעומת זה, יש קרבן שווה (2 פרים, איל ו-7 כבשים) בראשי חודשים, בימי חג המצות "וביום הכיפורים" (=חג השבועות).

יום התרועה הוא החג היחיד בתורה שחל בראש חודש, ואילו שמיני עצרת הוא – בתורה – ראש השנה החקלאי. כי כתוב בפירוש על חג הסוכות-אסיף (בשבעת ימי 'החג' נזכרים 2 אילים ו-14 כבשים, ופירוש הדבר – חג כפול): "וחג האָסֵף בַּצֵּאת השנה בַּאָסֵף את מעשיך מן השדה" (שמות כג, טז). קרבן המוסף הזהה ליום התרועה ולשמיני עצרת פותר את השאלה הגדולה – איך ייתכן 'ראש שנה' שלא בראש חודש?

יום התרועה הוא ראש החודש של "צאת השנה", שהיא גם 'ראשית השנה' המתחדשת, ושמיני עצרת הקרוב לגשם הראשון הוא ראש השנה החקלאי.

'ראש השנה' של ה"חודש השביעי" (=תשרי) על פי התורה, איננו יום אחד, אלא כל 'התקופה' של חגי תשרי – מתרועת השופר בראש חודש, עד תפילת הגשם בשמיני עצרת.

מהו אם כן, יום הכיפורים? הוא יום החיתום של שנה קודמת (מא' בתשרי עד סוף י' בתשרי בשנה הבאה).

כי בלוח שלנו, 12 חודשי ירח הם פחות משנה (354 יום +1 או -1), ויום הכיפורים הוא היום השלם האחרון בשנת השמש (365 יום) הקודמת (ראו בהרחבה בספרי **זכור ושמור – טבע והיסטוריה נפגשים בשבת ובלוח החגים**, אלון שבות התשע"ה, בשער השני).

שלושת הימים האלה "בחודש השביעי" הם ביחד, גם ראשית השנה וגם "צאת השנה".

במדבר ל - אז יש או אין שוויון?

התמונה החברתית בפרק היא ברורה – איש הוא 'בן חורין' גמור ואילו אשה נמצאת לרוב תחת חסות אביה, או תחת חסות האיש שלה

נוסף לקרבות הקבועים, היו המוני בית ישראל מביאים בחגים את נדריהם ואת נדבותיהם למקדש (כט, לט), וזה הקשר בין פרקי המוסף לפרק הנדרים.

התמונה החברתית בפרק היא ברורה – איש הוא 'בן חורין' גמור, ולכן הוא חייב לקיים כל נדר וכל שבועה באופן מלא ומוחלט. ואילו אשה נמצאת לרוב תחת חסות אביה, או תחת חסות האיש שלה, ולכן, הם יכולים להפר את נדריה.

סתם נדר הוא קרבן או תרומה למקדש, וברור שאם היא נדרה, אביה או האיש שלה יצטרכו לשלם את הנדר עבורה. יש גם נדר או שבועה לעינוי נפש, כגון, שהיא נשבעת לצום או לכער את עצמה, או להימנע מיחסי אישות. וגם כאן מובן, שיש לאיש זכות להפר נדר ושבועה, כי זה פוגע ביחסים ביניהם.

אבל מה דינה של אשה עצמאית, 'בת חורין', שלא נתונה לחסות של אב או איש? בתורה יש רק שתי נשים כאלה – "וְנִדְרֵי אִלְמִנָה וְגֵרוּשָׁה כֹּל אֲשֶׁר אָסְרָה עַל נַפְשָׁהּ יָקוּם עָלֶיהָ" (ל, י) – אין שום הבדל ביניהן לבין איש.

בפשט הפרק והמצאיות החברתית אז, לא היו רווקות, כי נערה הולכת מבית אביה לבית האיש שלה. אולם חז"ל הכירו גם 'נערה' יתומה, וגם 'בוגרת' רווקה, שכבר יצאה מרשות אביה וטרם נישאה לאיש, ואמרו (משנה נדרים פרק יא, י): "תשע נערות נדריהן קימין". כלומר, הן עצמאיות ואין מי שיכול להפר להן נדרים.

דווקא הפרק הזה פותח פתח למעמד של אשה עצמאית, והיא שווה לאיש בדיני התורה. ממש כמו בפרשת בנות צלפחד ומרים הנביאה, שוללת התורה את טענת ההבדל המהותי בין איש לאשה.

במדבר לא - קצת חוקי מלחמה

איך להתייחס לשבויים, מה לעשות עם השלל ואיך להכריע את המלחמה

ה' אמר למשה ליזום מלחמה לפני התקפת נקם מדִינית צפויה (כה, יח) ואחרי האסון של שבת שמעון, אשר חנה "בִּשְׁטִים" וכמעט חוסל בעקבות "המגפה" שחוללו המדִינים בעצת בלעם (לא, טז).

ההכרעה הייתה מהירה. כנראה שהלוחמים המדִינים ברחו והפקירו את הנשים והטף – לכן אמרו המפקדים שלא היו אבדות במערכה (לא, מט).

חז"ל (לדעת ר' נתן בספרי, במדבר קנז) למדו הלכות מלחמה מן הפסוק: "וַיִּצְבְּאוּ עַל מִדְּיָן כַּאֲשֶׁר צוּהַ ה' אֶת מֹשֶׁה" (לא, ז), שצריך להשאיר לאויב דרך בריחה אפשרית, כדי שלא יילחמו בכל כוחם ולא יגרמו לכוחותינו אבדות רבות. כך גם פסק הרמב"ם (הל' מלכים פרק ו, ז) – הלכה זו עלתה בימינו על הפרק בדיון ציבורי בזמן מצור ביירות (הרב שלמה גורן, משיב מלחמה, ירושלים תשמו / תשנ"ד, כרך ג, עמ' רלט-רסה).

הלכה אחרת למדו חז"ל ומובאת ברש"י מחלוקת השלל – מי שלוקח שלל מלחמה לעצמו - שולח ידו בגזל. כי השלל שייך לעם כולו. הלוחמים הפועלים בשם העם, חייבים להביא את השלל אל המחנה. ורק שם, על פי מנהיגי העם ולפי החוק, יחלקו את השלל.

אולם המעלה המוסרית הגבוהה יותר בתנך היא מידתו של אברהם אבינו, שסירב לקחת משלל המלחמה "מִחוּט וְעַד שְׂרוּף נֶעֱל" (בראשית יד, כג). וכך נהגו היהודים במלחמת ההצלה מן הפורעים בנס פורים – "וּבְבִצָּה לֹא שִׁלְחוּ אֶת יָדָם" (אסתר ט, י, טו).

על הריגת שבויים, שהייתה נוהג קבוע במלחמות העתיקות, פסק הרב שלמה גורן (הרב הראשי הראשון לצה"ל), שאסור לנהוג כך (משיב מלחמה כרך א, עמ' ג-ו; יד-טז) כאשר יש חוקי מלחמה בינלאומיים, מפני 'חילול השם'.

במדבר לב - זו שלנו זו גם כן?

בקשת ראובן גד וחצי המנשה מעלה את השאלה מהו גבולנו המזרחי? האם 'שתי גדות לירדן', או רק אחת? ועד היום אין רק תשובה אחת

משה שמע במילים – "אַל תַּעֲבֹרְנוּ אֶת הַיַּרְדֵּן" (לב, ה) טון של התחמקות מהמערכה הקשה ביותר ומרד נוסף נגד ההנהגה החותרת אל ארץ האבות. התפרצותו של משה ודבריו הארוכים, משקפים את המתח העצום לקראת השלב האחרון והקשה במסע. כאן עולה השאלה – מהו גבולנו המזרחי? האם 'שתי גדות לירדן', או רק אחת?

לשאלה הזאת יש שתי תשובות בתורה (ועד היום). "ארץ כנען לְגִבְלֹתֶיהָ" (לד, ב) שוכנת בין הים והירדן, ודרכי הסחר הגדולות של עמק החוף ושל עמק הירדן קבעו את אופיה הגיאוגרפי-היסטורי.

לעומת זה, "הארץ" של ברית בין הבתרים (בראשית טו) כוללת בפירוש גם את עבר הירדן מזרחה – בין הים והמדבר.

הצעת 'חלוצים' "לִפְנֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל" (לב, טז-יט) נועדה לענות על חרדת משה מפני משבר נוסף. אבל ברקע נותרה השאלה מה יקרה אם שבטים שלמים (לא כחצי המנשה) יתנחלו מעבר לירדן מזרחה, האם הם לא יורחקו בעתיד מרוב שבטי ישראל, וייחשבו כמו עמי עמון ומואב ומדן, שבטים שפרשו היושבים על אדמה "טמאה"? החשש הזה עתיד להיזכר בפירוש בוויכוח בין השבטים בספר יהושע (כב, יט, כה-כח).

משה ניסח מחדש את הצעת 'חלוצים' – "אִם תִּחְלְצוּ לִפְנֵי יְהוָה לְמַלְחָמָה... וְנִכְבְּשָׁה הָאָרֶץ לִפְנֵי יְהוָה וְאַחַר תֵּשְׁבוּ וְהִיִּיתֶם נִקְיִים מִיְהוָה וּמִיִּשְׂרָאֵל וְהִיִּיתָ הָאָרֶץ הַזֹּאת לְכֶם לְאַחֲזָהּ לִפְנֵי יְהוָה" (לב, יח)

כ-ב) – שאלת הגבול המזרחי תלויה לא רק בהתנדבות החלוצית (וזה המקור לרעיון) אלא בקדושת הארץ. אם תשתתפו עם כלל שבטי ישראל בקדושת "ארץ כנען" תתקדש לכם גם נחלתכם המזרחית, "לפני ה'", ואם לא – הירדן יישאר גבול מזרח לארץ האבות המקודשת.

במדבר לג - היה עוד אירוע מכונן, שכחתם?

הפרק מלא בשמות מקומות במדבר ובתיאורים קצרים של חלק מהסיפורים שקראנו בספר במדבר. ואף מילה על מעמד הר סיני

ספר "מסעי בני ישראל" הוא שירה, וככל שירה הוא נכתב במיוחד – "ויכתב משה את מוֹצְאֵיהֶם למסעיהם על פי ה'" (ב).

השירה הזאת, 42 מסעות, מלאה בשמות מקומות במדבר, שרובם אינם ידועים. מאחוריהם מסתתרים סיפורים שלמים שלא סופרו על דור המדבר.

יש סיפורים שזכרו בקיצור – יציאת מצרים "ממחרת הפסח... ביד רמה", המעבר בתוך הים אל המדבר (בלי חיל פרעה ומלחמת ה' בו), המעיינות באילים, וחוסר מים ברפידיים (בלי מלחמת עמלק), מות אהרן בהר ההר (בפירוט, כולל תאריך מלא). ולבסוף, הכנעני מלך ערד (בלי מלחמת חרמה) לקראת המסע לעבר הירדן.

אבל יש 3 תמיהות גדולות:

1. אין שום רמיזה למעמד הר סיני; "מדבר סיני" הוא רק תחנה 'רגילה' בספר המסעות.
2. אין שום רמז לפרשת התיירים-המרגלים, למשבר ולגזרת 40 השנה; "קָדַשׁ בְּרִנְעֵי" במדבר פארן" כלל לא נזכרת אפילו כתחנה.
3. לא נזכרו כלל "נחל זרד" ו"הנחלים ארנון" המופיעים עם שירת הבאר "בספר מלחמת ה'" (כא, יב-יד).

תיאוריות שונות ומשונות צמחו משאלות אלה, אבל התשובות הן פשוטות:

1. אי אפשר לתאר בכמה מילים את מעמד הר סיני, מבלי לגמד את משמעותו. הברית בסיני היא עיקר התורה, ובשום אופן לא אחד האירועים באחת התחנות. מאותה סיבה לא נזכר בתורה התאריך המדויק של מעמד הר סיני.
2. "קדש ברנע" מייצג שבר וכישלון בדרך, ואילו ספר "מסעי" מתאר את המסע שהצליח, למרות המשבר והכישלון.
3. "בספר מלחמת ה'" מתואר מסע צבאי, שהוביל לניצחון ולשירה. בספר "מסעי" מתואר המסע האזרחי, בלי מלחמות בכלל. "נחל זרד" ו"נחל ארנון" עבר צבא ישראל בלבד.

במדבר לד - גבולות - אז והיום

מי שרוצה לראות את "גבול נגב" של ארץ כנען מוזמן לשפה הצפונית של מכתש רמון

"ארץ כנען לְגִבְלֵיהֶּ" (ב) צופנת בתוכה חידות, חלקן קשות, במיוחד בגבול הצפוני.

אבל "גִבּוֹל נֶגֶב" (ג-ה) יש לו זיהוי ברור וטוב – את "מעלה עקרבים" זיהו החוקרים בקימוט הכביר של המכתש הקטן (מראה מדהים!) ; מכאן המשיכו וזיהו את 'נחל צין'. לפי זה "מדבר צן" הוא הר הנגב, שמדרום לבקעת באר שבע, ו"גבול נגב" של "ארץ כנען" עובר על השפה הצפונית של מכתש רמון לכל אורכו. כל מי שעומד שם וצופה על מכתש רמון רואה בעיניו גבול טבעי מופלא, בין הסלעים של 'חבורת יהודה', לבין אבן החול ושרידי הגעש שבתוך המכתש.

בספר יהושע (טו, ב-ד) מופיע התואר גם כגבול הנחלה הדרומי של שבט יהודה, וכאן הוא נפגש עם גילוי ארכיאולוגי מיוחד במינו – בתקופת השיא של דוד ושלמה (לדעת רוב החוקרים) הוקמו עשרות יישובים ישראלים קטנים, עם מצודות משמר והגנה, בהר הנגב, בדיוק עד מכתש רמון ורודולף כהן ('המצודות הישראליות בהר הנגב', קתדרה 11 (1979), עמ' 37-45). וזו הוכחה מצוינת

לזיהוי המקובל של "מדבר צן הוא קדש" (לג, לו) ו"מעלה עקריים". גם המצודות הישראליות באזור 'קדיס' (= "קדש") בסיני מתאימות בדיוק לסיבוב הגבול לצפון מערב לעבר ואדי אל-עריש, שכבר רב סעדיה גאון זיהה בו את "נחל מצרים" (בתרגומו לפרק לד, ה, ראו במהדורת 'תורת חיים').

עוד שני גילויים חביבים – הכינרת כולה והיישובים בדרומה כלולים בתוך "ארץ כנען" שממערב לירדן – הגבול יורד מ"כתף ים פְּנֵת קְדָמָה" אל הירדן (יא-יב), כלומר מדרום רמת הגולן לנְהָרִים.

"גבול ים" איננו קו החוף, ויש בתורה מים טריטוריאליים – "הַיָּם הַגָּדוֹל וְגָבֹול" (ו).

במדבר ? - ללכת בעקבות בני ישראל במדבר

עשינו זאת עם קבוצה של אוהבי תנך וארץ, בארגונו של גלעד פלאי, לפני 6 שנים, בקיץ התשסט. וקשה לתאר את גודל החוויה

שירת המסעות (42) מלאה בשמות מקומות במדבר, שרובם אינם ידועים. מאחוריהם מסתתרים סיפורים שלמים שלא סופרו על דור המדבר. אך יש כמה נקודות אחיזה לזיהוי. אחת מהן היא "פּוֹנֵן" (לג, מב-מג), ככל הנראה 'פינאן', בערבה הירדנית (מול עין יהב), שם היו מכרות נחושת עתיקים (בדומה ליתמנע') ויש שם תל קדום. השם 'פינאן' = "פּוֹנֵן" הוא שם נדיר וייחודי, והזיהוי מתבקש. מ'פינאן' מזרחה מטפסת דרך רחבה וקצרה יחסית, העולה להרי אדום ב'ואדי דְּנָה'. נחל דְּנָה יושב על קו שבר גיאולוגי המתפצל מקו השבר העיקרי (שעובר בערבה). לכן, 'ואדי דְּנָה' לא מפותל כרוב הנחלים באזור, ואין בו מצוקים ומפלים לאורך הדרך.

פניתי לידידי פרופ' חיים בן-דוד, שמכיר היטב את עבר הירדן, והפצתי בו לתכנן מסע-טיול רגלי במעלה הנחל מ'פינאן' לכפר 'דְּנָה' (עלייה של כאלף מ' בגובה), כדי לבחון קטע מ'מסעי בני ישראל'. אמרתי לו: אם 'פינאן' היא "פּוֹנֵן", אז 'דְּנָה' היא "אֲבֵת" (במדבר לג, מג); שאלתי אותו האם זהו המעלה הקצר והנוח ביותר מהערבה אל רום הרי אדום; ענה לי שכן.

עשינו זאת עם קבוצה של אוהבי תנך וארץ, בארגונו של גלעד פלאי, לפני 6 שנים, בקיץ התשסט. קשה לתאר את גודל החוויה: יצאנו בצהריים מתל 'פינאן' על טנדרים שכורים של בדואים עד פתח השמורה (הבינלאומית) של 'דְּנָה', ועלינו ברגל מגובה 0 עד גובה 800 בהליכה נוחה ולא קשה. ב-8 בערב הגענו לבית הארחה ירדני בכפר המעיינות 'דְּנָה'.

ללא ספק, אפשר לעם רב להגיע מהערבה אל מעיינות 'דְּנָה' ביום אחד בנתיב שקל להגן עליו. ביום אחד נוסף אפשר לטפס עוד 300 מ' עד רום הרי אדום, ולהגיע למדבר אל "עֵי הַעֲבָרִים בגבול מואב" (במדבר לג, מד).

למחרת בבוקר, עלינו עם האוטובוס מְדָנָה אל רום הרי אדום (כ-1100 מ' במקום ההוא), וציפנו משם אל הערבה, ואל הר הנגב – 'המסילה' של נחל דְּנָה נראתה בכל הדרה. תודה לה' על הזכות ללכת ברגלינו בארץ התנך, ולזהות קטע חשוב מ'מסעי בני ישראל'.

הלילה הבא מצא אותנו באכסניה ירדנית יפה על הגדה הדרומית של נחל ארנון – זהו בעיני הנחל היפה והמרשים ביותר בארץ התנך, והוא גם הגבול הדרומי של ההתנחלות הישראלית בעבר הירדן מזרחה, ובו נכנס משה רבנו אל "הארץ".

התפללנו שחרית עם שמש זורחת מאחורינו, פנינו מערבה לעבר ירושלים, אך המבט נעוץ במעברות הארנון, ומולנו על שפת הגדה הצפונית תל 'עֲרֵיר', היא "עֲרֵיר אשר על שפת נחל ארנון" "דברים ב, לו; ג, יב; ד מו).

בלילה כשאני כבר ישנתי, אמר הרב יעקב מדן למשתתפים: מחר בבוקר בתצפית על מעברות הארנון, הרב יואל יברך (בשם ובמלכות) – "ברוך ה'... שעשה ניסים לאבותינו במקום הזה" (משנה ברכות פרק ט; שולחן-ערוך אורח-חיים סימן ריח, א) – כשהתאספו כולם לתצפית, ברכתי בקול, והחברים ענו 'אמן', וחייכו חיוך רחב – שאלתי לפרש החיוך, וענו: הרב יעקב הכין אותנו. פניתי אליו ושאלתי: לך יש ספק? – ענה לי: כן, כי משה אמר – "וְאֶשְׁלַח מַלְאָכִים מִמִּדְבַר קְדָמוֹת אֶל

סיחון מלך חשבון דברי שלום... (דברים ב, כו), ולכן, בני ישראל אולי עברו את הארנון ב"מדבר קדמות", הרבה יותר מזרחה. אמרתי לו: אבל חז"ל קבעו את הברכה על 'מעברות הארנון' – ושאלתי את חיים בן דוד: 'מעברות הארנון', כלומר, המעברים של 'דרך המלך' את הארנון, הם כאן לפנינו? ואמר: כן.

באותה שעה, בזכות הספק של הרב יעקב מדן, זכיתי להבין את מפלת צבאו של סיחון בבת אחת (כפי שכתבתי על במדבר כא). שליחי השלום של משה עקפו ממזרח, וסיחון היה בטוח שגם בני ישראל יבואו משם, כי לא יעזו לרדת למעברות הארנון שבשליטתו המלאה. הוא ערך את צבאו מזרחה, ב'קה'. הסופה הגדולה בארנון (במדבר כא, יד) פתחה את המעברות, ה' אמר למשה לרדת לארנון (דברים ב, כד), וצבא ישראל הפתיע את צבא סיחון מאחור, וזה קרס בבת אחת. לא במקרה השוו חז"ל את ניסי 'מעברות הארנון' לניסי ים-סוף ולכריתת הירדן, וזו משמעות התיאור (במדבר כא, יד-כ) "בספר מלחמת ה'".

במדבר לה - המהפכות שהתורה לא הצליחה לחולל

התורה חוללה מהפכות רבות אבל לא שברה את המוסדות החברתיים והשבטיים, אלא יצרה כלים ותהליכים לאחדות על-שבטית

6 ערי המקלט ו-42 ערי הלוויים (שגם בהן היה מקלט, לה, ו-ז) בפריסה ארצית, מיועדות למאבק בשרשרות הנקם של 'גאולת הדם', אשר שוררת עד היום בחברה שבטית.

השיטה של התורה בנויה על הכרעת דין מוות לרוצח במזיד, רק בבית משפט מוסמך – 'ולא ימות הרצח עד עמדו לפני ה'עדה למשפט' (לה, יב), ועל "מקלט" בטוח בכל אזור בארץ, לרוצחים בשגגה.

תרבות 'נקמת הדם' ו'גאולת הדם' כמעט ונעלמו מתוך החברה היהודית. בארגוני פשיעה שבתוכנו עדיין שוררת 'נקמת הדם', אבל 'גאולת הדם' כתרבות, נעלמה.

הרב קוק ראה דגם דומה במצוות רבות בתורה (ראו ספרי, 'המקור הכפול' – השראה וסמכות במשנת הרב קוק, פרק ד).

התורה חוללה מהפכות רבות אבל לא שברה את המוסדות החברתיים והשבטיים – לא ביטלה כליל את העבדות, אלא הכניסה אותה למסגרת משפטית עם שילוח לחופשי כרעיון מכונן; בסופו של תהליך היסטורי, העבדות בוטלה בעולם התרבותי.

לא ביטלה את השבטיות, אלא יצרה כלים ותהליכים לאחדות על-שבטית; בסופו של תהליך היסטורי נוצרו עדות ומגזרים במקום שבטים, אך העיקר הוא עם ישראל בכללו.

לא אסרה ריבוי נשים, אלא הציבה אידיאל של איש ואישה בגן עדן, והסתייגה מפילגשות (באָמָה לנישואין מלאים, ובאשת יפת תואר) ומשתי נשים, ש"האחת אהובה והאחת שנואה" (דברים כא, טו-יז); בסופו של תהליך היסטורי נקבע חרם רבינו גרשום.

לא אסרה אכילת בשר, אלא אסרה כליל דם וחלב, ויצרה הגבלות כשרות מכוונות; לא אסרה מלחמות, אבל הטילה עליהן מגבלות, וחייבה קריאה לשלום תמיד; התפשטות רעיונות התורה בעולם, צריכה להוביל לעצירת שפיכות הדמים והנקמות ולהביא כפרה לארץ, ולקראת עולם של 'צמחונות ושלום'.

דברים

דברים א - אלה הדברים לעם הלוחם

כנויי עם ישראל בספר דברים ומשמעויותיהם

ספר דברים הוא 'תורת האדם' הכלולה ב'תורת ה'". "אלה הדברים אשר דבר משה אל כל ישראל" הם המשך ישיר לדבר ה' למשה עם בואם לסיני – "ואתם תהיו לי ממלכת כהנים, וגוי קדוש: אלה, הדברים, אשר תדבר, אל בני ישראל" (שמות יט, ו). לכן, עשרת הדיברות ומעמד הר סיני יעמדו במוקד של ספר דברים בפרשנותו של משה. והמצוות, החוקים והמשפטים יסודרו כתולדות של הדיברות; כל זה אחרי המבוא (פרקים א-ד).

עם ישראל בספר דברים נקרא "גוי גדול" (ד, ז-ח), ו"עם קדוש" (יד, ב, כא), אבל הביטוי "ממלכת כהנים" לא נזכר, כמו גם תורות הקרבנות והטהרה, ודיני 'מקדש וקדשיו', פרט לעלייה לרגל אל "המקום אשר יבחר ה' לשכון שמו" (יב; טז).

עם ישראל בספר דברים הוא עם לוחם, "אחרי הפתו את סיחון מלך האמרי... ואת עוג מלך הבשן..." (א, ד), ולקראת המלחמה הגדולה על הארץ אשר "בעבר לירדן" (ג, כ) מערבה. דיני הקדושה והטהרה הם מעבר לאופק של תקופת המלחמה "כי לא באתם עד עתה אל המנוחה ואל הנחלה אשר יהנה אלהיך נתן לך" (יב, ט).

בכותרות ספר דברים נקרא עם ישראל "כל ישראל" (א, ה; א, ח; א, כט; א, לא, א), וגם בסיום (לב, מה; לד, יב); הביטוי הזה חותם את התורה.

לדעתי, פירושו בדיוק כמו 'כלל ישראל' בלשונו של הרב קוק – עם ערבות הדדית חזקה המתברת את כל בני ישראל כאיש אחד ליכלל ישראל, תופעה המוכרת לנו בימינו במיוחד בזמני מלחמה.

פרק א הוא סיפור המסע של ארבעים השנה מחורב (=סיני), בעיני משה.

דברים ב - סנוב, בזמזמים כבר ביקרת?

על "הארץ" שבה נחלו בני עשו ובני לוט מכוח אברהם

שנת ה-40 מתוארת בפרק במבט שונה מהתיאור בספר במדבר (כ"א-כ"א), שם לא נזכר כלל צו ה' האוסר לקחת 'אף שעלי' (=עד מדרך כף רגלי, ב', ה) מארצות אדום, מואב ועמון, שהן ירושה מאת ה' לבני לוט ולבני עשו.

זוהי זכותם של בני לוט ובני עשו שנחלת הארץ שהובטחה לאברהם, וה' ציווה שבני ישראל ישמרו על הזכויות האלה.

אבל מהי "הארץ" שבה נחלו בני עשו ובני לוט מכוח אברהם, ומדוע לא נזכר כל זה בספר במדבר?

בלי ספק, "הארץ" היא זו שנזכרה בבראשית (יד-טו), במסע 4 המלכים ובברית בין הבתרים, והיא כוללת את עבר הירדן מזרחה מצפון לדרום – השמות – "עשתרת"; "הר/הררם שער"; "רפאים"; "אימים/אמים"; "זוזים" = "זמזמים"; "החריים" – מופיעים יחד רק פעמיים בכל המקרא, בשני הפרקים (יד-טו) בבראשית, ובפרק ב בדברים (הגולש לפרק ג). בני ישראל בהנהגת משה השלימו את כיבוש עבר הירדן המזרחי כולו, מדרום לצפון. כל מה שמעבר לנחלות בני עשו ובני לוט, הוא המרחב של ממלכות סיחון ועוג.

בספר במדבר מדובר רק על "ארץ כנען לְגִבְלֹתֶיהָ" (במדבר ל"ד, ב), ועבר הירדן המזרחי הוא מחוץ ל"ארץ כנען". בספר במדבר (לב) היה צורך להסביר איך התנחלו בני ראובן ובני גד מחוץ ל"ארץ כנען", ואילו בספר דברים (ב), במבט הפוך, צריך היה להסביר מדוע לא כבשו בני ישראל את ארצות בני עֶשׂוּ ובני לוט.

ואכן, בספר דברים כולו, בדברי משה, לא נזכרה "ארץ כנען", אלא "הארץ".

דברים ג - אני לא נכנס לארץ, לטובתכם

הנהגת משה את ישראל הייתה 'שנויה במחלוקת' בקרב בני ישראל, ומשברי האמון פרצו שוב ושוב

האיגוף המבריק אל עבר הירדן מזרחה, וההכרעה המדהימה של ממלכות סיחון ועוג, הפכו את עם ישראל מעם נודד במדבר, לעם לוחם ויורש ארץ, ובידו נחלה חשובה בתוך "הארץ" שהובטחה לאברהם. זהו ההישג האסטרטגי הכביר של משה, וכבר אי אפשר לומר שמשה לא נכנס לארץ – אדרבה, הוא כבש והנחיל את "הָאָרֶץ... מִנַּחַל אֲרָנוֹן עַד הַר הַחֲרָמוֹן" (ג, ח). בעת ההיא הוא התחנן אל ה', להמתיק את עונשו, ולתת לו לעבור את הירדן "אֶת הָאָרֶץ הַטּוֹבָה" (ג, כה), היא 'ארץ האבות' הגרעינית.

משה נשמע צודק מאד בתחינתו. אך מכל תפילותיו, רק זו נדחתה בתוקף – רַב לָךְ אֵל תּוֹסֹף דַּבֵּר אֵלַי עוֹד בְּדַבַּר הַזֶּה; עֲלֵה רֹאשׁ הַפְּסָגָה... (ג, כו-כז). בכל מה שהתפלל בעד עם ישראל, שמע ה' אליו; בפעם היחידה בה התפלל משה על עצמו נתקל בקיר אטום.

פעמיים הטיל משה את האשמה על העם – גַּם בִּי הִתְאַנַּף ה' בְּגִלְלָתְכֶם לֵאמֹר גַּם אֶתָּה לֹא תָבֹא (שם) "אי, לז" – (וַיִּתְעַבֵּר ה' בְּיָמֵינוּכֶם וְלֹא שָׁמַע אֵלַי... (ג, כו).

הנהגת משה את ישראל הייתה 'שנויה במחלוקת' בקרב בני ישראל, כפי שמשה צפה מראש במעמד הַסֵּנָה (שמות ד), ואכן, משבר האמון פרץ שוב ושוב. בכל מלחמות יהושע בן-נון על נחלת 'ארץ האבות' הגרעינית ממערב לירדן, לא שמענו על מרד נגד הנהגתו – דווקא דמותו הכבירה של משה, עם הדרישות העצומות שלה (תורה, ולא רק ארץ) חוללה זעזועים, שלא היו מנת חלקו של יהושע – "למענכם" – למען אחדות עם ישראל בכיבוש הארץ ובהנחלתה, בלי מרידות ומשברים.

דברים ד - פרק מעצב זהות

פרק ד עומד בניגוד חד לפרקים א-ג. הפרקים הראשונים הם סיפורו של הדור ההוא, ואילו פרק ד מכוון לדורות הבאים

לכאורה, היה משה צריך לפתוח במעמד המיוחד בחורב ובמשמעותו לדורות, ורק אחר כך לתאר את המסע מחורב עד ערבות מואב.

אולם משה הפך את הסדר – תחילה המסע מחורב עד הנה, ואחר כך חזרה אל המעמד. כך הפך המעמד מתחנה אחת במסע (כמו ב"אלה מסעי", במדבר לג, טו-טז), להתגלות חד פעמית, שְׁתַּעֲבַב את האומה לכל הדורות.

כך עומד פרק ד בניגוד חד לפרקים א-ג. הפרקים הראשונים הם סיפורו של הדור ההוא, ואילו פרק ד מכוון לדורות הבאים; הוא כבר מכיל בתוכו (כתמצית) גם את קללת הגלות, ואף את השיבה העתידית ממש במילים של סוף הספר – "הַעֵיִדִיתִי בְּכֶם הַיּוֹם אֶת הַשְּׂמִים וְאֶת הָאָרֶץ... (ד, כו – ל, יט), וכל התיאור (ד, כה-לא) מקביל בקיצור (גם בתוכן וגם בסגנון) לפרקי התוכחה של סוף דברים (כח; כט-ל; לא; לב).

בין פסוק א לפסוק ב, אפשר להכניס גם את **כל החוקים והמשפטים** שבכל הספר, את מטרותם **"למען תחיו, ובאתם ויִרְשְׁתֶם את הארץ..."**, ואת אזהרת **"לא תספו... ולא תגרעו"** (ד, ב – יג, א).

פרק ד הוא באמת תקציר של ספר דברים, ושל הנהגת "הדברים" הממוקדת במשמעות היום בו **"עֲמַדְתָּ לפני ה' א-להיך בחֶרֶב" (ד, י)**. מכאן יסוד האמונה הישראלית השוללת ונלחמת נגד כל פסל ותמונה אליליים, וזאת אמונת הייחוד (המונולתיאיסטית), שסוף כל העולם לאמץ אותה – **"וַיִּדְעָתָּ הַיּוֹם... כִּי יְהוָה הוּא הָאֱלֹהִים בְּשָׂמַיִם מִמַּעַל וְעַל הָאָרֶץ מִתַּחַת אֵין עוֹד"** (ד, לט).

הנספח המסכם את פעולת משה במתן תורה לישראל (ד, מא-מט), מוכיח, שפרק ד הוא תמצית הספר כולו.

דברים ה - שבת חברתית או שבת דתית

בפרקנו מובאים שוב עשרת הדיברות בתוספת הבדלים קטנים. רק לגבי דיבר אחד יש הבדלים מהותיים

בדיבורים הראשונים (מבין עשרת הדיברות) הכתובים בתורה כדיבור ישיר מפי ה' – **"אֲנֹכִי יְהוָה אֱלֹהֶיךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם... (דברים ה, ו) אֲנֹכִי יְהוָה אֱלֹהֶיךָ... לְאַהֲבֵי, וְלִשְׁמֹרֵי מִצְוֹתַי" (שמות כ, ה), אין שום הבדל בין שמות לדברים. בדיבורים הבאים יש הבדלים קטנים. רק בדיבור השבת יש הבדלים מהותיים:**

"זָכוֹר (שמות כ) / שְׁמֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת לְקַדְּשׁוֹ"... (דברים ה) ובסיום, נימוק שונה לגמרי – **"כִּי שֵׁשֶׁת יָמִים עָשָׂה יְהוָה אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת-הָאָרֶץ"...** (שמות כ) **"...לְמַעַן יָנוּחַ עַבְדְּךָ וְאִמְתֶּךָ כָּמוֹךָ; וְזָכַרְתָּ כִּי עֶבֶד הָיִיתָ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם"...** (דברים ה)

האם השבת היא 'זכר למעשה בראשית?' – או 'זכר ליציאת מצרים?'

לכאורה, הנמקת השבת בספר שמות היא אמונית-דתית, כנובעת מאמונת הבראה, בעוד ההנמקה בספר דברים היא מוסרית-חברתית ("עבדך ואמתך כמוך"), והיא נובעת מיציאת מצרים. לאמתו של דבר, אלה הם שני צדדים של מטבע אחד (ראו הרחבה בספרי, **זכור ושמור – טבע והיסטוריה נפגשים בשבת ובלוח החגים**, אלון שבות תשע"ה, עמ' 23-46).

פעמים אחדות אמרו לי אנשי רוח ישראליים (המכונים 'חילוניים'), שהם מזדהים עם השבת כמו שהיא מופיעה בספר דברים – שוויון העבד והאמה "כמוך" מתוך המשמעות המוסרית של יציאת מצרים. אמרתי להם, שאין הבדל בין שמות לדברים באיסור "לא תעשה כל מלאכה, אתה ובנך ובתך, ועבדך ואמתך ושוֹרְךָ וַחֲמֹרְךָ וכל בהמתך, וְגֵרְךָ אשר בשעריך" (שמות כ, ט; דברים ה, יג), כי במקום ש"אתה" תעשה מלאכה, גם פועלים ועבדים ובהמות יעבדו.

הסיכוי לשוויון מוסרי מתחיל במקום שבעל השדה או המפעל או החברה שובת בעצמו, ויחד אֶתוֹ גם בני ביתו, גם עבדיו וגם בהמותיו. במקום שבעל הבית מעביד את עצמו, שם יעבדו גם פועליו, עבדיו ובהמותיו.

דברים ו - מצוות האמונה

בכל העולם הפיצו הנצרות והאסלאם את עשרת הדיברות כאמונת יסוד מונותאיסטית-אוניברסלית, ואילו "שמע ישראל..." הפך ליסוד האמונה הישראלית המחייבת "אותנו"

"שָׁמַע יִשְׂרָאֵל" הוא תחילת הפירוט המחייב של "אנכי ה' א-להיך" במצוות האמונה: "יהוה אחד", "וְאֵהָבָתָּ..."; "וְשָׁנַנְתָּם לְבָנֶיךָ". קריאת שמע, 'אות וטוטפות' (=תפילין), מזוזות – אֶת יְהוָה אֱלֹהֶיךָ תִירָא וְאֵתוֹ תַעֲבֹד וּבְשֵׁמוֹ תִשְׁבַּע" (ו, יג). "שְׁמֹר תִּשְׁמְרוּן אֶת מִצְוֹת יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם... וְעָשִׂיתָ הַיֵּשֶׁר וְהַטּוֹב בְּעֵינֵי יְהוָה" (ו, יז-יח).

על המשך הדיבור הראשון כדיבור מחייב – "אנכי יהוה... הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים" (ה, ו) יש בפרק ו אזהרה שלא לשכוח זאת מרוב טובה. וגם הנחיה חינוכית לענות לשאלת הבן הצפויה – "השמר לך פן תשכח את יהוה אשר הוציאך מארץ מצרים מבית עבדים" (ו, יב);

"כי ישאלך בןך מחר לאמר מה העדת והחקים והמשפטים אשר צוה יהוה... ואמרת לבןך עבדים היינו לפרעה במצרים ויציאנו יהוה ממצרים... למען הביא אתנו לתת לנו את הארץ אשר נשבע לאבתינו" (ו, כ-כג).

בהגדה של פסח נחשבת שאלה זו כשאלת הבן החכם, שמבקש ללמוד מה ציווה ה' עלינו, אולם בפשוטו של מקרא הבן ישאל פשוט – למה? – והתשובה – "...לטוב לנו כל הימים לחיתנו כהיום הזה", כלומר: בן יקר, המצוות ניתנו לנו לטובתנו, ולהבטחת קיומנו כעם שיצא ממצרים.

כנגד "לא יהיה לך אלהים אחרים על פני" (ה, ז), נאמר בפרק – "לא תלכו אחר אלהים אחרים מאלהי העמים אשר סביבותיכם" (ו, יד), וגם – "לא תנסו את יהוה אלהיכם..." (ו, טז).

בכל העולם הפיצו הנצרות והאסלאם את עשרת הדיברות כאמונת יסוד מונותאיסטית-אוניברסלית, ואילו "שמע ישראל..." הפך ליסוד האמונה הישראלית המחייבת "אותנו" – היא נאמרת בכל יום "בשכבך ובקומך", וכתובה בתפילין, ובמזוזות כל בית יהודי.

דברים ז - מלחמת הרמה באלילות

להילחם כעם קטן אחד נגד עמים רבים ונגד תרבותם?

בבואם לארץ עברו אבותינו ממצוות האמונה אל מצוות המלחמה נגד "פסל וכל תמונה", שהיא המלחמה העיקרית נגד עמי כנען – לא נגד האנשים, אלא נגד תרבותם הכנענית, שאותה יש להחרים – לנתץ מזבחות, לשבר מצבות, לגדוע אשרות ולשרוף פסילים (ז, א-ה).

מהדגשה זו ודומותיה (דברים יג, לא; כ, יח) למדו חלק מחז"ל והפוסקים, שמקבלים גרים משבעת העמים ומעמלק (רמב"ם הלכות מלכים פרק ו; רמב"ן לדברים כ, ז), גם כגרים-תושבים אם רק יקבלו עליהם 'שבע מצוות בני נח', ולכל הפחות, שלא לעבוד עבודת אלילים. מלחמת חורמה זו נגד האלילות היא שתעצב "עם קדוש", ותממש את רעיון הבחירה בישראל כ"עם סגולה" (ז, ו).

ברוב העולם התרבותי עבודת האלילים איננה עוד. עם ישראל הביא לעולם דרך זו, והצליח להנחיל אותה לעמים רבים.

קל יחסית להתבונן ממרחק הדורות, ולהתאהב בבחירה שה' בחר בנו לשליחות זו. אבל אם נעמיד את עצמנו (לרגע) במקום אבות אבותינו, יהיה לנו הרבה יותר קשה – להילחם כעם קטן אחד נגד עמים רבים ונגד תרבותם? לנתץ בארצנו סמלי פולחן שהיו מקובלים ומקודשים בעיני רוב העולם? האם אפשר בכלל לנצח?

תשובה חלקית נמצאת בסוף הפרק – "כי תאמר בלבבך רבים הגוים האלה ממני איכה אוכל להורישם: לא תירא מהם זכר תזכר את אשר עשה יהוה אלהיך לפרעה ולכל מצרים" (ז, יז-יח). אמנם, הניצחון לא יושג בקלות ולא במהרה, אלא בתהליך היסטורי איטי וממושך, ומסעות מלחמה מצריים ("הצרעה" הייתה סמל מלכותי מצרי) נגד עמי כנען, שיסייעו לכם במהלך השני. "מעט מעט" (ז, כב-כו), רק "לא תחמד כסף וזהב" משלל התרבות ההיא.

דברים ח - ברכת המזון, גם אם לא אכלת לחם

העניים אוכלים לחם, וזוכרים את המצוקה יום יום, העשירים אוכלים בשר לשובע ושוכחים, ואחר כך מנהלים דיונים מלומדים על המצוקה החברתית

מקשיי המלחמה וסכנותיה עוברת התורה בבת אחת אל סכנות השפע וההצלחה בארץ הטובה, "אֶרֶץ נַחְלֵי מַיִם" (ח, ז), ארץ שבעת המינים, ארץ מחצבים. במהרה אנו עלולים לשכוח את דרך התלאות של יציאת מצרים, עם אכילת "מֶן בַּמִּדְבָּר..." (ח, טז), ולשקוע בגאווה של עושר והצלחה – "פָּחִי וְעָצָם זָדִי עָשָׂה לִי אֶת הַחֵיִל (=העושר) הַזֶּה" (ח, יז).

תשובת התורה לסכנה זו היא 'ברכת המזון', הברכה היחידה שהתורה מחייבת בפירוש – "אֶכְלֶתְּ וְשָׂבַעְתָּ וּבְרַכְתָּ אֶת יְהוָה אֱלֹהֶיךָ עַל הָאָרֶץ הַטֹּבָה אֲשֶׁר נָתַן לָךְ" (ח, י), וחשוב להדגיש, שאין זו רק ברכה על המזון, אלא על יציאת מצרים, ועל הארץ הטובה, כלומר, בלי ברכת "נוֹדָה" אין יוצאים ידי חובה כלל.

אנחנו נמצאים כיום בדיוק במצב הזה – עדיין אנו נלחמים נגד העמים הצוררים אותנו מסביב ובתוכנו, אבל רובנו כבר יושבים בבתיים טובים, אוכלים לשובע מגידולי ארצנו, ולמחצבי ים המלח כבר נוספים מחצבי הגז בים הגדול.

והנה, רבים וטובים אוכלים לשובע סעודות בשר ודגים, ומתחמקים מברכת המזון של תורה בטענה: 'לא אכלנו לחם'.

אני פוגש גם תלמידי חכמים, שמברכים ברכת המזון רק בשבת. אני מצטט להם לשון הרמב"ם (הלכות ברכות, פרק א, א) – "מצות עשה מן התורה לברך אחר אכילת מזון... ואינו חייב מן התורה אלא אם כן שבע..." (ולא כתב 'פת', אלא 'מזון') – לפחות תוסיפו ברכת 'נוֹדָה' (בלי חתימה) אחרי 'בורא נפשות רבות'.

העניינים אוכלים לחם, וזוכרים את המצוקה יום יום, העשירים אוכלים בשר לשובע ושוכחים, ואחר כך מנהלים דיונים מלומדים על המצוקה החברתית. אוי לבושה!

דברים ט - כדי לתקן צריך קודם לשבור

התחלה חדשה יכולה למחוק כליל כישלון קודם – לפתוח דף חדש ו'נקי', ולהתעלם ממה שהיה, אבל אז לא יהיה הכשלון לנגד העיניים, ולא תהיה תרופה נגד הגאווה השחצנית

ההצלחה יש בה סכנה גדולה ושמה 'גאווה'. 'בזכותנו', 'בצדקת דרכנו', 'בחכמת מנהיגינו', 'בגבורת לוחמינו' – במקום שחוגגים בגאווה, שם עלולה לבוא נפילה קשה. כדי להתמודד, חזר משה ותיאר באריכות את הכישלון העצום של חטא העגל (עם שאר חטאי המדבר), כי הגאווה היא 'עגל זהב', גם אם מתכוונים ל'שם שמים', כמו אהרן במעשה העגל (ראו דברינו לשמות לב).

כאן מתואר שוב תפקידו הכפול של הנביא – להביא לעם את דבר ה'. ומנגד, בשעת חרון אף, להתנפל לפני ה' ולהתפלל על העם, ושוב להוכיח וללמד לקח לעם.

אבל מדוע שבר משה את הלוחות? – "וְאֶת־פֶּשַׁע בְּשֵׁנֵי הַלְּחָת, וְאֶשְׁלַכְּם מֵעַל שְׁתֵּי זְדֵי, וְאֶשְׁבְּרֶם לְעֵינֵיכֶם; וְאֶתְנַפֵּל לְפָנֵי ה' פְּרָאשָׁנָה, אַרְבַּעִים יוֹם וָאַרְבַּעִים לַיְלָה..." (ט, יז-יח).

בספר שמות (לד) כתבנו שמה שבר את הלוחות, כי כתובה בהם רק מידת הדין המוחלטת נגד כל עושה פסל ("א-ל קנא"), ואין מקום לסליחה כלל. אולם בפרקנו אין תפילה של סליחה, אלא התנפלות למניעת חילול השם בעיני המצרים. לכן יש לפרש את שבירת הלוחות כמו את שריפת העגל וטחינתו, כפתח להתחלה חדשה.

התחלה חדשה יכולה למחוק כליל כישלון קודם – לפתוח דף חדש ו'נקי', ולהתעלם ממה שהיה, אבל אז לא יהיה הכשלון לנגד העיניים, ולא תהיה תרופה נגד הגאווה השחצנית.

משה שבר את הלוחות, אבל השבירה תיזכר לעולם כחלק ממאמץ התפילה והתיקון. חז"ל הוסיפו ודרשו, שגם הלוחות השבורים וגם הלוחות השלמים, השניים, היו מונחים בארון שעשה משה (י', א-ה) – "לוחות ושברי לוחות מונחים בארון" (מנחות צט, א).

בעזרת הלוחות השבורים אפשר יהיה להתמודד מול הגאווה המסוכנת.

דברים י - מצוות האמונה

זהו פרק שלא קיים באמת, כי חלקו הראשון משלים לפרק ט, וחלקו השני (מפסוק יב) פותח לפרק יא, ובו אנו חוזרים לפרק (ו) של קריאת שמע. באמת, כל היחידה (מפרק ו עד סוף יא) היא 'קריאת שמע' מורחבת, או נכון יותר לומר: 'קריאת שמע' שלנו אינה אלא קיצור, התחלה וסוף של מצוות האמונה בספר דברים.

הפתיחה מגדירה ומפרטת את מצוות האמונה בניסוח בהיר ושלם – "וְעַתָּה יִשְׂרָאֵל מִה יְהוָה אֱלֹהֶיךָ שׂאֵל מַעֲמֶךָ כִּי אִם לִירָאָה אֶת יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לְלַכֵּת בְּכָל דְרָכָיו וּלְאַהֲבָה אֹתוֹ וְלַעֲבֹד אֶת יְהוָה אֱלֹהֶיךָ בְּכָל לִבְבְּךָ וּבְכָל נַפְשְׁךָ: לְשֹׁמֵר אֶת מִצְוֹת יְהוָה וְאֶת חֻקֹּתָיו אֲשֶׁר אָנֹכִי מִצְוֶה הַיּוֹם לְטוֹב לְךָ" (י, יב-ג).

הניסוח ממש מפליא – 'מה כבר ה' מבקש? – רק' מחויבות אינסופית מתוך אמונה מוחלטת.

הכוונה ככל הנראה, שאין ה' מבקש דבר 'בשבילי', הכל בשבילנו ולטובתנו, "למען ירבו ימיכם וימי בניכם על האדמה אשר נשבע יהוה לאבותיכם לתת להם כימי השמים על הארץ" (יא, כא).

אך מהיכן נובעות מצוות האמונה? מסדר התורה כולה בקיצור מפליא:

מבריאת "השמים ושמי השמים, הארץ וכל אשר בה" (י, יד), מהבחירה "באבותיך" (י, טו), מיציאת מצרים (י, כב; יא, ג), מההצלה בים סוף (יא, ד), מנסי המדבר (יא, ה-ז), ומשבחי הארץ הטובה (יא, י-יב).

אם כן, עוד לפני "והיה אם שמע" כבר חוזרים אנו (מפרק י, יב) למצוות האמונה, בהרחבה, והנה לפנינו דוגמה יפה – בפרק ו (יג) כתוב: "אֶת יְהוָה אֱלֹהֶיךָ תִירָא וְאֹתוֹ תַעֲבֹד וּבְשֵׁמוֹ תִשְׁבַּע";

בפרק י (כ) כתוב: "אֶת יְהוָה אֱלֹהֶיךָ תִירָא אֹתוֹ תַעֲבֹד וּבֹ תִדְבַּק וּבְשֵׁמוֹ תִשְׁבַּע".

דברים יא - קשה שלא לעבוד אלילים בארץ שכזו

במקום בו כמות הגשם משתנה משנה לשנה ומתח מתמיד קיים בין הים למדבר, איך אפשר לוותר על האלילים?

"כִּי הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתָּה בָּא שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ – לֹא כָאָרֶץ מִצְרַיִם הוּא (=עמק הנילוס) אֲשֶׁר יֵצְאתֶם מִשָּׁם אֲשֶׁר תִּזְרַע אֶת זֶרְעֶךָ וְהִשְׁקִיתָ בְּרִגְלֶךָ כְּגֹן הַיֵּרֶק" (י) – וגם לא כארצות הנהרות הגדולים הפרת והחידקל, ולא כארצות ההרים מצפון (=טורקיה), ולא כארצות המדבר.

"והארץ אשר אתם עברים שמה לרשתה, ארץ הרים ובקעת, למטר השמים תשתה מים; ארץ אשר ה' א-להיך דרש אתה תמיד עיני ה' א-להיך בָּה מְרִשִׁית הַשָּׁנָה וְעַד אַחֲרִית הַשָּׁנָה: וְהָיָה אִם שָׁמַע

תשמעו אל מצותי... לאהבה את ה' א-להיכם ולעבדו בכל לבבכם ובכל נפשכם; ונתתי מטר ארצכם בעתו יורה ומלקוש, ואספת דגנך ותירשך ויצהרך" (יא-יד).

ארצנו הקטנטונת היא ארץ מעבר צרה בין הים והמדבר, 500 מיליון עופות נודדים עוברים בה פעמיים בכל שנה בזמנים קבועים, כי אינם יכולים לעבור מעל הים ולא מעל המדבר. כמויות הגשם משתנות משנה לשנה, והמתח בין המדבר והיובש לבין הים והלחות ניכר תמיד במזג האוויר ובפוריות האדמה. לכן, הפולחן האלילי הכנעני היה קשור בטבורו בגשם ובפוריות, והפוריות קשורה תמיד במיניות.

איך משכנעים את הישראלים הנכנסים לארץ הזאת, ואת אלה שייוולדו להם בדורות הבאים, שרק "ה' אחד", שהוציא אותם ממצרים. שהוא לבדו מוריד גשמים, ואין שום מקום לפיתוי האלילות הכנענית?

קוראים בכל יום 'קריאת שמע' עם הבנים "בשבתך בביתך ובלכתך בדרך ובשכבך ובקומך", ובה האזהרה – "השמרו לכם פן יפתה לבבכם... וחרה אף ה' בכם ועצר את השמים ולא יהיה מטר, והאדמה לא תתן את יבולה..." (יא, טז-כ).

מי שישמור על הקריאה הזאת, לא יתפתה לבבו גם בתקופה קשה, וישרוד על האדמה הזאת.

דברים יב - היכן למקם את המקום

כשנכנסים בני ישראל לארצם הם מצווים לעבוד את האלוהים רק במקום מסוים הנבחר על פי האם המקום הוא תמיד אותו מקום?

המעבר מהמלחמה לכיבוש הארץ אל החיים שאחרי המלחמה "בארץ אשר נתן ה'..." (יב, א), מעלה את השאלה הגדולה של 'מקום המקדש' (בלשון המאוחרת).

האינסטינקט הדתי אומר, שצריך להכין 'מקום' לעבודת ה' בכל מקום, כמו שאנחנו בונים בתי כנסת לאלפיהם, כל שבט, כל קהילה ו"איש כל הישר בעיניו" (יב, ח) – הייתכן, שנעשה בשר על האש בחג, והוא ייחשב 'בשר תאוה', "הטמא והטהור יחדו יאכלנו" (יב, כ-כב)?

רבים חושבים שרק המלכים הגדולים בסוף ימי בית ראשון, חזקיהו ויאשיהו, קיימו מצוות אלה, אולם בפרק יש לפחות 4 אפשרויות למקום הנבחר מפעם לפעם על פי ה':

"לא תעשון... כי אם אל המקום אשר יבחר יהוה אלהיכם מפל שבטיכם לשום את שמו שם לשכן תדרשו ובאת שמה..." (יב, ד-ה) – זה מתאים לירושלים, שנבחרה "מכל שבטיכם", למקדש קבע;

"לא תעשון... והנה המקום אשר יבחר יהוה אלהיכם בו לשכן שמו שם שמה תביאו..." (יב, ח-יב) – זה מתאים לשלה, בה הוקם המשכן אחרי שעברו את הירדן (יהושע יח);

"השמר לך פן תעלה עלתיך בכל מקום אשר תראה; כי אם במקום אשר יבחר ה' באחד שבטיך..." (יב, יג-טז) – זה מתאים להקרבה במקום של התגלות ה' באותו הזמן, כמו ליהושע בגלגל, לגדעון בעפרה, וכמו לאלהו בהר הכרמל (רש"י לפסוק יג);

"לא תוכל לאכל בשעריך... כי אם לפני ה' א-להיך תאכלנו במקום אשר יבחר ה' א-להיך בו..." (יב, יז-יט) – זה מתאים להתכנסות עם ישראל "לפני ה'", "בבית-אל (שופטים ב, א-ה; כ, כו-כח), או במצפה.

"המקום" האחד נבחר על פי ה' מפעם לפעם, גם לפני ירושלים.

דברים יג - מבצע המוזות של הרבי מלובביטש

העיקרון המכוון בפרק הוא שהמלחמה המוחלטת נגד האלילות בתורה איננה גזענית, והיא חלה בין יהודים לא פחות, ואף ביתר חריפות, מאשר נגד כנענים. לא הילה של 'נביא', אפילו לא "האות

והמופת "יג, ב-ג) שיתקיימו לעינינו, לא יוכלו למנוע או לעכב את מלחמת החורמה הזאת נגד האלילות.

אבל כבר בדברי חז"ל (לדעת רבי אליעזר, סנהדרין עמוד א) נאמר – **"עיר הנידחת לא היתה ולא עתידה להיות"** – היא כתובה לפי זה רק כדי לשמש **תמרוז אזהרה**, כדי שבני ישראל **"ישמעו" את קריאת התורה הזאת "ויִראו" (יג, יב)**. עוד הגדילה הגמרא שם וקבעה, שאם יש אפילו מזוזה אחת בעיר אין שורפים אותה, כי אסור לשרוף מזוזה.

שנים רבות הייתי מספר מעשה שהיה בשני אחים 'קצנלבוֹגן' שחיו בירושלים – אחד היה קנאי בישיבה של קנאים ירושלמים, ואחיו היה 'ציוני-חרדי' (מ'פועלי אגודת ישראל').

נפגשו שני האחים בחתונה, ואמר האח (הציוני-חרדי) לאחיו (הקנאי): **"ראה! מה ההבדל בינינו – אם תשמע על עיר הנידחת, שמצאו בה מזוזה ולכן לא ישרפו אותה, תרוץ באמצע הלילה להוריד אותה, כדי שייגמר גזר דינם לשריפה. ואילו אני, אם אשמע שעומדים לגזור את דינה של עיר בישראל כעיר הנידחת, ולא מצאו בה מזוזה, הייתי רץ באמצע הלילה לקבוע בה מזוזה, כדי שלא ישרפו אותה.**

שנה אחת, התארח בשיעור שבת בביתי, אורח מאמריקה לבוש מעיל רבני. אחרי הסיפור ביקש להוסיף דבר – **"אני הייתי מבאי ביתו של הרבי מלובביטש, ושמעתי אותו אומר: לא תהיה עיר הנידחת בישראל, כי 'קצנלבוֹגן' מירושלים ואני, לא ניתן!"**

מאמירה זו החל מבצע המזוזות של הרבי מלובביטש.

דברים יד - עם של קודש בחיים של חול

על המגמה מובהקת בפרקנו של צמצום הקדושה והטהרה, וחיזוק חיי החול של עם קדוש

בפרשה זו, ובמיוחד בפרק המגדיר את עם ישראל (פעמיים) כ**"עם קדוש"** (יד, ב; כא) אנו מוצאים מגמה מובהקת של צמצום הקדושה והטהרה, וחיזוק חיי החול של **"עם קדוש"**.

1. (יד, טו-טז; כ-כה) **"כי ירחק ממך המקום אשר יבחר ה'..."**, תזבח (=תשחט) "מבקרך ומצאנך" ותאכל בשר כתאוותך, בתור 'חולין' – לא כקרבן, ובלי הלכות טהרה – **"הטמא והטהור יחדיו יאכלנו..."** רק הדם לא תאכלו על הארץ תשפכנו כמים". ההפך הגמור מדם קרבן שנורק על מזבח. כל מי שחי בעולם של קדשים וטהרות יתקשה לעכל את ה'חולין' הזה, שבא למנוע הקמת מקדשי במות בכל מקום.

2. (יד, ג-כא) רשימת הבהמות, החיות, הדגים והעופות וכל איסורי האכילה, שהופיעה כבר בספר ויקרא (יא), מתעלמת כאן לחלוטין מכל חוקי הטהרה שנוכרו בוֹיקרא (יא, כד-מ – "ולאלה תִּטְמְאוּ"), ומגדירה מחדש **הלכות 'כשרות' בלי טהרה**; באכילת 'חולין'. הפקעת הטהרה מותרת אחריה **"עם קדוש" עם שולחן כשר**, אך מרוחק ממקדש ומטהרה.

3. (יד, כד-כו) **"כי ירחק ממך המקום אשר יבחר ה'..."**, גם את מעשר הקודש אפשר לפדות בכסף, הפירות יצאו ל'חולין', הכסף יישמר בקדושה עד לעלייה לרגל, ושם ייפדה שוב ב"כל אשר תאווה נפשך" לסעודות הקודש. הקדושה ניתנת לפדיון ולגלגול, הקודש והטהרה יישארו רק במקום המקדש, ובכל הארץ יחיה **"עם קדוש" בחיי חול עם סעודות חול, בלי קרבנות וטהרות.**

4. (יד, כח-כט) בשנה השלישית למעשר, יינתן כל המעשר כצדקה לעניים, ובמקום עלייה לרגל הוא ייאכל "בשעריך" בלי שום קדושה ובלי טהרה – **הצדקה לעניים בשנת 'מעשר עני' מחליפה את הקדושה, כמקבילה מוסרית של העלייה לרגל, בחיי החול.**

דברים טו - במציאות הריאלית יש המוני אביונים ונזקקים

הסכנה שבשנת השמיטה

'שמיטה' פירושה "שמוט" (=עזוב) את היבולים לטובת "אבלי עמד" (שמות כג, יא), ואת החובות לטובת "רעהו" ו"אחיו" (יד, ב), בייחוד חקלאים קטנים שזקוקים להלוואות כדי לזרוע ולפרוע את החוב מן היבול המקוּנה.

באידיאל של התורה צריכה לפעול **'חוקת היובל'** (ויקרא כה), ואז תהיה לכל אחד מישראל נחלה בארץ, רשומה על שמו (ביטאבו של המקדש). גם אם ייחלש כלכלית ויאלץ למכור, הנחלה תחזור אליו בשנת היובל, ו"לא יהיה בָּדָ אָבְיוֹן" (טו, ד; כפירוש ר"י בכור-שור) – ואכן, בפרשת היובל (בויקרא) לא נזכרו 'עניים, דלים ואביונים', כי לכל אחד יש נחלה.

אבל במציאות הריאלית, שבה נטוע ספר דברים (כמו בימינו), 'חוקת היובל' לא נזכרת כלל, ויש המוני אביונים וזקקים. לכן התורה מזהירה מפני הרוע ("בליעלי") שעלול להפוך את שמיטת החובות למניעת הלוואות מהחקלאים הקטנים כבר שנה ושנתיים לפני השמיטה, כי צפוי שלא יוכלו להחזיר. מצב כזה אילץ את הלל הנשיא (בימי בית שני) להעביר את החובות לגבייה בבית דין ('פרוזבול'), ולעקוף את מצוות התורה לשמיטת החובות.

בסוף ימי בית ראשון, כרת המלך צדקיהו ברית **'בין בתרים'** (ירמיהו לד, ח-כב) **לשחרור המוני של עבדים**, שצברו שש שנים (ויותר) בבית אדוניהם. לדעתו, העבדים שוחררו בשנת 'שמיטה' ("מקץ שבע שנים", ירמיהו לד, יד), כשנאסרה עבודת האדמה, ולאדונים היה נוח לשחרר עבדים. השחרור הזה פעל לרעת העבדים, שלא היה להם מה לאכול, ובמהרה חזרו לעבודתם לקראת השנה השמינית, עם הזריעה.

הפרת הברית הזאת, הייתה אחד הגורמים לחורבן הבית הראשון, לדברי הנבואה (ירמיהו שם).

בהלכת חז"ל נקבע, **שעבד עברי ישתחרר בתום 6 שנים למכירתו, ולא בשנת השמיטה.**

דברים טז - כשיש מה לתת יש שמחה

החקלאי הרגיל ממהר לשוב לשדה. אין לו זמן לחגיגות, ואחרי שכבר הקריב "צאן ובקר" אין לו עוד במה לחוג

כבר כתבתי (בשמות יג) על חובת זְכוּר וְשֹׁמֵר בְּחֹדֶשׁ הָאָבִיב (שמות יג, ג; דברים טז, א), כמו בשבת (זכור בשמות ושומר בדברים), כי אלה שני עמודי התורה – השבת ולוח החגים. גם הסברתי (בשמות כג) למה אין בתורה חג אביב, רק – "שֹׁמֵר אֶת חֹדֶשׁ הָאָבִיב וְעִשִׂית פֶּסַח לֵה'... וּפְנִית בְּבֶקֶר וְהִלַּכְתָּ לְאֵהֲלִיךָ" (טז, ז) – החקלאי הרגיל ממהר לשוב לשדה. אין לו זמן לחגיגות, ואחרי שכבר הקריב "צאן ובקר" (טז, ב; בקר לחגיגה, אם יש לו), אין לו עוד במה לחוג. חובת העלייה לרגל בחג המצות קצרה ומתמצה ביום אחד, וגם שמחה לא נזכרת.

חלוקת 'קמחא דפסחא' לא נזכרת בתורה, כי לעם חקלאי לא היה בפסח מה לחלק – לא היו אוניות מביאות תבואה מארצות עושר.

אחרי "שבעה שְׁבַעַת תִּסְפָּר לך מִהַחֵל חֶרְמֵשׁ בְּקִמָּה..." (טז, ט), כבר יש חג הקציר הוא "חג שְׁבַעַת" (שמות כג, טז; לד, כב), ויש בו שמחה כי כבר יש מה לחלק. כאן מופיע ציווי מכוּנָן – "וְשִׂמְחֶתָּ לִפְנֵי יְהוָה אֱלֹהֶיךָ וּבִנְךָ וּבִתְּךָ וְעַבְדְּךָ וְעַמְּךָ וְהִלַּי אֲשֶׁר בְּשַׁעְרֶיךָ וְהִגַּר וְהִיָּתוּם וְהָאֶלְמָנָה אֲשֶׁר בְּקִרְבְּךָ בְּמָקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לְשַׂבֵּן שְׂמוֹ שָׁם : וְזָכַרְתָּ כִּי עֶבֶד הָיִיתָ בְּמִצְרָיִם וְעִשִׂיתָ אֶת הַחֻקִּים הָאֵלֶּה" (טז, יא-יב).

חובה מן התורה לשתף את העניים בסעודות ובשמחת החג (רמב"ם הלכות יום-טוב, פרק ו, יח), ובשבועות יש ציווי מיוחד – לזכור את עבודת מצרים, ולשומר ולעשות "את החקים האלה" – גם דיבור 'אנכי', וגם מגילת רות (גיורת ואלמנה) מפורשים בתורה בחג השבועות.

ב"חג הסכת... באֶסְפָּד מְגִרְנָד וּמִקְבָּד" (טז, יג-טו), יש שמחת חג מלאה של שבעה ימים.

דברים יז - אתם תבחרו את המלך

בחירת המלך תלויה ברצון העם, ורק מכוח רצון העם תוכל להתברר בחירת ה'. כך קרה בהמלכת שאול, בהמלכת דוד, ואף בפילוג המלוכה

המשטר הישראלי בתורה יש בו הבדלה ברורה בין מערכת המשפט שהיא עצמאית, לבין המלוכה. והשופטים קודמים למלך. בראש מערכת המשפט ניצב "השֹׁפֵט אשר יהיה בימים ההם... (ב) המקום אשר יבחר ה' (יז, ט-ז). בפרק הבא יופיעו הכהנים והנביא, וביחד אלו ארבע מערכות הנהגה, כך שלא ייתכן על פי התורה משטר ריכוזי. ההנהגה והשלטון מחולקים בין שופטים ומלך, כהנים ונביא, ואין שלטון אבסולוטי של בני אדם.

השלטון האבסולוטי היחיד הוא מלכות ה' לבדו (שמואל א יב, יב).

יתר על כן, בחירת המלך תלויה ברצון העם, ורק מכוח רצון העם תוכל להתברר בחירת ה' (ראו בהרחבה בספרי 'המקור הכפול – השראה וסמכות במשנת הרב קוק', פרק יב). כך קרה בהמלכת שאול, בהמלכת דוד, ואף בפילוג המלוכה.

שמואל (חלק א; י, א) משח את שאול, ושאל חזר לחייו הרגילים. רק אחרי שגילה מנהיגות במלחמה, הומלך שאול בחידוש המלוכה בהסכמה כללית (שמואל א יא, יד, וברש"י שם).

שמואל משח את דוד (שמואל א טז, יב-יג) ודוד המשיך בחייו הרגילים עם רוח ה' שצלחה עליו, ושרת את שאול המלך בתפקידים שונים – גם כאשר נרדף על נפשו עם אנשיו. ובשתי הזדמנויות, סירב בכל תוקף לשלוח יד במלך שאול "משיח ה' " (שמואל א כד, ו; כו, יא). דוד מלך על כל ישראל רק כאשר הסכימו כל שבטי ישראל לקבל את דוד כמלך (שמואל ב ה, א-ג; דברי הימים א, יא).

כאשר איבד דוד את תמיכת העם הרחבה במרד אבשלום, הוא יצא מירושלים (שמואל ב טו), וכאשר איבד רחבעם את תמיכת שבטי יוסף (מלכים א יב), התפלגה המלוכה.

אין מלך בישראל בלי רצון העם.

דברים יח - נשמתו של ר' נחמן נמצאת בראש השנה רק בארץ ישראל

התורה מרחיקה אותנו מאד מן המיסטיקה, ובכלל זה כל מעשה של שאלה אל המתים ואל הקברים

"לא תלמד לעשות פְּתוּעֵבֶת הַגּוֹיִם הֵהֵם; לא יִמָּצָא בָּךְ ... מְעוֹנֵן וּמְנַחֵשׁ וּמְכַשֵּׁף... וְדַרְשׁ אֶל-הַמֵּתִים..." (יח, ט-יג).

כתב הרמב"ם (הלכות עבודת כוכבים פרק יא, ח) – 'איזהו מעונן? אלו נותני עתים (=עונות), שאומרים באצטגנינות (=אסטרולוגיה) יום פלוני טוב, יום פלוני רע, יום פלוני ראוי לעשות בו מלאכה פלונית, שנה פלונית או חודש פלוני רע לדבר פלוני'.

התורה מרחיקה אותנו מאד מן המיסטיקה ומן המאגיה לכל סוגיה, ובכלל זה כל מעשה של שאלה אל המתים ואל הקברים (רמב"ם שם הלכה יב).

אין לי צל של ספק, שאילו היה רשב"י קם מקברו בז' באדר או בל"ג בעומר, היה מגרש את כל הנאספים למירון במקל גדול, ואומר להם – לכו ללמוד תורה ומשנה שלימדתי, ואל תבואו לכאן לעולם. הגדילו לעשות חסידי ר' נחמן, ששאף כל ימיו לארץ ישראל, וראה את עצמו כניצוץ של יהושע בן-נון, והם יוצאים מארץ הקודש לטומאת ארץ העמים ולטומאת הקברים גם יחד, וזוכים לחוויות 'רוחניות' עמוקות, שאינן אלא 'סרד' עבודה זרה'. מתי יבינו, שנשמתו של ר' נחמן נמצאת בראש השנה רק בארץ ישראל?

גם הנביא שיבוא בדבר ה' לא ייבחן כלל באותות ובמופתים, שהרי גם נביא לעבודת אלילים יכול להצליח לעשות "אות או מופת" (דברים יג, ב-ג), אלא במבחן הדברים שיאמר, ויתקיימו – צאו וספרו כמה פעמים כתוב השורש 'דבר' במבחן הנביא (יח, יח-כב) – וכך כתב הרמב"ם (הלכות יסודי התורה פרק ח').
מעודי לא הצלחתי להבין איך אנשי תורה מסוגלים לברך ב'מזל טוב', במקום 'ברכת ה''.
יהי רצון שזוכה לקיים "תמים תהיה עם ה' א-להיך" (יח, יג).

דברים יט - פרספקטיבה, זה העניין

שום אדם לא יכול לשפוט לבדו, ולא לעשות דין לעצמו, גם אם הוא בטוח לחלוטין במה שהוא ראה:

1. "גואל הדם" (יט, ו, יב) לא יקבע לבדו את אשמתו של רוצח, מתוך רגשות נקם. ערי מקלט יגנו על רוצח בשגגה, ורק משפט הזקנים יקבע מי רצח במזיד (יט, יא-יג).

2. אסור להסיג "גבול רעך אשר גבלו ראשנים" (יט, יד) – מי שיש לו טענה נגד גבול הנחלה בינו לבין שכניו, יפנה אל השופטים.

3. "לא יקום יעד אחד באיש לכל עון ולכל חטאת..." (יט, טו).

גם שני יעדים עלולים להיות יעדים זוממים, אבל "יעד אחד" לא יקבע אשמה לעולם, גם אם הוא נאמן במיוחד.

מדוע?

מי שברא אותנו עם שתי עיניים ועם שתי אוזניים, נתן לנו בזה פרספקטיבה לבחון מרחקים ועומק. מה שלא היינו יכולים לעשות בעין ובאוזן אחת.

כדי להתמצא בשטח, אתה חייב למצוא נקודות מפגש בין שני קווים (קואורדינאטות), לפחות. גם כך יכול אדם לטעות, אבל קו אחד לעולם לא יספיק, כי לא תוכל לדעת היכן אתה נמצא, באמת.

כדי למדוד מרחק של כוכב חייבים לחשב שתי זוויות אליו, למשל משתי נקודות על מסלול כדור הארץ (כלומר, בהפרש של חצי שנה).

דרך שתי נקודות במרחב מישורי (=אוקלידי) עובר רק קו ישר אחד. דרך נקודה אחת במרחב מישורי, עוברים אינסוף קווים ישרים.

ההבדל בין עד אחד לבין שניים הוא הבדל מוחלט, ואין הבדל מהותי בין שניים לבין שלושה – "על פי שני יעדים או על פי שלשה יעדים יקום דבר" (יט, טו).

דברים כ- שום אדם לא יכול לשפוט לבדו, ולא לעשות דין לעצמו, גם אם הוא בטוח לחלוטין במה שהוא ראה:

1. "גואל הדם" (יט, ו, יב) לא יקבע לבדו את אשמתו של רוצח, מתוך רגשות נקם. ערי מקלט יגנו על רוצח בשגגה, ורק משפט הזקנים יקבע מי רצח במזיד (יט, יא-יג).

2. אסור להסיג "גבול רעך אשר גבלו ראשנים" (יט, יד) – מי שיש לו טענה נגד גבול הנחלה בינו לבין שכניו, יפנה אל השופטים.

3. "לא יקום יעד אחד באיש לכל עון ולכל חטאת..." (יט, טו).

גם שני עדים עלולים להיות יעדים זוממים, אבל "יעד אחד" לא יקבע אשמה לעולם, גם אם הוא נאמן במיוחד.

מדוע?

מי שברא אותנו עם שתי עיניים ועם שתי אוזניים, נתן לנו בזה פרספקטיבה לבחון מרחקים ועומק. מה שלא היינו יכולים לעשות בעין אחת ובאוזן אחת.

כדי להתמצא בשטח, אתה חייב למצוא נקודות מפגש בין שני קווים (קואורדינאטות), לפחות. גם כך יכול אדם לטעות, אבל קו אחד לעולם לא יספיק, כי לא תוכל לדעת היכן אתה נמצא, באמת.

כדי למדוד מרחק של כוכב חייבים לחשב שתי זוויות אליו, למשל משתי נקודות על מסלול כדור הארץ (כלומר, בהפרש של חצי שנה).

דרך שתי נקודות במרחב מישורי (=אוקלידי) עובר רק קו ישר אחד. דרך נקודה אחת במרחב מישורי, עוברים אינסוף קווים ישרים.

ההבדל בין עד אחד לבין שניים הוא הבדל מוחלט, ואין הבדל מהותי בין שניים לבין שלושה – "על פי שני יעדים או על פי שלשה יעדים יקום דבר" (יט, טו).

דברים כ - מלחמה - קווים מנחים

1. אין לנהל מלחמה טוטאלית, ולא משאירים 'אדמה חרוכה'.

2. יש לשחרר אנשים מסיבות אישיות, אם הם עלולים לחשוב על בית וכרם או על אישה שמחכה להם, שמא לא יוכלו להתרכז רק במשימה, וכל שכן, מי שחרד וירא, ואינו מתאים ללחימה.

חז"ל פירשו את השחרור כפטור אובייקטיבי, והגבילו את השחרורים רק למלחמת הרשות, "אבל במלחמת מצוה הכל יוצאין אפילו חתן מחדרו וכלה מחופתה" (משנה, סוטה פרק ח', ז); גם המשחררים מהלחימה המסוכנת ("פן ימות במלחמה"), אינם הולכים הביתה לפי ההלכה, אלא עוברים לחיל האספקה וההנדסה (משנה שם, ב).

אולם אם נפרש, שהשחרורים משקפים מצב נפשי, אז חשוב לשמור על פתחי השחרור דווקא במלחמת מצוה, "ולא ימס את לבב אֶחָיו בְּלִבּוֹ" (כ', ט). רבות דובר על יהודה המקבי, ששחרר את הפטורים "על פי התורה" (מקבים א', פרק ג', 56), אף שבוודאי נלחם מלחמת מצוה; מסתבר שיהודה פעל לפי הפירוש הנפשי, וסבר כי השחרור הזה חיוני למערכה. המוטיבציה של הלוחמים והנכונות להסתער ללא פחד, הם העיקר במלחמה, גם בתורה, וגם בצה"ל (אני זוכר 'שחרורים' לעורף, במלחמת יום-הכיפורים).

3. חובה לקרוא לשלום לפני כל מערכה – הרמב"ם (הלכות מלכים, פרק ו', א) הרחיב וקבע: "אין עושין מלחמה עם אדם בעולם, עד שקוראין לו לשלום... שנאמר: "כי תקרב אל עיר להלחם עליה, וקראת אליה לשלום" (כ', י).

4. אסור להשחית את מטעי הפרי, כדי לבנות מצור על עיר, כי מהם יאכלו הלוחמים (כ', יט-כ). במלחמה נגד מואב (מלכים-ב ג', יט, כה) פעל צבא ישראל להפך (כדברי אלישע), והמערכה נכשלה בסיום קשה וסתום (שם, כו-כז).

דברים כא - זו לא רק המשטרה

כשמתרחש רצח גם מערכת המשפט נדרשת לחשבון נפש

על מעמדה של שבוייה, כאישה ולא כפילגש, כתבתי בטור לשמות כא.

על "בן סוֹרֵר וּמוֹרֵה" (כא, יח-כא) ש"לא היה ולא עתיד להיות" (סנהדרין עא), ראו מה שכתבתי על עיר הנידחת (לעיל, דברים יג).

פרשת החלל שנמצא באדמת הארץ ו"לא נודע מי הפִּהוּ" (כא, א), משקפת את הזעזוע שהתורה מבקשת לעורר על כל מקרה של שפיכות דמים. למרבה הכאב, אנו רחוקים מאד ממידה זו של זעזוע, ודינו בכך, שהמשטרה חוקרת בכל הכלים העומדים לרשותה. טוב מאד, שהמשטרה חוקרת, אך מה מוטל על שופטים ומנהיגי ציבור?

האחריות הישירה על הפושע, אבל יש גם אחריות עקיפה – חז"ל (משנה, סוטה פרק ט', ז) הציבו את השאלה הנוקבת: מדוע חייבים זקני העיר לרחוץ את ידיהם ולומר – "ידינו לא שפכו את הדם הזה, ועינינו לא ראו" (כ"א, ז) – "וכי על דעתנו עלתה [מחשבה], שזקני בית דין שופכי דמים הם?"

בתלמוד הירושלמי (סוטה פרק ט', ו) מובאות התשובות במלואן – "שלא ראינוהו ופטרנוהו / והנחנוהו / ועמעמנו על דינו" – וההסבר (שם): חכמי ארץ ישראל פירשו זאת על ההורג, שלא שחררו אותו [שופטים] בהחלטה בלתי שקולה, וחכמי בבל, על הנהרג (וכך כתב רש"י), שלא נתנו לו ליווי או מקלט.

לדעת חכמי בבל (ורש"י), בכל מקרה של חשד לרצח, צריך לחקור את הרשויות האזרחיות ואת המשטרה, האם היה מידע או חשש לחיי ההרוגה, ושמה לא שמרו עליו כראוי.

לדעת חכמי ארץ ישראל, צריך לחקור את מערכת המשפט, האם שוחרר אדם מסוכן, ושמה שחרורו גרם לרצח! בכל מקרה של חשד לרצח, יש דרישה לחשבון נפש, גם של מערכת המשפט.

דברים כב - ברוך השם שגדלנו מאז

אין עוד אצלנו 'נערה מאורשה' מקודשת לאיש, והיא יושבת בבית אביה. ממילא אין עוד 'טענת בתולים', ולא דיני סקילה

ב'תרגום' ללשון ישראלית מתחדשת:

א. (ג-ד) "לא תוכל להִתְעַלֵּם" בדרך מהשבת אבדה, ולא מסיוע לנהג של רכב תקוע (ראו 'קיצור הלכות דרכים באתר שלי') – חובה לא רק להזעיק מד"א, משטרה, מכבי-אש או גרר, אלא גם לעזור לו להניע, להחליף גלגל או לאסוף מטען חיוני. כמובן, חובה להישמר מסכנת רכב חולף, לרדת מהכביש, להציב תמרורי אזהרה ואור.

ב. (ח) "מַעֲקָה לְגַגֵּד" זו דוגמה להסרת מכשולים בבית ובדרכים, מעקות בטיחות, וכד'. בחוצות ובדרכים החובה מוטלת על מנהיגי הציבור, וכך נאמר בגמרא (מועד קטן ה עמוד א) וברמב"ם (ספר המצוות, קפ"ד ורצ"ח).

ג. (יג-כז) "...לא מַצְאָתִי לְבִתְךָ בְּתוֹלִים"; "נִעַרְךָ בְּתוֹלָה מְאֻרְשָׁה לְאִישׁ"; מנהג החברה בימים ההם היה לְאָרֵשׁ נערה לאיש עוד בבית אביה, בקידושין גמורים (שלא יוכל האיש להתחרט). והיא כבר אסורה לכל אדם כמו אישה נשואה, בעודה יושבת בבית אביה, מכינה מצעים לבית החדש שהחתן המיועד בונה להם באותו הזמן. בין הקידושין לנישואין היו חולפים בדרך כלל 12 חודש. רוב הצרות שבפרק צמחו מתקופת המתנה זו, מלאת ציפיות וחשדות.

ברוך השם שחלק מחכמתו לגאוני תורה מלפני כ-1300 שנה, שביטלו את ההמתנה הזאת, איחדו את הקידושין עם החופה והנישואין לטקס כפול, מוכר ויפה, וחסכו להם ולנו צרות צרורות – אין עוד אצלנו 'נערה מאורשה' מקודשת לאיש, והיא יושבת בבית אביה, ברוך השם. ממילא אין עוד 'טענת בתולים', ולא דיני סקילה.

בדרכים כאלה של חוכמת ההלכה, אני מייחל ליום שלא תהיינה עוד עגונות ומסורבות גט, אפילו לא אחת, כאשר חכמי ההלכה יפעלו בדרכים יצירתיות ומוכרות, שה' נטע בחוכמת התורה.

דברים כג - שלושה קצרים על הפרק

א. "לא תתעב אדמי כי אחיך הוא; לא תתעב מצרי כי גר היית בארצו" (כג, א-ט); פסוק מפתיע זה מוכיח שאיסורי החיתון של "עמוני ומואבי" אינם 'גזעניים' בתורה, וסיבתם המוסרית היא הקובעת. לכן יכלו חז"ל (בעקבות זקני בית לחם, ובעקבות הנביאים שמואל ונתן) להוציא "עמונית ומואבית" מכלל האיסור, ולקבל את רות המואבית ואת בית דוד.

ב. "לא תסגיר עבד אל אדניו... עמך ישב בקרבך במקום אשר יבחר..." (כג, טז-יז); לא קיים איסור כזה בשום מקום בעולם העתיק או המאוחר. יש עדות עקיפה על קבוצות דומות ל"אברם העברי", שהיו נותנות מקלט לעבד בורח. בכל מערכות 'החוק' הייתה דרישה החלטית להסגיר עבדים שברחו. הביטוי "במקום אשר יבחר" מופיע לרוב בספר דברים על "המקום אשר יבחר ה' לשכן שמו", ורק פעם אחת על העבד הפליט, ועל המקום "אשר יבחר באחד שעריך בטוב לו". אכן, התורה מעבר אחד, וכל העולם מעבר אחר. במחצית הספר המופלא 'אוהל הדוד תום' מתוארת הבריחה הנואשת מפני החוק האמריקאי דאז, שעיקרו היה חובת ההסגרה ממדינות הצפון (שלא היו בהן עבדים), למדינות העבדות בדרום. רק בקנדה שרר חופש מאימת ההסגרה.

ג. "לא תשיך לאחיך נֶשֶׁךְ כֶּסֶף נֶשֶׁךְ אֶכְלָל..." (כג, כ-כא); ריבית ונשך ששני הצדדים מסכימים להם אינם גזל, הם מותרים בכל העולם. נכרי יכול לקחת ריבית מיהודי, וגם להפך. האיסור בתורה חל על "אחיך" מכוח שותפות הגורל בעבדות מצרים. לכן, בין שני יהודים לא מועיל שום 'היתר עסקה', וכל הלוואה בריבית היא עברה חמורה. 'היתר עסקה' נועד לבנקים ולחברות אשראי, שאינם "אחיך".

דברים כד - למה בכלל להתחתן

יש צורך דחוף כיום, להתמודד ביושר ובאומץ עם בעיות חמורות של נשים מעוכבות ומסורבות גט, אבל חלילה לנו לערער את הבית הגדול והקדוש של המשפחה היהודית

החידוש הגדול של "ספר פְּרִיִּתָּת" (כד, א, ג) מופיע כאילו דרך אגב, תוך כדי סיפור כואב של עלילה מוסרית-משפטית, שעיקרו בסופו – האיסור על הבעל הראשון לחזור ולקחת את האישה שנישאה לאיש אחר אחרי שילוחה (=גירושיה). מטרת האיסור הזה (כפי שפירש רמב"ן לפסוק ד), "שלא יחליפו נשותיהן זה לזה, יכתוב לה גט בערב, ובבוקר היא שבה אליו, וזה טעם (הנימוק) "ולא תחטיא את הארץ" (כד, ד), כי זה סיבה לחטאים גדולים".

את החידוש הראשון בפרשה זו יש להסביר בדומה לדברי הרמב"ם (הל' אישות פרק א', א), שלפני מתן תורה, ואצל בני נח עד עכשיו, אפשר היה לחיות יחד איש ואישה בלי נישואין, וגם לפרוש זה מזו בכל עת על פי רצון כל אחד מהם. יש אנשים ונשים שרואים בזה 'אידיאלי' של 'חופשי', ואילו התורה רואה בזה אסון.

מכל הזוגות שזכיתי לסדר להם 'חופה וקידושין' במדינת ישראל (ב"ה) היטיבה להסביר זאת כלה ('לא-דתית'), שענתה לשאלתי – 'מדוע להינשא 'כדת משה וישראל'?' – 'אינני רוצה לגדל ילדים בבית שכל אחד מההורים יכול לקום בכל יום וללכת'. זו הגדרה מדויקת של תפיסת הנישואין בתורה, ושל חובת הגט. יש לזה גם השלכה עקרונית על 'מעמד האישה' בתורה, "שלא תהא קלה בעיניו להוציאה" (כתובות פב עמוד ב), שלא יוכל איש לשלח אישה בכך שיאמר לה 3 פעמים 'לכי', כמו בעולם המוסלמי.

יש צורך דחוף כיום, להתמודד ביושר ובאומץ עם בעיות חמורות של נשים מעוכבות ומסורבות גט, אבל חלילה לנו לערער את הבית הגדול והקדוש של המשפחה היהודית, שמצוות התורה בנו אותו, ומגוננות עליו.

דברים כה - דאע"ש, העמלק התורן

עם כל שינוי היסטורי במצבם של היהודים, קם לו עמלק חדש - המן הרשע, גרמניה הנאצית, דאע"ש. ואנחנו מצווים לא לשכוח

בין שבטי המדבר הקדומים היה מקום מרכזי לשבטי השושים של עמלק ('שאסוי' בפי המצרים הקדומים), בגלל האכזריות הטוטאלית שלהם - "וַיִּזְנֶב בָּךְ כָּל הַנְּחָשִׁים אַחֲרֶיךָ" (כה, יח). כך קורה שוב לנגד עינינו עם הופעת 'דאע"ש' על בימת הטירוף המדברי (המתחזה לאסלאם קנאי).

גם בראשית הגיבוש למלוכה (בעמלק כמו בישראל), כאשר לחמו צבאות ישראל בהנהגת שאול נגד "עיר עמלק" (שמואל א טו, ה), נהגו העמלקים כדרכם, חטפו נשים וטף ומכרו אותם בשוקי העבדים (שמואל א ל) - אולם העמלקים נהגו כך מול כל הנקרים בדרכם.

כאשר התפזרו היהודים הגולים מארצם לקהילות נפרדות "בכל מדינות מלכותך" (אסתר ג, ח), ונתפסו כאיום על האימפריה הפרסית בעיני "המן האגגי", הייתה זו כבר 'עמלקיות' אנטי-יהודית - תופעה א-נומלית כמו עצם קיומם ושרידותם של היהודים בגלויות השונות. 'המן'-ים כאלה צמחו בכל מקום שיהודים התבססו ושלחו את 'מרדכי' שלהם אל "שער המלך". מאז ועד ימינו, היו לשליטים שתי אפשרויות עקרוניות - להיעזר ביהודים לטובתם ולסמוך על נאמנותם (שיטת "מרדכי היהודי"), או לפעול לפי "עצת המן".

בדיוק עם תחילת היציאה של היהודים מאירופה התייצב מולנו 'המן הנאצי' - "להשמיד, להרג ולאבד את כל היהודים מנער ועד זקן טף ונשים... ושללם לבוז" (אסתר ג, יג). כל מילה בוצעה בדיוק גרמני קטלני, חוץ מ"ביום אחד", שהפך לתוכנית מאורגנת של שנים.

'עמלק' חזר והופיע מולנו עם כל שינוי היסטורי במצבנו - הצו "זכור" - חל בימינו במיוחד על 'עמלק הנאצי', ואי אפשר לצאת ידי חובה רק במגילת אסתר - שום אסתר ושום מרדכי לא יכלו עוד להושיע את היהודים עם חורבן הגלות בשואה - "לא תשכח".

דברים כו - מה עושה כאן פרשיית הביכורים

מקומה הטבעי של פרשה זו יחד עם פרשיות החגים, מדוע היא מופיעה בפרק החותם של פרשיות החוקים והמצוות?

פרשיית ביכורים (כו, א-יא) מקומה הטבעי יחד עם פרשיות החגים (לעיל בפרק טז), בין שבועות לסוכות.

מדוע היא מופיעה בפרק החותם (כו) של פרשיות החוקים והמצוות, לפני מעמד הברית (כז-כח)?

ברור עוד יותר מקומו של 'וידוי מעשרות': נסו נא לקרוא ברצף מפרק יד (כב-כט) - "עֲשֹׂר תַעֲשֶׂה את כל תבואת זרעך... מקצה שלש שנים תוציא את כל מעֲשֶׂר תבואַתְךָ... (כו, יב-טו) - "כִּי תִכְלֶה לַעֲשֹׂר את כל מעֲשֶׂר תבואַתְךָ בשנה השלישית שנת המַעֲשֶׂר... ", ותגלו שזאת פרשייה אחת.

מדוע וידוי מעשרות מופיע בחיתום החוקים והמצוות, בפרק כו?

מבחינת המבנה, יש כאן סגירה חוזרת לראש (=מבנה כיאסטי) לחוקים ולמצוות של "המקום אשר יבחר ה'" (פרקים יב עד טז), כחלק ממבנה סגור מתחילת פרשת 'ראה' (שימו לב לסגירת המעגל):

ברכה וקללה
גריזים ועיבל
חוקים ומצוות "המקום אשר יבחר ה'"
חוקי ההנהגה
חוקי המלחמה
חוקי היחיד והמשפחה
זכירת עמלק
מקרא ביכורים ווידוי מעשר
הברכה והקללה
גריזים ועיבל

אבל מצד התוכן – מדוע נבחרו פרשיות אלה לחיתום?

בשתי הפרשיות האלה יש הצהרות חגיגיות של אדם מישראל, שהן כמו תמצית הכול, ושתי ההצהרות האלה – הצהרת הראשית והצהרת הסיכום – מתאימות בדיוק לחיתום החוקים והמצוות. על ראשית פרי האדמה, קורא מביא הביכורים את ראשית היותנו לעם (חלקה העיקרי השתלב בהגדה של פסח).

על סוף מחזור המעשרות קורא מפריש הקודש (=התרומות והמעשרות) סיכום חגיגי ומפורט – "עשיתי ככל אשר צויתני", ומבקש ברכה לפני ה' – "השקיפה ממעון קדשך מן השמים וברך את עמך את ישראל, ואת האדמה אשר נתת לנו... ארץ זבת חלב ודבש" (כו, טו).

דברים כז - לא רוצה, אל תחתום

מדוע הקללות בכניסה לארץ נאמרות בפירוט רב והברכות, החלק הטוב, בקיצור נמרץ?

הברית היא הברכה והקללה אליה מכוון ספר דברים מתחילתו - ממעמד הר חורב ועשרת הדברים אל מעמד הברית בהר עיבל.

מימי נעורי הטרידה אותי השאלה: מדוע 'הקללה' (עיבל) היא מקום המזבח והברית? מדוע הקללות תופסות בהמשך מקום מרכזי, ואילו הברכות מופיעות בקיצור?

עד שנתקלתי בחוזי שכירות וקניית בית ונחלה – החלק הטוב והישר קצר ביותר. החלק הרע הוא ארוך, מתיש, מרגיז – קשה לקבל, שאני נחשד בכל המזימות הכתובות בחוזה – ואני שאלתי: 'על כל 'הקללות' האלה אני צריך לחתום?'

אתה לא חייב, אבל אם לא תחתום לא תקבל בית ונחלה.

זאת ברית הכניסה לארץ האבות.

פרופ' אדם זרטל (קראו ספרו, עם נולד) מצא מקום כינוס המוני, ואתר פולחני ישראלי, במדרגה צפון-מזרחית של הר עיבל (מול הר כביר).

- אין בכל האתר צלמיות ופסלים!
- אין עצמות חזירים ובהמות טמאות (לפי התורה)!
- יש שרידי פולחן מובהקים, ובכללם כאלף עצמות חרוכות של קרבנות עולה, כולם זכרים צעירים, בדיוק לפי חוקי העולה בספר ויקרא (בקר וצאן בני שנה), אבל גם עצמות יחמורים (חיה טהורה לפי דברים יד, ה).
- המבנה המרכזי בנוי אבנים גדולות לא מסותתות; נמצאו שרידי טיח עבה (שלא כמקובל בתקופה); אין בקירות שום פתח – רק כבש אלכסוני מוביל לראש המבנה.

- הכבש הוא כפול, וחלקו הנמוך יותר הוא חלק בלתי נפרד מקיר 'היסוד' הצמוד למבנה המרכזי משלושה צדדים.
- נמצאו חותמות של פרעונים מצריים.
- האתר כולו נמצא מכוסה (גנוז) בשכבת אבנים, והכלים תואמים לראשית ההתנחלות הישראלית. הממצא בתל שילה מתאים לשלב השני.

מחקר המקרא, אם רצונו להיקרא 'מדע', חייב לנטוש את השערות 'הביקורת', ולהתחיל מבראשית .

דברים כח - הנשר הרומי

פרק הברכות והקללות הנורא הזה נתפרש על ידי הרמב"ן (כפי שהזכרנו גם בויקרא כו) כנבואה מדויקת שהתקיימה בהיסטוריה בחורבן בית שני ביד רומא ובגלות הארוכה – והרי כמה מהוכחותיו הבולטות:

1. (כח, לו) "וּלְדָף ה' אֶתְּךָ וְאֶת מְלִכְךָ אֲשֶׁר תִּקִּים עֲלֶיךָ אֶל גּוֹי אֲשֶׁר לֹא יְדַעְתָּ אֶתָּה וְאֶבְיָתֶיךָ..." – זה מה שקרה בהליכת אגריפס (מבית הורדוס) לרומא לפני החורבן. הביטוי "מלכך אשר תקים עליך" מורה שלא היה ראוי למלוך; ייתכן, שגם שביית אריסטובולוס החשמונאי לרומא רמוזה בפסוק זה, לדברי הרמב"ן.

2. (כח, מט) "וְיָשָׂא ה' עֲלֶיךָ גּוֹי מִרְחוֹק מְקַצֵּה הָאָרֶץ כְּאֲשֶׁר יְדַאֵה הַנֶּשֶׁר גּוֹי אֲשֶׁר לֹא תִשְׁמַע לְשֹׁנוֹ" – האשורים והבבלים דיברו שפות שמיות (אכדית וארמית) והייתה להם קרבה תרבותית; רק רומא מתאימה לפסוק הזה.

3. (כח, סד) "וְהִפְיָצְךָ ה' בְּכָל הַעַמִּים מְקַצֵּה הָאָרֶץ וְעַד קֵצֵה הָאָרֶץ..." – זו הגלות הארוכה והמפוזרת בכל העולם (ולא גלות בבל המתוארת לדעת רמב"ן בויקרא כו).

4. (כח, סה-סז) "וּבְגוֹיִם הָהֵם לֹא תִרְגִּיעַ וְלֹא יִהְיֶה מְנוּחַ לְכַף רַגְלְךָ... וְהָיוּ חֲזִיף תִּלְאִים לְךָ מִנֶּגֶד וּפְחָדְךָ לִילָה וַיּוֹמְסוּ... - אלו גזרות הגלות בארצות השונות, עם הפחד והבריחה המתמדת מפני פרעות.

5. (כח, סח) "וְהִשְׁבִּיבְךָ יְהוָה מִצָּרִים בְּאֲנִיּוֹת... וְהִתְמַכְּרְתָם שָׁם לְאִיבִיד לְעַבְדִּים וְלִשְׁפָחוֹת וְאִין קִנְיָה" – שמילא טיטוס ספינות בעבדים יהודים למכור בשוקי מצרים אחרי החורבן השני (בעת חורבן בית ראשון ברחו יהודים רבים למצרים, אבל לא באניות, ולא כעבדים למכירה).

6. בספר דברים לא נרמז קץ לגלות הזאת, לעומת הרמז על 70 השנה של גלות בבל, (בקשר לשמיטות), בסוף ויקרא.

דברים כט – הנבואה, התקיימה או לא התקיימה? תשאלו את מרק טווין

עשינו כמה מילין בארץ שוממה שאדמתה דשנה, אולם כולה עשבים שוטים... יכול אתה לרכב עשרה מילין בסביבה זו, ולא ייקרו בדרכך גם עשרה אנשים

הפרק פותח בתיאור כריתת הברית עם נאום חריף נגד כל מי שיחשוב לחמוק מהברית, אך בסיומו חוזרת הנבואה, כהמשך ישיר לפרק הקודם, ולסיום הקללות – "...והתמכרתם שם לאיביד לעבדים ולשפחות ואין קננה" (כח, סח) - "ואמר הדור האחרון, בניכם אשר יקומו מאחריכם, והנכרי אשר יבא מארץ רחוקה, וראו את מכות הארץ ההוא ואת תחלואיה אשר חלה ה' בה; גפרית ומלח שרפה כל ארצה... כמהפכת סדם ועמרה אדמה וצבאים אשר הפך ה' באפו ובחמתו..." (כט, כא).

העם בגלותו מתואר בסוף הקללות, ואילו שממת הארץ עד דור אחרון סוגרת את כריתת הברית (בפרק כט) לקראת הנבואה על קיבוץ גלויות באחרית הימים (בפרק ל). כך נכנסת כריתת הברית באופן דרמטי לתוך "דברי הברית" (כח, סט).

כהמשך לדרכו של רמב"ן, שקרא את הקללות כנבואה, גם פסוקים אלה נתקיימו במדויק, על ידי תייר מארץ רחוקה, הלוא הוא מרק טווין, כמתואר בספרו מסע תענוגות לארץ הקודש (1867):

עשינו כמה מילין בארץ שוממה שאדמתה דשנה, אולם כולה עשבים שוטים... יכול אתה לרכב עשרה מילין בסביבה זו, ולא ייקרו בדרכך גם עשרה אנשים. לגבי איזור זה אמורה אחת הנבואות: "וְהַשְׂמַתִּי אֶנִּי אֶת הָאָרֶץ, וְשַׁמְמוּ עָלֶיהָ אֲבִיבִים הַיְשִׁבִים בָּהּ..." (ויקרא כו, לב) – אין איש היכול לעמוד כאן ליד עין אל מלחה השוממה (=מדרום לקרית שמונה), ולומר כי הנבואה לא התקיימה... ארץ ישראל יושבת עטויית שק ואפר. רובצת עליה קללה... סדום ועמורה... (ראו הרחבה בספרי נס קיבוץ גלויות, מהדורת תל-אביב תשע"א, 2011, עמ' 219-222).

כעבור 8 שנים קם בית הספר החקלאי מקוה-ישראל. כעבור 12 שנים קמה פתח-תקוה.

דברים ל - אתם תבחרו איך להיגאל

הגלות היא לא רק עונש אלא גם חטא. אם היהודים ירצו לשוב אל הארץ, ה' ישיב אותם בתנופה גדולה; אם הם לא ירצו, זה יקרה בהמה שפוכה. מה זה אומר על השואה ואסונות אחרים?

האם גאולה תלויה בתשובה?

בפרק הזה (ל, ב) – גאולת קיבוץ הגלויות מתחילה בתשובה. בנבואת יחזקאל (לו, כב-לב) מופיעים כל השלבים שבפרקנו: קיבוץ גלויות, מילת הלבבות והסרת "לב האבן", תשובה לאהבת ה' ותשובה אל המצוות, שפע ברכה ועצמאות כלכלית. רק השלב הראשון של התשובה חסר, ומודגש ביחזקאל (לו, כב, לב): "לא למענכם... כי אם לשם קדשי".

האם אלו שתי אפשרויות? שתי דעות? שתי השקפות? (ראו המחלוקת הגדולה בסנהדרין צז עמוד ב עד צח, וראו הרחבה בספרי נס קיבוץ גלויות (שם), עמ' 26-31).

קושי גדול יותר נמצא בפרק עצמו – אם יחזרו ישראל "עד ה'... בכל לבבך ובכל נפשך" (ל, ב), איך יהיו הלבבות ערלים אחר כך עד שה' ימול אותם לאהבתו, וגם לשמירת מצוותיו?

תשובה מהפכנית ועם זאת גם פשוטה ביותר, נתן הרב יהודה אלקלעי במאבקו הגדול לשינוי היחס לעלייה המונית לארץ, דור שלם לפני הרצל (ראו 'המהפכה במושג תשובה בתפיסתו של הרב יהודה אלקלעי', נס קיבוץ גלויות (שם), עמ' 134-146). הרב אלקלעי טען שהגאולה תלויה בתשובה אל הארץ, כי הגלות היא לא רק עונש אלא גם חטא – אם היהודים ירצו לשוב אל הארץ, ה' ישיב אותם בתנופה גדולה; אם הם לא ירצו, זה יקרה (לפי יחזקאל) בהמה שפוכה ("מלך שגזרותיו קשות כהמן" בלשון הגמרא בסנהדרין צז עמוד ב). בשלבים הבאים (בארץ) תבוא הטהרה הכללית ומילת הלבבות לאהבת ה', ולבסוף תבוא התשובה אל המצוות עם הפריחה הכלכלית.

אילו קיבלו המוני יהודים את פירושו של הרב אלקלעי, היו קמים ועולים לארץ ישראל מרצונם, לפני האסונות והשואה, כפשט התורה, ולא כנבואת יחזקאל "לא למענכם".

דברים לא – מעגלים נסגרים

משה מסיים את דבריו. ולא שוכח לסגור כל מיני פינות מהפרקים הקודמים

כאן מסתיים ספר הדברים של משה, ומתחילים פרקי החיתום של חומשי התורה. בספר דברים עד כאן אין פסוק כמו: "וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה... (לא, יד), וכמוהו גם "עמוד הַעֲנָן עַל פֶּתַח הָאֹהֶל" (לא,

טו). ונבואת ה' למשה על העתיד הקשה הצפוי – כל אלה הם כעין השלמה חותמת לפרקי הסיום של ספר במדבר (בעיקר כז).

בחלק הראשון, הפסוק הפותח דומה מאד לפסוק הפותח את הספר כולו: "וַיִּלְךָ מֹשֶׁה וַיְדַבֵּר אֶת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה אֶל כָּל יִשְׂרָאֵל" (לא, א);
הציווי לעם על המשך הלחימה, והציווי ליהושע, הם הרחבה והשלמה לדברי משה בסוף פרק ג (כא-כט);
כתיבת "התורה" מקבילה ללוחות הברית עם עשרת הדברים מחורב מחד, ולכתיבת "דברי התורה" על האבנים בהר עיבל (כז, ג, ח) מאידך;

מסירת "התורה" הכתובה "אֶל הַכֹּהֲנִים בְּנֵי לֵוִי הַנְּשָׂאִים אֶת אֲרוֹן בְּרִית ה' וְאֶל כָּל זִקְנֵי יִשְׂרָאֵל" (לא, ט), וקריאתה ב"הקהל את העם", מזכירות את "יום הקהל" בחורב (ד, י), ומתקשרות גם לפרשת המלך (יז, יח). והן חותמות את דברי משה על הסדר.

מצוות "הקהל את העם הַנְּשָׂאִים וְהַנְּשָׂאִים וְהַטָּף וְגֵרָךְ אֲשֶׁר בְּשַׁעֲרֵיךָ" (לא, יב) היא המצווה האחרונה בספר דברים ובתורה בכלל, והיא מזכירה ואף משחזרת את המעמד בחורב, ואת מעמד הברית (כט, ט-יא).

אך מדוע "מִקֶּחַ שְׂבַע שָׁנִים בְּמַעַד שָׁנָת הַשְּׁמִטָּה בְּחַג הַסְּכוֹת" (לא, י)?

חג הסוכות היחיד שאיננו חג אסיף הוא הרגע בו יוכל כל ישראל להתקרב למעמד חורב, כי הפערים החברתיים-כלכליים יידחקו הצידה. יבול השמיטה כאשר כולם שווים בו, דומה במקצת לאוכלי מן במדבר, שיכלו לקבל תורה מתוך שוויון גמור.

דברים לב - שירת האזינו רלוונטית מתמיד

אין בישועה שבשירה זו שום תנאי של תשובה, וישועת ה' לישראל תבוא בכל מקרה

השירה היא עדות נבואית מיוחדת שנאמרה למשה ללמד לעם בימיו האחרונים ממש, והיא מתארת את ההיסטוריה הצפויה אחרי מות משה – מקופלים בה ימי השופטים והמלוכה, מלחמות השכנים, עד מצור שומרון והישועה מלחץ ארם ("ואפס עצור ואפס עזוב", מלכים ב יד, כו – לשון נבואת יונה בן אמיתי כלשון השירה);
לפי זה, אין גלות בשירת 'האזינו'!

הוכחה ברורה לכך, בדילוג מפרקי בראשית ("ימות עולם") אל המדבר, מבלי להזכיר את גלות מצרים ולא את יציאת מצרים – במקום המודל של חורבן כללי גלות וגאולה' שבמוקד ברית הברכה והקללה, יש בשירת 'האזינו' מודל של 'מצוקה וישועה', לחץ וצרות מצד השכנים, קטנים ומרגיזים, בלי מעצמות גדולות "מקצה הארץ", בלי גאולה ותשובה, רק ישועה לעמו על אדמתו, למען שמו הגדול.

גם בימינו, אחרי חורבן הגולה בשואה וקיבוץ גלויות "מכל העמים" (ל, ג), אנו ניצבים בארצנו הקטנה מול "לא עם", ו"גוי נבלי" (לב, כא), שמציק ופוגע בנו תדיר, ואזהרת השירה מפני "וַיִּשְׁמַן יִשְׂרָאֵל וַיִּבְעֹט" (לב, טו) ניצבת לפנינו במדויק, באור אדום; אולם לפי פירוש רמב"ן (לפסוק מ) כוללת השירה גם את כל הגלויות – ("אֲפַיְיָהֶם" = אשליכם לכל רוח ופאה), ולכן, היא כוללת את כל ההיסטוריה של עם ישראל.

גם לפי רמב"ן, יש הבדל גדול בין שירת האזינו לבין הקללות (דברים כח / ל) – בברית הקללות השיבה מן הגלויות תלויה בשיבת ישראל אל ה' (דברים ל) – אולם בשירת האזינו אין בישועה שום תנאי של תשובה, וישועת ה' לישראל תבוא בכל מקרה למען שמו הגדול (כמו בנבואת יחזקאל לו), ועל כך באה שבועת ה' בסוף השירה (=כי אשא אל שמים ידי").

דברים לג - השיר שלנו

שיר הברכה של משה ל"כל ישראל"

השיר פותח והסוגר (על שני חלקיו) מיועד לכלל ישראל. באמצע, ברכות השבטים.

השיר פותח בהופעת ה' מסיני, משעיר ומפארן (ורומז לקדש ולאשדות הפסגה), כאשר עם ישראל לשבטיו ("עמים" = שבטים) התייצב בתווך ("תָּכֹן לְרַגְלָךְ") כדי לקבל "מִדְּבַרְתֶּיךָ" היא התורה. במעמד של מלכות ה' (באמצעות משה) על עם ישורון, מתוך הסכמה של כל "שבטי ישראל", שהתאספו "יחד".

כאן נכנסות ברכות הנחלה לשבטי ישראל בארץ לפי סדר גיאוגרפי, מדרום-מזרח עד צפון-מערב, כך שברכות השבטים נכנסות לתוך הברכה הכללית. וחוזר השיר הכללי בברכות צבא ישראל לכיבוש הארץ, ולביטחון ושפע, בעזרת ה' "רכב שמים" ושוכן "שחקים" אשר שולט בארץ מתחת ב"זלעת עולם".

הנה שיר הברכה של משה ל"כל ישראל" (=כלל ישראל) –

ה' מסיני בָּא
וזרח משעיר לָמוֹ
הופיע מהר פארן
ואָתָה מִרְבַּת קָדֵשׁ
מימינו אֲשַׁדֵּת לָמוֹ.

אף חָבַב עמים
כל קדשיו בידך
והם תָּכֹן לרגלך
ישָׂא מִדְּבַרְתֶּיךָ.

תורה צוה לנו משה
מורשה קהלת יעקב.

ויהי בִּישְׁרוֹן מלך
בהתאסף ראשי עם
יחד שבטי ישראל.
ברזל ונחשת מִנְעַלְךָ
ויכימך דְּבַאֲךָ.

אין כָּא-ל יִשְׁרוֹן
לְכַב שמים בעזרך
ובגאֹתוֹ שחקים.

מעונה א-להי קדם
ומתחת זלעת עולם
ויגרש מפניך אויב
ויאמר הַשְׁמֵד.

וישכן ישראל בטח
בדד עין יעקב
אל ארץ דגן ותירוש
אף שמיו יִעַרְפוּ טל.

אשריך ישראל מי כמוך
עם נושע בה'
מִגֵּן עזרך

ואשר חרב גאנתך
ויפחשו איביך לך
אתה על פְּמוֹתֵימוֹ תִּדְרֹךְ.

דברים – שירת האזינו - לצלול לשירה

הרב יואל בן נון בפירוש נרחב לפסוקי שירת האזינו

האזינו השמים, ואדברה ; לפי רש"י וראב"ע ורמב"ן (ועוד), השמים והארץ קיימים לעולם

ותשמע הארץ, אמרי פי : לכן הם העדים לברית הדברים, לברכה ולקללה (ד, כו ; ל, יט),

וגם לשירה הצופה עתיד קשה, אחרי מות משה (לא, יט, כח)

לכן, השירה, שהיא עצמה עֵד, נפתחת בבקשת האזנה, לעדים.

יערף פמטר, לקחי ; דברי הלקח (=המוסר) ייזלו כמו גשם בערפל, ברוך.

תזל פטל, אמרתי ; ואמרה = לקח = דברי מוסר הנאמרים במשל ובשיר.

פְּשְׁעֵי־עַלְי דשא , כגשמי סערה היורדים על דשא ועשב, ברוך ;

וכרביבים עלי עשב : רביבים הם גשמי החורף הרבים היורדים אחרי שצמח העשב, בניגוד

לגשמי היִזְרָה הניתכים בעוז על אדמה חשופה ויבשה, לפני העשב.

כי שם ה', אקרא ; כי = כן ; אכן, יש לפתוח בקריאת שם ה',

הבו גדל, לאלהינו : ולתת לו גדולה (=ברכה), וכך נהג עזרא, לפני קריאת התורה–

” ויברך עזרא את ה' האלהים הגדול, ויענו כל העם : אמן, אמן.”

הצור, תמים פעלו ; צור הוא כינוי לה', כי אינו זו, ואפשר להישען עליו, ולבטוח בו (רס"ג) ;

כי כל דרכיו, משפט ; כי = כן ; אכן, מעשהו תמים, וכל דרכיו במידה = במשפט ;

אל אמונה, ואין עול ; אמונה = ביטחון ויושר, שאפשר לחוש בהם אָמוֹן ; להאמין = לסמוך.

צדיק וישר, הוא :

שחת לו, לא ; בניו מומים ; המסורה מונעת את הצירוף 'לא-בניו', על ידי פיסוק הטעמים ;

גם בנים משחיתים נקראים 'בנים' (כך גם אונקלוס ורש"י) ;

המסורה קוראת : שחת לו (=לה!) ? לא! המום הוא של בניו ;

דור עקש, ופתלתל : מחזיק בדרכו המפותלת, כמו פתיל מסובב, לא ישר.

ה לה' תגמלו זאת , המסורה שימרה את ה"א השאלה מוגדלת, וכמילה בפני עצמה

כך מועצמת התמיהה הגדולה על העם, ועל התנהגותו ;

עם נבל, ולא חכם יחד	נבל הוא גם רשע וגם לא חכם – החכמה והטוב הולכים ;
הלוא הוא אביך קנך	קונה = יוצר, כמו שבח הבורא, "קנה שמים וארץ" (בראשית י"ד, יט);
הוא עשך, ויכנך	הוא יצר אותך, ועיצב אותך (אולי גם לפי מתכונת שלך).
זכר ימות עולם	תחילת השירה עצמה, אחרי הקריאה לעדים, אחרי הברכה לה,
בינו שנות דר ודר	ואחרי פתיחת השבח על צדקת הבורא אתנו; זכירת ההיסטוריה,
שאל אביך ויגדך	ומסורת הדורות מפי האבות והזקנים – רמז לתולדות בספר בראשית;
זקניך, ויאמרו לך	זקנים' הם זקני המשפחה (סבים), וגם מנהיגי משפחות ושבטים.
בהנחל עליון גוים	אל עליון הוא שהנחיל ארצות גויים, ככתוב בבראשית (י, לב)–
בהפרידו, בני אדם	ומאלה נפרדו הגוים בארץ אחר המבול" – בני נח הם בני אדם;
יצב גבלת עמים	בספר תולדות בני נח (בראשית י) מופיעים 70 שמות עמים בעולם,
למספר בני ישראל	וכנגדם מופיעים בסוף בראשית (מו) 70 בני ישראל הבאים מצרימה,
כי חלק ה' עמו ורשב"ם.	כי ה' בחר ביעקב להיות עמו ונחלתו, כנגד כל העמים – 70 מול 70 רש"י
יעקב, חבל נחלתו	:
ימצאֵהו בארץ מדבר	השירה פוסחת על פרעה ועל מצרים, וגם על יציאת מצרים
ובתהו, ילל ישמן	ישר מבראשית, מבחירת ישראל, אל המדבר המיילל ברוחות שממה,
יסבבנהו, יבוננהו	שם הקיף ה' את עמו מסביב, בנה אותו כעם, וגם לימד אותו בינה,
יצרנהו, כאישון עינו	(יבוננהו מלשון בינה, אונקלוס רש"י), ושמר עליו בהשגחת עינו.
כנשר יעיר קנו	יעיר=ישמור (איוב ח, ו), או יעורר, יוביל וינהיג (רס"ג, רש"י וראב"ע);
על גוזליו ירחף	נחלקו קדמונים ב"רוח... מרחפת", אם מנשבת בסערה (אונקלוס), או
יפרש כנפיו, יקחהו	דואה בשקט (רש"י לבראשית א', ב, וגם כאן); אבל "רחפו כל עצמת"י
ישאֵהו, על אַבְרָתוֹ	(ירמיהו כג, ט) משמעו 'סְעָרוֹ' – ה' חופף על עמו ב'כנפיו' = בענן ואש .
	כאשר יפרוש כל אחד מגוזליו את כנפיו, וילמד לעוף, יוביל אותו הבוגר,
	כמו להקת נשרים, שעפים אחרי הנשר המוביל (ישאֵהו' = יובילהו),
	כל אחד על אברתו שלו אחרי המוביל (אברה = כנף);
ה', בדד ינחני	ה' ינחה את עמו לבדו, בלי כוח זר, ובלי השפעה זרה,
ואין עמו אל נכר	ואין עם ה' שותף אחר; או: ואין עם ישראל "אל נכר" (ראב"ע).

יִרְכַּבְהוּ עַל בְּמוֹתַי אֶרֶץ, ה' יַעֲלֶה אֶת עַמּוֹ עַל שְׂדוֹת אֶרֶץ וּמִרְחֲבֶיהָ לֵאכּוֹל תְּנוּבוֹתֶיהָ ;

וַיֹּאכַל תְּנוּבַת שְׂדֵי ;

וַיִּנְקְהוּ דָבֶשׁ מִסֹּלַע, דָּבֶשׁ תֹּאנִים וְשֶׁמֶן זֵיתִים שֶׁגְּדָלִים בַּהַר הַסֹּלְעִי.

וְשֶׁמֶן מִחֲלֵמִישׁ צוּר :

חֲמַאת בִּקְר וְחֶלֶב צֶאן, בִּקְר וְצֶאן בְּאֶרֶץ יִנִּיבוּ חֶלֶב וְחַמָּאָה לְרֹב ;

עִם חֶלֶב פְּרִים וְאִילִים ' חֶלֶב' בַּהֲכַלְלָה הוּא בֶּשֶׂר שֶׁמֶן וּמְשׁוּבַח ; 'פְּרִים' הֵם כְּבָשִׁים מִפּוֹטָמִים

בְּנֵי בָשָׁן, וְעֵתוּדִים, וְגַם מִרְחֲבֵי מִרְעָה דְשָׁנִים, כְּמוֹ הַבָּשָׁן ; 'עֵתוּדִים' הֵם תֵּיִשִׁים חֲזָקִים,

שֶׁמֶקְדִּימִים וּמוֹבִילִים אֶת הָעֵדֶר ; ('עֵתוּד' דּוּמָה לְעֵתִיד') ;

עִם חֶלֶב פְּלִיּוֹת חֹטָה, גִּרְעִין חֹטָה דָּשָׁן, כְּפֹל כְּמוֹ כְּלִיּוֹת – בְּאֶרֶץ יִתֵּן ה' חֹטָה מְשׁוּבַחַת,

וְדָם עֵנֵב תִּשְׁתֶּה חֶמֶר : וְתִשְׁתֶּה יַיִן אֲדוּם ('חֹמֶר' = אֲדוּם).

וַיִּשְׁמֵן יִשְׂרָאֵל וַיִּבְעַט, שִׁפְעָה עֲלוּל לְהַשְׁחִית! שׁוֹמֵן הוּא מִשַׁל לְמִי שֶׁלּוֹקַח יוֹתֵר מִהָרְאוּי ;

שְׁמֹנֶת, עֵבֶית, פְּשִׁית ; פְּשִׁית – פְּסִית, קִפְלֵי שׁוֹמֵן מִכְּסִים אֶת הַגּוֹף ;

וַיִּטֵּשׂ אֱלֹהֵי עֲשָׂהוּ ,

וַיִּנְבֵּל צוּר יִשְׁעָתוֹ : וַיִּנְבֵּל = לִשׁוֹן בִּיזוּי, דְּבָרֵי נְבִלָה – לֹא רַק נִטֵּשׂ, גַם בִּעֵט וּבִיזָה ;

יִקְנָאָהוּ בְּזָרִים, קִנְאָה = כַּעַס – לְהַקְנִיא = לְהַכְעִיס ;

בְּתוֹעֵבַת יִכְעִיסָהּ :

יִזְבַּחוּ לְשָׂדִים לֹא אֱ-לֹהֵי, פֶּחַד מִמְזִיקִים, שָׂדִים, שְׁעִירִים עֲלוּל לְהַבִּיא פּוֹלְחָן זָר וּשְׁפָל ;

אֱלֹהִים לֹא יִדְעוּם ;

חֲדָשִׁים מִקְרָב בָּאוּ, הָאֲבוֹת הַתְּמוֹדָדוֹ עִם אֲלִילֵי בָבֶל וּמִצְרַיִם, אֲךָ לֹא פָחַדוּ מִשָּׂדִים,

לֹא שְׁעָרוּם אֲבֹתֵיכֶם : וְלֹא סָעְרוּ מִשְׁעִירִים וּמְזִיקִים.

צוּר יִלְדֵךְ תְּשִׁי, (רַאב"ע) : תְּשִׁי = תִּנְשָׂה, כְּלוֹמֵר : תִּשְׁכַּח וְתַעֲזוֹב ;

(בְּצוּרַת הַפֶּסֶק, "תְּשִׁי" בְּמִקּוֹם 'תְּשָׂה ; ')

וְתִשְׁכַּח א-ל מִחֲלָלְךָ : מִחֲלוּל = יוֹלָד ; 'אֲבִינוּ שְׁבַשְׁמִים' הַמּוֹלִיד וְהַיוֹצֵר אֶת בְּנָיו.

וַיִּרָא ה' וַיִּנְאָץ, ה' הִרְחִיק (רַס"ג) אֶת בְּנָיו וּבְנוֹתָיו, בְּגִלְלַת הַכַּעַס, שֶׁהֵם מִכְּעִיסִים.

מִכַּעַס בְּנָיו וּבְנֹתָיו :

וַיֹּאמֶר –

אֲסִתִּירָה פְּנֵי מַהֵם' , הִסְתַּר פְּנֵים' הוּא סִילּוּק הַהִשְׁגָּחָה הַמִּיּוֹחַדָּת, וְאֲבָדָן הַיִּשׁוּעָה

אַרְאֵה מֵה אַחֲרֵיתָם ; ב'הסתר פנים', 'אחרייתם' תלויה בחוקיות ההיסטוריה הכללית, **כִּי דוֹר תִּהְיֶה הַמָּה**, במצב כזה צפויה "חרב מתהפכת" על "דור תהפכת";

בָּנִים, לֹא אֱמָן בָּם ; בנים, שלא ניתן לסמוך עליהם (אמונה = ביטחון ויושר);

הֵם קְנֹאוּנֵי בְלֹא אֵל, הם הכעיסו את ה' באילילים קטנים ובהבלים – בשונה מהקללות, **כְּעֶסְוֹנֵי, בַּהֲבִלֵיהֶם** ; שם (כי-תבוא) מתואר גודש של חטאים גדולים ומקיפים

וְאֵנִי אֶקְנִיאֶם בְּלֹא עֵם, וה' יכעיס את בניו בשכנים הרעים, שאינם ראויים לשם 'עם' ;

בְּגוֹי נָבֵל אֶכְעִיסֶם ; בשונה מהקללות, שם מתואר "גוי מרחק מקצה הארץ" (=מעצמה);

כִּי אִשׁ קָדְחָה בְּאִפִּי, אש של מלחמה הרסנית, שתשרוף את הארץ ואת יבוליה, **וְתִקְדֵּד, עַד שְׂאוֹל תַּחְתִּית**; עד "שאוֹל תַּחְתִּית", הוא עולם המתים, שמתחת לארץ, **וְתֹאכַל אֶרֶץ וַיִּבְלָה,**

וְתִלְהֶט, מוֹסְדֵי הַרִים ; ועד השדות הרחוקים שביסודות ההרים ;

אֶסְפָּה עֲלֵימוֹ רַעוּת, אוסיף עליהם רעות של מלחמה (ושל מצור)–

חֲצִי, אֶכְלָה בָּם :

מְזִי רַעַב, וְלֶחֱמֵי רֶשֶׁף, אֶכְוֹלֵי רַעַב, ופגועי לחימה מירי חיצים, רשפי קשת ורשפי אש, **מְזִי,** יחידאי במקרא (רש"י); 'מְזִי' = מְצוֹץ (על פי הערבית);

וְקָטַב מְרִירֵי ; והמוני מתים במגפות (דָּבָר), שפרצו בעיקר במלחמות מצור ;

וְשָׁן בְּהֵמַת אֶשְׁלַח בָּם, בהמות וזוחלי עפר, תנינים ונחשים וחיות הם משל ידוע **עִם חֲמַת זֹחֲלֵי עֶפֶר** : לצבאות לוחמים (רמב"ם, הל' מלכים);

מִחוּץ תִּשְׁפַּל חָרֵב, במלחמות מצור, החרב משכלת בחוץ, והאימה בפנים, **וּמִחֲדָרִים, אֵימָה;**

גַּם בַּחֹר גַּם בַּתּוֹלָה,

יֹנֵק, עִם אִישׁ שִׁיבָה : אין הבדל בין בחורים לוחמים, לבין נשים, תינוקות וזקנים ;

אִמְרַתִּי אֶפְאִיָּהֶם, חשבתי – אֶפְאֵה אותם = אשליכם לַפְּאָה, להפקר (רש"י),

ואף לקצה העולם ('פאה' = קצה ; ר' יהודה חיוג' בספר השורשים לאבן ג'ינאח) ;

לפי רש"י זו רק מחשבה, ולפי רמב"ן כך גם קרה, בגלויות – אבל ה' לא השבית זכרנו

אֲשִׁבִּיתָה מְאֹנֹשׁ זָכָרָם : בגלל "כעס אויב"; (הקיום האנושי בנוי על זיכרון מדור לדור) ;

לולי כעס אויב אָגור, כמו בתפילת משה בחטא העגל ובמרגלים ("למה יאמרו מצרים"),
פֿון יַנְפְּרוּ צַרִּימו, פֿון יתכחשו אויביהם ויתנכרו (להשגחת ה' על ישראל),
פֿון יאמרו – יַדְנוּ רָמָה, וכדי שלא יתגאו בניצחונם, יהיה קיומו של עם ישראל מובטח
ולא ה', פֿעל כל זאת: בכל מצב, בגלל שם ה' הנקרא עליו;
כי גוי אַבְדַּ עֲצוֹת הַמָּה', עצה' במקרא, היא חכמה ומוסר גם יחד.
ואין בהם תבונה:
לו חֲכֵמו יִשְׁכִּילו זֹאת–
יבינו לאחריתם': לאחריתם' היא גורלם ההיסטורי – תבונה מוסרית מלמדת,
אַיִכָּה יַרְדֹּף אַחַד אֶלֶף, שתבוסה מתחילה בהתפרקות פנימית ובהסתר פנים,
ושנים יְנִיסוּ רַבְבָּה, שלא יתרון כוח מביא ניצחון, אלא מנוסת המובסים,
אם לא כי צוֹרֵם מַכְרֵם, אחרי שאיבדו את כוחם הפנימי, ואת ביטחונם בשם ה';
וה', הַסְגִּירֵם: ה' הסגיר את עמו בגלל חטאיהם, כי הוא מקור האמת והצדק;
כי לא כְּצוּרֵינוּ, צוֹרֵם", צוֹרֵם" של העמים, הוא מי שהם בוטחים שלעולם לא יפעל נגדם;
ואיִבִּינוּ, פִּלִּיִם: ואויבינו שופטים אותנו כי ה' הסגיר אותנו בידם; פירוש אחר –
השלמת 'לא' בתקבולת – 'ולא' אויבינו שופטים באמת (ראב"ע);
כי מִגִּפְן סִדֵּם גִּפְנֵם, או, 'ואויבינו פלילים', כרשעת סדום, באכזריותם ובגאוותם.
וּמִשְׁדַּמַּת עִמּוּרָה,
עֲנַבְמוּ עֲנַבֵּי רוֹשׁ, רוֹשׁ = רעל; אשכולות ענבי מרורים יביאו קץ לאויבים כסדום ועמורה;
אַשְׁפֹּלֶת מִרְרַת לָמוֹ:
חֲמַת תְּנִינִם יֵינָם, אכזריות האויבים כמו חמת תנינים וארס נחשים, וזה שיכרון יינם;
ורֹאשׁ פְּתָנִים אַכְזָר:
הלא הוא כְּמַס עַמְדֵי, חשבון הדמים יינקם בעת הקץ החתום והכמוס בסוד ה', 'באוצרותיו'.
חֲתוּם, בְּאוֹצְרֹתַי:
לי נִקָּם וְשָׁלֵם, על רשעת הגויים ועל אכזריותם שמור עם ה' גְּמוּל "נִקָּם וְשָׁלֵם,"
לַעֲת, תִּמּוּט רִגְלֵם; לעת היעודה, כאשר תתמוטט יציבותם;
כי קָרוֹב יוֹם אֵינְדֵם, אכן אז קרוב יום נפילתם ואסונם; 'אֵינְדֵם' = אסון;
וְחָשׁ, עֲתֵדֶת לָמוֹ: ומהרה יבוא עליהם הגמול המיועד להם;

כי יָדִין ה' עֲמוֹ ; אכן אז ידון ה' את עמו במידת הרחמים, וידון נקם בגויים (ראב"ע);
ועל עבדיו יתְנַחֵם ; יעצור (= "יתנחם") את הדין הקשה על (ישראל) עבדיו ;
כי יִרְאֶה כי אָזְלַת יָדִי " ,אָזְלַת" = 'אזלה', כלה כוח, הלכה ונעלמה יכולת עמידתם (ראב"ע),
ואפס, עָצוֹר וְעָזוֹב :ואפס נושע ונעזר, כי אין עוצר (=שולט) ועוזר, ואין מושיע לישראל.
ואמר – אֵי אֱלֹהֵימוֹ " ?ואמר" האויב (רס"ג, ראב"ע, רשב"ם ורמב"ן) – איה ה' ?
צוֹר, חָסִיוֹ בּוֹ :?שוב כתפילת משה על חילול השם במה שיאמרו המצרים והגויים,
אשר אשר ילעגו, ויאמרו – "מבלתי יכלֵת ה'..." (במדבר יד, טז),
חֶלֶב זִבְחֵימוֹ יֹאכְלוּ ,וידברו על ה' בלשון אלילית של ביזוי והשפלה ;
ישתו יין נסיכֵם,
יקומו ויעֲזֹרְכֶם ,אולם לפירוש רש"י – "ואמר" ה' על אלילי העמים, שאין בהם ממש,
יהי עליכם סְתֵרָה :לא יעזרו, לא יעניקו מסתור, ולא יושיעו ;
ראו I עתה – בעת הישועה–
כי אני אני הוא ,כמו במכות מצרים, יכירו כולם "כי אני ה' " (שמות ז-יא),
ואין אלהים עמדי ;ו"אין עוד מלבדו" (דברים ד, לה) ;
אני אֱמִית וְאֶחְיָה ,אולי רמז למכות מצרים ;
מִחֲצַתִּי וְאֲנִי אֶרְפָּא ,רק על פי ה' הופיעו מכות מצרים, ורק על פי ה' נרפאו המצרים
ואין מִדֵּי מְצִיל :בסילוק המכות, ולא היה מציל למצרים עד ששילחו את ישראל ;
כי אֶשָּׂא אל שמים יָדִי ,ה' ישא את "היד החזקה" אל השמים כדרך הנשבעים ,
ואמרתִּי – חִי אֲנֹכִי לְעֹלָם :ובלשון שבועה ("חי אנכי לעולם") יתחייב להושיע את עמו ;
אם שְׁנוֹתַי בְּרֶק חֲרָבִי ,חרב ה' כבר מבריקה ומחודדת ("שנותי" = שיננתי) ,
ותאַחֵז בַּמִּשְׁפָּט יָדִי ;וידו החזקה אוחזת במשפט גְּמוּל מֹול רשעת האויבים ;
אָשִׁיב נֶקֶם לְצָרִי,
וּלְמִשְׁנָאִי, אֶשְׁלֵם :
אֶשְׁפִּיר חֲצִי מַדָּם ,החצים מיד ה' במלחמת הגְּמוּל והישע, ישתכרו מדם,
וּחֲרָבִי, תֹאכַל בָּשָׂר ;וכמו סכין בלחם, כך חרב אוכלת בשר – במלחמה ;
מַדָּם חָלַל וּשְׁבִיחַ,
מֵרֶאשׁ, פְּרַעוֹת אוֹיֵב :פְּרָעִי = ראש פרוע (רשב"ם) ;

שבויים ומנהיגי אויב מונבלים 'ראש בראש';

ורש"י פירש: האויב ישלם גמול מראשית הפרעות שפרעו בישראל.

הרנינו גוים עמו, קריאה לגויים – הכריזו גויים על ישועת ה' לעמו, ושבוהו (ראב"ע);

כי דם עבדיו יקום;

ונקם ישיב לצריו,

וכפר אדמתו, עמו: ה' יכפר אדמתו ועמו (רס"ג ורש"י); יטהר עמו על אדמתו (ראב"ע);

או – יכפר דמי עמו שנשפכו על אדמתו (רשב"ם);

ויש מפרשים 'ימחה דמעת עמו' (ח"א גינזברג לפי האוגריתית).

דברים לד - מת כאיש ונקבר כאיש

בדתות שונות ישנם סיפורים רבים על אנשים מושלמים וקדושים, אשר לא מתו, עלו ונתעלו לשמים ונוצרה סביבם סטייה אלילית. לא כך משה

דתות שונות וזרמי מיסטיקה, שהשראתן מרוח האדם ומשאיפותיו אל השמים (בכל המובנים) מלאות בדמויות של 'קדושים', שעלו ונתעלו 'לשמים' ולא מתו, או עלו 'לשמים' אחרי מותם. אלה הן דמויות 'מושלמות' המעניקות השראה ושפע ברכה ל'מאמינים'. בדתות אלה ישנו סיפור מכונן על 'ההארה' שהביאה אל 'השלמות', או על העלייה 'לשמים' – במקרים רבים יש גם 'קבר קדוש' וגם עלייה 'לשמים'.

ב'תורה מן השמים' הכל להפך – 'תורה מן השמים' שואפת אל 'הארץ' ואל 'הארציות' הקונקרטיית; היא ניתנה לעם שלם שיחיה 'בארץ'; משה "איש האלהים" (לג, א) מת כאיש ונקבר כאיש, אף שלא הייתה סיבה טבעית למותו, שהרי "לא כהתה עינו ולא נס לחה" (לד, ז). ה' קבר את משה באופן שאיש לא ידע לעולם את "קברתו" (לד, ו); כך תימנע לעולם כל אפשרות של 'דת קבר הנביא'.

כאשר משה עלה להר סיני ובושש לרדת, בני ישראל עשו את העגל, ואמרו "כי זה משה האיש אשר העלנו מארץ מצרים לא ידענו מה היה לו" (שמות לב, א); ההיעלמות 'בשמים' מולידה סטייה אלילית; כאשר משה ירד לבסוף עם הלוחות השניים, וקרן עור פניו, הוא הביא 'תורה מן השמים', שתתקיים בארץ על ידי אנשים רגילים, ולא על ידי 'קדושי עליון'.

משה האיש "אשר ידעו ה' פנים אל פנים" (לד, י) גם טעה וגם נכשל כאיש, ולכן נגזר עליו מותו "על אשר מעלתם בי בתוך בני ישראל" (לב, נא). כיוון שלא "קם נביא עוד בישראל כמשה" (לד, י), לכן גם לא יקום ולא יהיה איש 'מושלים' ו'קדושי';

בפרק האחרון נחתמה 'תורה מן השמים' שניתנה לאנשים 'בארץ'.